

412
SALA DE LECTURA

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

Nr. 958-959

N. MACHIAVELLI

ARTA DE A GUVERNA
ȘI
ARMATELE NAȚIONALE

Cu un comentariu de G. FERRARI

Traducere de GR. HANDOCA

BIBLIOTECA CENTRALĂ
REGIONALĂ
CLUJ

56.563

5667
81

Editura „BIBLIOTECA PENTRU TOȚI”

23 OCT. 1961

P R E F A Ț A

Istoria indusă în rătăcire de oamenii părtași la vină, au făcut o mare nedreptate lui Machiavelli, punând, în ochii lumii, icoana lui într'o lumină falșă. Deși încetat din viață de patru sute de ani, atmosfera morală însuflețită de el, îi întunecă și astăzi numele și însușirile. În deosebi cărmuirea pământească clericală este zămislitoarea acestei faimoase înșelăciuni istorice. Eram sub îmboldul acestui neadevăr, strecurat cu dibăcie în istorie, când am vizitat biserica „Santa Croce” din Florența. Am privit mirat, la mormântul marelui om, monumentul ridicat în amintirea sa. O mâhnire chinuitoare m'a cuprins îndată ce am cetit epitaful, care avea cuvintele următoare: „Nici o laudă nu s'ar putea potrivi măririi acestui nume: Nicolae Machiavelli, mort la anul 1527”.

Aceste cuvinte m'au zguduit și mi-au

dat prilejul să întreb călăuza care mă însoțea, dacă vizitează multă lume acest mormânt. El îmi răspunde: „mulți italieni și toate capetele încoronate vin de salută în genunchi acest mormânt“. Răspunsul acesta m'a făcut să-mi schimb hotărîrea d'a nu citi nici o scriere de ale lui Machiavelli, și, îndată ce m'am întors în țară, cea dintâi carte pe care am citit'o a fost: „Principele“, scrierea de căpetenie a lui Machiavelli. Numai atunci m'am încredințat pe deplin de nedreptatea ce i s'a făcut. Această nedreptate a căutat să o înlăture traducătorul Ferrari. Și, ceeace Ferrari a făcut din italienește în franțuzește, am încercat să fac și eu, din franțuzește în românește. Iată dar întâia pricină care m'a făcut să traduc scrierea „Principele“.

Nu trebuie dar judecat Machiavelli așa după cum îl înfățișează tradiția falsă, ci după cum ese din opera sa. Iar pentru a-l înțelege bine, trebuie să cunoaștem timpul și împrejurările în cari a trăit.

Când vom judeca amănunțit și vom vedea anarhia socială și umilirea în care era Italia din pricina streinilor; când vom vedea stricăciunile și viclenia con-

timporanilor săi, numai atuncea vom înțelege puterea de adevăr a sfaturilor pe cari el le dădea Domnitorului. Dacă dar el ia ca icoană, când vorbește de cărmăcii poporului, pe Cezar Borgia, este că în el vede pe cel mai îndrăzneț și îndemânatec om politic din timpul său; dacă recomandă viclenia în politică, aceasta o face numai câte odată și pentru anume împrejurări, ca mijloc de executare a celui mai înalt scop: „scăparea patriei“. În fond Machiavelli a fost un moralist și minunat patriot: cântărind virtutea cu imoralitatea, el alegea — când putea — numai pe cea dintâiu. Și dovada moralității și a înaltului său patriotism, ne-o arată viața sa, care a fost personificarea jertfirii de sine și a suferinței.

Pentru a ajunge să facă o schițare de adevăruri din aceste fapte istorice, cărora Machiavelli le da forma unor legi, el trebuie să fi studiat, cu luare aminte și adânc, viața și faptele oamenilor mari. De aceea chibzuirile sale de atuncea, au rămas adevăruri până în ziua de astăzi.

Visul lui Machiavelli, pentru care a trăit, a luptat și a suferit toată viața, este „Unitatea Italiei“, iar ca mijloc de fiin-

țare: „întocmirea armatei naționale“. Aceste două puncte sunt de ajuns pentru ca oricine să poată vedea că opera sa „Principele“ este o comoară de învățăminte patriotice și morale; că este cel mai înalt imbold pentru îndeplinirea datorii cetățenești. Față de criza de patriotism și moralitate, prin care trecem și noi românii astăzi, și față de purtarea bănuitoare a vecinilor noștri, „Principele“ trebuie să fie pentru noi Români cuvinte de Evanghelie.

De aceea, socotesc că mi-am îndeplinit o datorie de bun român, traducând-o în limba noastră și căutând a o răspândi cât mai mult în poporul cititor.

Locot.-Colonel Grigore Handoca.

Traducătorul francez al acestei lucrări, G. Ferrari, a adresat unuia din editorii «Bibliotecii Naționale» franceze în care s'a publicat traducerea lui, următoarea scrisoare :

Scumpul meu domnule David,

D-voastră ați binevoit a-mi cere părerea asupra adevăratei valori a câtorva traduceri franceze a „Principelui” de Machiavelli, dela cea publicată în 1741 de Van Duren, la Haga, până la cea editată la Paris, acum doi ani, fără nume de traducător. Vai! după cât văd, toți traducătorii s'au depărtat, mai mult or mai puțin, de originea, preocupându-se mai mult să facă o lucrare literară, de cât să dea adevăratul înțeles textului italian.

Încetul cu încetul și aproape fără a mă gândi, am ajuns să fac eu însumi, o lucrare, în care mulți din compatrioții noștri, pare-mi-se că n'au reușit. Firește că traducerea mea va lăsa mult de dorit din punctul de vedere al gingășiei franceze; totuși, îmi place a crede că dau la lumină gândirea adevărată a secretarului florentin.

Eră o îndrăzneală din partea mea; însă, mă găseam așa de mulțumit și tot deodată mândru, a putea da bravilor și inteligenților tipografi, cari au început aceste prețioase publicațiuni ale Bibliotecii naționale, un semn de prietenie și interesul ce port lucrării lor, în cât mi-am impus tăcere chiar pretențiilor mele. Vă încredințez dar lucrarea mea, așa cum este, fără nici un gând ascuns și fără nici un simțământ de iubire de sine. Putea-va ea plăti, măcar o parte din datorlia ce am contractat față de

această Franță, care a fost atât de binevoitoare cu mine și în care am găsit atâta încurajare curată, atâta prietenie adevărată ?

Afară de aceasta, mi s'a părut, că scrierea aceasta «Principele», are trebuință de câteva lămuriri simple și adevărate, pentru a putea fi prețuită mai cu dreptate de clasele poporului cărora vă adresați. Intre bârfirile răutăcioase și laudele fără măsură, a căror țintă a fost lucrarea lui Machiavelli, eră încă un drum ne umblat de nimeni, acela de a da «Principelui», înțelesul său adevărat, și a arăta starea unei vremi, în care Italia se sböteă între amenințările unei copleșiri a puterii vremelnice, sau a cesarismului strein, căutând să facă silinți vitejești, pentru a-și putea păstra neatârnairea.

Istoria timpului nostru ar fi putut să-mi procure dovezi de înălțimea filosofică și politică a acestei scrieri, dacă natura publicației d-voastră mi-ar fi îngăduit să o fac: însă, a trebuit să mă mențiu numai la faptele săvârșite în vremea în care a apărut «Principele»; și cred că aceasta este d'ajuns pentru a înțelege că această scriere conține cu totul alt-ceva, decât o lecție de tiranie sau o înfierare a principiului de autoritate.

Primește, scumpul meu domn, mărturisirea simțimintelor mele deosebite.

Al d-voastră prea devotat

C. Ferrari

MACHIAVELLI

ȘI

OPERA SA

Călătorul care vizitează, la Florența, biserica Santa-Croce—acest Pantheon al marilor italieni—este adânc mișcat de un modest mormânt, dar în acelaș timp tot așa de măreț, în linii grațioase și severe, ce se găsește alături de acel al lui Michel-Angelo. Pe piatra mormântală se citesc aceste simple dar solemne cuvinte:

Tanto nomine nullum par elogium
Nicolaus Machiavelli
obiit anno A. P. V. N. D. XXVII 1)

---

1) Nici o laudă nu s'ar putea potrivi măririi acestui nume : Nicolae Machiavelli, încetat din viață în anul 1527,

Niciodată un mormânt n'a spus un adevăr mai mare. Moartea, care nivelează reputațiunile și dă o mare nepărtinire în judecata istorică, a dat secretarului Florentin toată strălucirea convenită vieții sale, lui, a cărui viețuire, fără răgaz și dureros de chinuită, însă desăvârșit de virtuoaasă, a fost abia cunoscută de contemporanii săi.

Machiavelli n'a fost numai un om de stat, ci un învățător în politică: numele său reprezintă un sistem, deși cumplit, dar adevărat, mergând drept la țintă, fără a se ocupa de mijloc. dar la capătul cărora era glorie pentru domnitori și fericire pentru popoare. Mânia dușmanilor săi următori, înflăcărarea câtorva admiratori, au dat, chiar numirea de „*machiavelism*“ *Rațiunii sale de stat*, al cărei autor fusese el, cuvânt groaznic pentru jezuiți, pentru cardinalul Reginald-Polo—cine ar fi crezut în putința unei asemenea apropieri? — pentru Gentillet, pentru Possevin; cuvânt de cinste, elogios chiar, pentru Bacon, Vignefort, Rousseau, Alfieri și pentru mulți alții. De atunci acest cuvânt a fost înscris în toate dicționarele, o mărturisim, cu înțelesul unei politici viclene. Filologia cel puțin, ne oferă numeroase pilde de felul acesta de nepotriviri; căci tot astfel și fără cea mai mică îndoială: Latinii numeau *lucus* o ascunzătoare în care

niciodată nu răzbea lumina, dela cuvântul *lucere*: a licări.

Nu avem intenția d'a face aci panegiricul lucrării lui Machiavelli și încă și mai puțin a o studia; spațiul ne lipsește și cercetarea noastră n'ar servi la lucru mare renumelui unui scriitor, căruia posteritatea a sfârșit prin a-i da dreptate. Dela al 15-lea veac încoace, istoria ne dă mii de dovezi, că politica arătată de Machiavelli, noului său „Principe“, a fost, dacă nu cea mai cinstită, cel puțin singura care s'a putut aplica cu izbândă și, cu toate că nu fac parte dintre aceia cari aplaudă izbânzile, ci dimpotrivă, adesea chiar sunt de partea celor învinși, totuși, nu pot a nu aduce laudele mele unei științe a cărei aplicare, odată admis faptul încălcării și al cuceririi, rare ori îi lipsește scopul.

Intre nimicurile spuse împotriva lui Machiavelli de preotul Lucchegini, numeroasele insulte aduse „Principelui“ de către autorul scrierii „*Anti-Machiavelli*“ și laudele nemăsurate de cari a fost încărcat de Danton, este de prisos a mai statornici o apropiere; iubesc pe Machiavelli, cum l-au iubit *Juste-Lipsius* și *Macaulay*, și, ca și domnul *d'Artaud*, nu-l vom scuti, la trebuință, de critici.

Mai înainte d'a cerceta gândirea în sine a „Principelui“ mi se pare mai trebuitor a schi-

ta, în trăsături mari, viața lui *Machiavelli*, și fizionomia epocii sale. Istoria a fost întotdeauna stăpâna vieții, și ei îi vom cere cheia unei cărți așa de viu dezbătută.

I

Istoria veacului al 15-lea și 16-lea, în Italia, este o istorie de doliu și rușine. Spiritul democratic, care produsese atâtea fapte și lucrări minunate sub republica florentină, lasă loc spiritului asupririi guvernelor personale, cari, ajutate de Vatican, nu mai aveau margini în relele lor deprinderi. La Roma, domniseră Alexandru al VI-lea, Iuliu al II-lea și Leon al X-lea; urmașii lor: Borgia și Medicișii, acopereau peninsula cu crime; Italia era dureros cutreerată de Francezi, Spanioli și Germani: aci era terenul pe care—în bătălii sângeroase — se hotărau toate certurile bătrânei Europe. De o parte, avem strălucirile artei, izbânzile literaturii, propășirea științei; de cealaltă parte, vedem prăbușirea națională, războaiele cetățenești, robia străină și stricarea moravurilor; patriotismul naște pe Ferruccio, Dori, Coloni și Trivulzii; tirania, pe Rodrigue, Lenzuoli, Cezar Borgia și Alexandru Medicis.

Armele au fost hrăpite din mâna poporului și încredințate mercenarilor; nici un stat italian nu posedă armata lui; se închiriau trupe, cari apărau când Veneția, când Milanul, când

Florența și mai adesea pe Papa. Părea a se fi statornicit o cumpănă între diferitele state ale peninsulei, însă, toate împreună, nu mai erau în stare d'a se împotrivi unei năvăliri străine.

Venețienii stăpâneau jumătate din Lombardia, dar când Ducii de Milan voră să oprească propășirea serenisimă a republicei, trebuiră să facă, rând pe rând, apel la Franța și la soldații Helveției. Patrimoniul pontifical se rotunja mult prin mijloace adesea rușinoase și totdeauna nedrepte.

Neapolul era disputat între Franța și Spania, Carol al VIII-a și Ludovic al XII-a, învinși în diferite rânduri de Alfons d'Aragon și Ferdinand Catholicul, au fost mai puțin norocoși în Lombardia; iar Francezii, când lingușiți, când trădați de curtea Romei, nu puteau să aibă în Italia decât o stăpânire trecătoare. Alexandru al VI-a se slujea de arme spirituale și vremelnice pentru a întemeia un regat fiului său: otrava, cuțitul, închisoarea, erau pentru el atâtea mijloace, cu cari găsea destui bani, acest nerv al războiului. Iulius al II-lea după ce a chemat în Italia pe Francezi, Germani și Spanioli, pentru a desființa republica Veneției, se ridică apoi contra aliaților săi și dă acest strigăt de alarmă atunci ridicol: „a-fară cu barbarii“! Maximilian I-iu și cu Francisc I-iu fac răni de netămăduit națiunii ita-

liene. Împăratul Germaniei ia cu asalt orașul etern, dându-l prădăciunilor; Clement al II-lea îl iartă și-l binecuvântează cu condiția de a acorda titlul de prinț familiei Medicișilor.

Puterile Italiei se perd în lupte nefolositoare; curțile Franței și Germaniei dispun de principatele italiene; iar Papii își însușesc suveranitatea tuturor provinciilor; ei merg și mai departe, căci Alexandru al VI-lea cedează, din propria sa autoritate, lui Ferdinand și Isabelei de Castilia, toate țările transatlantice ce va descoperi Cristof Columb.

Epocă de rușine, în care vedem un Papă alinându-se cu Baiazed, împăratul Turcilor, pentru a lupta împotriva Franței și în care se vede chipul Vanozei, acea concubină pontifică, pusă în chip de sfântă fecioară, în biserica Santa Maria del Popolo; epocă în care, se zicea despre suveranul pontif:

Vendit Alexander claves, al'aria, Cristum,
Emerat ille prius vendere jure potest; ¹⁾

și în care Pontanus zugrăvia viața fiicei Papii, prin inscripția următoare:

Hoc tumulo, dormit Lucretia nomine, sed re-
Thais, Alexandri filia, nupta, nūrus ²⁾,

¹⁾ Alexandru a vândut cheile, altarele și pe Crist; cum el se cumpăraseră mai întâi, putea să le vândă cu drept cuvânt.

²⁾ În acest mormânt odihnește Lucreția după nume, dar după fapte Thais, fiica, soția și nora lui Alexandru.

epocă în care Savonarola a ispășit cu pedeapsa arderii pe rug, nobila sa indignare împotriva crimelor de cari era pătat Vaticanul și dorința sa vădită de a se înapoia Florenței vechea ei libertate.

Și, cu toate acestea, tot în această epocă Italia înscria în analele sale literare nume ca Machiavelli, Guicciardini, Nardini, Segui, Varchi, Portius, Salviati; tot în această epocă au început capodoperile lor poetice: Ariosto, Bernini, Trissino, Tasso; tot atunci Cristof Columb plecase în descoperirea unei lumi noi; Michel Angelo, Tiziano, Raphaeli, Corregio, Giuglio Romano, și toată acea glorioasă pleiadă de genii, care a ridicat așa de sus renumele artei italiene, a înzestrat Italia cu atâtea lucrări minunate.

Tot în această epocă a trăit și Machiavelli¹⁾, după cum am spus.

II

Acest scriitor, cu drept cuvânt renumit, s-a născut și a viețuit în mijlocul celor mai mari vijelii politice ale Florenței. Nobila sa familie ocupase cele mai înalte slujbe sub republică, și Nicolae Machiavelli fu curând chemat, la

1) Machiavelli, ca și întreaga pleiadă a Renașterii, este minunat descris în opera «Leonardo de Vinci» de Mergeliovski, tradusă în românește.

rândul său; întrebuințat în cele mai grele negocieri politice: trimis pe lângă curțile cele mai strălucite ale veacului său; admis a urmări de aproape cuibul atâtor agitații populare și a studia în intimitatea lor pe domnitorii cei mai puternici ai Europei; adăpat din izvoarele unei învățături adânci a antichității, a putut afla curând taina suveranilor, pe care, mai târziu, a trebuit să o dea la lumină cu o cinste într'adevăr republicană.

Domnul C. Lacretelli ne spune: „el a fost numit secretarul celor zece magistrați ai libertății și păcii, cărora li s'a încredințat puterea executivă în timpul în care autoritatea Medicilor trecea printr'o destul de lungă întunecime“. „Italia“, urmează acest onorabil academician, „era atuncea mai puțin descurajată de armatele Franței, Spaniei și Germaniei, de cât de crimele celui mai mișel și mai blestemat dintre pontifi, de acelea ale familiei sale, de acelea ale Sforzilor și de ale tiranilor subalterni, cari se grăbeau să profite de o încălcare vremelnică; de crimele, omorurile și mai cu seamă otrăvirile, cari deveniseră cea din urmă rațiune de stat“.

Această stare în adevăr de plâns, oferi lui Machiavelli putința de a justifica mulțimea atâtor revoluții neașteptate și nenorocite, căci el avea toate însușirile istoricului ca și acelea ale filozofului politic,

Numit, încă de tânăr, secretar al Republicii Florentine, a fost trimis în misiune de două ori pe lângă împăratul Germaniei, de patru ori la curtea Franței, de două ori la Roma, fără a mai enumera o mulțime de ambasade ocupate de el pe lângă diferitele republice și principate din Italia; se mai citează o misiune îndeplinită tot de Machiavelli chiar și în canonicatul călugărului de Carpi.

Aceste călătorii, șederea sa pe lângă curțile principale din Europa, legăturile ce și-a putut face cu oamenii cei mai de frunte, au fost, pentru Machiavelli, atâtea mijloace pentru a studia politica și a pătrunde cauzele robiei țării sale. Ca și Dante, el a profitat de șederea sa la Paris pentru a iubi și admira pe acești francezi, atât de spirituali în viața lor privată și atât de viteji pe câmpul de luptă. Și, cu toate acestea, era un lucru pe care nu putea să-l iubească, venind acest lucru chiar dela Franța.

Machiavelli era un înfocat patriot, cu idei radicale; adora libertatea și neatârnamarea aproape tot atât cât și patria sa. Însă, nu se putea împăca cu protecția împovărătoare pe care Florența trebuia să o sufere din partea Franței, el, care nu dorea viitorului rege al Italiei altă alianță decât alianța Franței.

Ceiace îl făcea să vadă sfârșitul apropiat al republicii Florentine era: corupțiunea mo-

ravurilor și luxul, care secase forța orașului său natal, oraș care altă dată ținuse piept multor puteri streine; el nu-și ascundea, prin urmare, nici supărările, nici presimțirile sale; silit a raporta, la întoarcerea din misiuni, condițiunile umilitoare pentru patria sa, *de-a primi biruri peste măsură de grele*, a ridicat împotriva lui ura acelor magistrați, cari, incapabili de a se împotrivi celor tari, se răzbanau asupra colaboratorilor lor. După un serviciu credincios,—de 14 ani—el a fost înlăturat din toate demnitățile și gonit din patria sa.

Iși iubise așa de mult țara, încât nu i-a trecut nici un moment prin minte, ideia de a strânge bani în timpul cât a fost puternic; curat în moravuri, prea cinstit, cumpătat în gusturile sale, odată ajuns în surghiun, îl sosi și sărăcia.

Emigrații, se știe, nu visează decât neatâr-narea patriei lor. Dante a voit să cheme pe împărat pentru a răsturna republica; Machiavelli a rămas republican, cu tot surghiunul său; și, văzând uneltirile Medicișilor, în scop de a se agăța de puterea absolută în Florența, el a uneltit contra Medicișilor. Cardinalul, care mai târziu trebuia să ia numele de Leon X, îl arestează și îl aruncă în închisoare, aplicându-i tortura; pedeapsă zadarnică! Cruzimea prigonitorilor săi a fost învinsă prin îndărătnicia răbdării, și a trebuit să-i dea dru-

mul, fără să fi putut căpăta dela el vre-o mărturisire.

Suflet totdeauna mândru, cu corpul așa de istovit, încât a rămas suferind tot restul vieții, depărtat de țara sa de naștere, osândit la cea mea neagră sărăcie, să trăiască în singurătate, fără să desnădăjduiască de viitorul Italiei, el rămase convins, că acest leagăn al libertăților mergea la peire. Tocmai de aceia luă în mână pana și își vărsă, în cărți minunate prin frumusețea stilului și prin înălțimea ideilor, indignarea de care inima sa era plină.

El a încercat, mai întâi în piese de teatru și piesa sa *Mandragora* a avut o izbândă dintre cele mai strălucite, cu toate că desfrânarea era zugrăvită în toată grozăvia ei scârboasă.

Machiavelli a mers pe urmele lui Terențiu și Menandru, însă i-a întrecut prin destrăbălarea tablourilor; și, cu toate acestea, această comedie, în care desfrânarea se lua la întrecere cu spiritul și vigoarea penelului, a avut onoarea să fie reprezentată pe un teatru clădit într'adins în apartamentele Papei. Dar, și el însuși roși de succesul obținut, și se dădu la lucrări mai vrednice de talentul său.

Atunci, în retragerea sa la țară, a scris:

Istoriile Florentine, Principele, Discursul asupra istoriei lui Titu Liviu, Dialoguri asupra artei războiului.

În toate lucrările sale, în singură gândire îl

preocupa, aceia de a vedea toate statele răslețe ale Italiei, unite sub puterea unui singur domnitor, care, în capul unei armate puternice și naționale, să poată curăți peninsula de toate subjugările străine. Era ideia unității italiene, care le întrecea pe toate. Schițată încă de Dante, această *utopie* găsea acum un apărător de altfel destul de dibaci.

Pentru a uni într'un mănunchiu toate principatele italiene, Dante nu găsisese decât un mijloc, acela de a restatornici imperiul roman și de a chema la acest tron, preînnoit, pe Henric al Germaniei. Machiavelli a respins cu groază acest plan: lui îi trebuia un prinț italian, ori cine ar fi fost el, numai cu condiția să aibă curajul și dibăcia trebuitoare unei așa de mari întreprinderi: idealul său era, prin urmare, Cezar Borgia, singurul om care, cu toate patimile și cruzimile sale, întrunea pe lângă vitejia militară și o nemărginită îndemânare politică.

Iubirea de libertate și de neatârnare a patriei, îndreptățea multe lucruri în ochii lui Machiavelli.

„Când este vorba—zicea el—de a chibzui asupra mijloacelor de scăpare a patriei, *cetățeanul nu trebuie să fie oprit de nici o considerație de dreptate sau nedreptate, de umanitate sau cruzime, de rușine sau glorie; punctul de căpetenie, care trebuie să întreacă pe*

toate celelalte, este numai acela de a-și asigura neatârhnarea și libertatea sa“¹⁾.

Planul unificării Italiei, sub un singur sceptru, avea ceva așa de măreț și folositor, în cât nu mai trebuia să aleagă mijloacele de punere în lucrare. La o epocă mai apropiată, această uniune întâlnea piedici cu adevărat de neînvinș: Italia era departe de a oferi atunci cele mai slabe mijloace de apropiere politică. De o parte, guvernă aristocrația ereditară; de cealaltă parte, democrația. Aci era un principat ereditar; colo o putere electivă; într'o provincie se observa feudalitatea cu o putere absolută și, în altă provincie, o feudalitate asemănătoare cu a Franței și a Spaniei. Ceiace se adăuga încă la ciudățenia situației, era că se vedea cum aceleași forme de guvernământ, produceau efecte deosebite în diferitele țări; aristocrația ereditară, care făcea să prospere Veneția, provoca turburări neîntrerupte la Genua, și, de altă parte, Milanul, sub dinastia Sforza, înflorea prin frumoasele arte, literatură, populație, bogăție, pe câtă vreme orașele romane lânchezeau sub domnitorii ce le guvernau²⁾. Prin urmare, reünirea Italiei întregi într'o singură dominație era o întreprindere din cele mai grele, încât nu mai trebuia să te toc-

1) Discursul asupra Istoriei lui Titu Liviu.

2) Vezi A. Zambelli.

mești asupra mijloacelor, cu omul acela de inimă, care s'ar fi hotărît să încerce a o executa.

Numai în acest scop Machiavelli a scris cartea sa *Principele*, și a adresat'o lui Laurentiu de Medicis, prințul, care, după Borgia, i se părea lui destul de puternic și inteligent, pentru a înfăptui o dorință de felul acesta.

III

Este o regulă de critică, a cărei valoare nimeni n'ar putea îndrăzni să o tăgăduiască și anume: pentru ca o scriere să fie bine judecată, trebuie neapărat să te duci cu mintea la epoca în care ea a fost scrisă. Dacă am voi să trecem, prin ciurul științei moderne, lucrările lui Roger Bacon, Albert Magnus, Vico, Campanella, ar trebui să recunoaștem că acești fizicieni și filozofi erau foarte mărginiți. Pentru a pătrunde, prin urmare, întreaga valoare lăuntrică a scrierilor: *Opus majus*, *De rerum natura*, *Science nouvelle*, *Cité du Soleil*, trebuie să ne ducem cu mintea, la starea de barbarie și neștiință, în care se găsea Europa în acel timp.

Așa trebuie să facă un cititor nepărtinitor, când voește să judece scrierea *Principele*.

În secolul al XVI-a toți Suveranii Europei duceau o politică crudă, necinstită și perso-

nală; nu se răzemau decât pe silnicie; nu căutau decât izbânda. Axioma de care s'au agăţat Jezuiţii mai târziu şi anume: *scopul scuza mijloacele*, era regula temeinică a monarhilor: în Franţa, departe de a se fi uitat politica posomorită a lui Ludovic al XI-a, se continuau tradiţiile, fără a avea şi însuşirile acestui mare monarh; în Spania, religia slujea de pavăză năzuinţei nemăsurate, nedreptăţii şi încălcării; împăraţii Germaniei, începând cu Carol Quintus, erau atâtea modele de şiretenie, făţarnicie şi silnicie. Ceiace am spus de Alexandru al VI-lea şi Iulius al II-a, este îndestulător, pentru a dovedi, că papii nu credeau nepotrivite cu însuşirea lor de locuitori ai lui Crist, crimele cele mai respingătoare. În acea vreme de crime şi lacrimi, un domnitor — excepţiile fiind cu totul rare — era un despot făţarnic, un om care căuta să aibă, în locul puterii leului, care de obicei îi lipsea, şiretenia vulpii.

A pretinde să lupţi cu domnitorii de natura aceasta, numai cu cinstea, cu mărinimia şi cu jertfirea de sine, ar fi să te înşeli singur. Lipsa virtuţilor obşteşti, nu poate fi covârşită decât prin patimi obşteşti; omul care ar fi voit să aibă judecata acestor domnitori pentru a imblânzi republica Veneţiei, aşa de neimblânzită, aşa de răutăcioasă şi aşa de şireată; pentru a goni din Milano dinastia Sforza, care

punea alături de bravura soldatului, nelegiuirea și reaua credință, pentru a pune la locul lui pe Papa, fie prin a-l despuia de puterea pământească, fie prin a-l face unealtă oarbă puterii sale; pentru a se amesteca în lupta ce există între două puteri streine la Neapole, spre a reface vecernele siciliene la Palermo; acest om, am zis, trebuia să aibă, pe lângă o vitejie ostășească încercată, o mare istețime politică, și toate însușirile rele cari formau izbânda altora. După cum ar fi copilăresc sau chiar prostesc, a te dezarma în fața unui dușman armat sau a unui vecin pregătit să se arunce asupra ta, tot așa este de neînțeleș a pretinde să învingi, fără a te sluji și tu de mijloacele ce formează puterea altora.

Machiavelli, scriind altfel manualul viitorului rege al Italiei, ar fi făcut o lucrare nefolositoare sau mai bine zis periculoasă patriei sale: nu prin doctrina lui Platon s'ar fi putut ajunge la unirea întregii Italii sub un singur sceptru, ci numai prin mijloace silnice și viclene. Astăzi s'a întemeiat o școală politică, al cărei scop este de a înlocui revoluția prin acte de blândețe și legalitate; se scriu în acest scop pagini strălucite de bunătate și cinste, dar ne îndoim că ar putea cineva să schimbe fața unui stat, și să îndeplinească o prefacere prin mijloace platonice; într'un veac în care silnicia era îndumnezeită la Vatican, și practică

la Milano, la Veneția, la Florența, peste tot, n'ar fi putut trece prin mintea unui om cu bun simț, ideia, că s'ar putea izbuti contra silniciei prin blândețe, contra șireteniei prin inimă curată, contra înșelătoriei prin bună credință.

Machiavelli era înainte de toate un om practic și, cum el voia, în mod serios, preînnoirea Italiei, sfatul pe care-l dedea candidatului său la tron, nu putea să conțină alte mijloace, de cât cele cu cari, credea el, s'ar putea înfăptui credința sa.

„Multă lume și-a închipuit, zice el, republice sau principate cari nu s'au văzut, nici auzit vreodată. Căci este așa de departe dela felul cum trăim, până la acel cum ar trebui să trăim, în cât acela care ar lăsa cece se face, pentru aceea ce ar trebui să se facă, s'ar prăpădi mai curând decât s'ar păzi, fiindcă este firesc ca omul care caută să fie bun în mijlocul altora cari nu sunt, mai curând ori mai târziu se va pierde¹⁾).

Ceiace se imputa lui Machiavelli, din acest punct de vedere, a fost mai târziu repetat de către scriitori, al căror nume face autoritate în treburi de Stat. Oare Martens n'a îndreptățit pe diplomați să lucreze prin viclenie și necinste, când trebuie să negocieze cu oameni

---

1) Principele: Capitolul XV.

necinstiți și șireți ¹⁾? Insuși Montaigne n'a admis el pentru suveran, necesitatea de a nu-și ține cuvântul ²⁾?

IV

Preocuparea cea mai de căpetenie a lui Machiavelli, în visul său — unitatea Italiei — era formarea unei armate naționale. El este gata să jertfească totul pentru îndeplinirea acestui mare principiu al apărării organizate prin forțele țării. El văzuse de aproape cât a costat pe Italia armatele streine aliate și trupele de mercenari. Aliații nu te ajută decât atât cât ai puterea; la cea dintâi înfrângere, te părăsesc, dacă nu trec chiar de partea dușmanului.

Napoleon I datorește înfrângerile sale, relei credințe și mișeliei aliaților săi: soldații săi s'au expus a fi tăiați cu topoarele, cu un eroism ce atinge înălțimea martiriului; aliații principilor italieni din secolul al XVI-lea n'au făcut decât să pustiască Italia, să o sărăcească prin dări neuzite, și să-i răpească artiștii și capodoperile artei sale.

Dar dacă nu se încredea în aliați, Machiavelli avea un adânc dispreț pentru armatele

1) Guide diplomatique.

2) Essais.

de mercenari: el recunoștea fără cea mai mică îndoială și pe față curajul acestor soldați de aventuri; admira chiar provocarea lui Barletta, Ioan de Medicis și a bandelor negre ale acestuia, companiile lui Bracio, ale lui Sforza și a altor mulți condotieri; totuș el nu știa cum să înfierceze în destul acest târg de sânge, care punea în slujba Florenței contra Milanului, oameni, cari, cu câteva luni în urmă, mergeau să servească Milano contra Florenței. Buna credință a mercenarilor se prețuia după leafa ce li se plătea și faptul nenorocit care a făcut pe Francisc I să piardă bătălia dela Pavia, este proaspăt în mintea fiecăruia.

Această miliție, care nu se lupta decât pentru câștig și jaf, care niciodată nu dădea o bătălie hotărâtoare, fiindcă mercenarii se cruță unii pe alții, era organizată de către guvernele cari, văzându-se urâte de popor, plăteau streini pentru a-și îngenunchia supușii. Machiavelli n'a putut găsi alte motive acestei fatale rani a Italiei, decât în *păcatele prinților*.

Iata pentru ce secretarul florentin n'a încetat niciodată de a propovădui întocmirea unei armate naționale; și tot în acest scop a scris *Dialogurile asupra artei războiului*, în cari, printre alte sfaturi minunate ce dădea compatrioților săi, le zicea că mântuirea patriei nu atârnă decât de o bună armată. „*Acela*, zice el, *dintre prinții italieni care va îm-*

brățișă cel dintâi acest sistem va putea domina, cel dintâi, această țară în liniște... Italia pare a fi creată pentru a face să retrăiască lucrurile moarte, după cum am văzut în ceea ce privește poezia, pictura și sculptura... și că se va întâmpla cu noi ceiace s'a întâmplat cu Macedonia sub Filip și fiul său".

Această carte, care vorbește despre arta războiului, a fost cu drept cuvânt foarte apreciată, pentru că într'însa se vede expresia unui curat patriotism. D. Lacreteli zice: Numai lui Machiavelli i-a fost dat să exprime vederi limpezi, adânci și foarte adesea cu totul noi, asupra unei arte așa de grea, fără să o fi practicat vreodată. Numai atunci el a cedat gândirii generoase de care se vede că era pătruns, când a spus Italiei cum trebuie să-și câștige și să-și apere neatârnamarea ei. Apoi cu un desgust patriotic, vrednic de înălțimea unui om de stat ca el, se ridică contra trupelor de mercenari și a acestor mișei condotieri, pe cari republicele Veneției, Genovei, Florenței, Pizei și Sienei, îi tocmiseră în serviciul lor și cari nu făceau decât războaie închipuite. El pare a se fi îmbătat de focul lui Demostene, pentru a respinge acest trist adaos de curaj, fără de care nu mai putea fi viață pentru republice. Se vede cât a câștigat Machiavelli din citirea lui Xenofon, Polibiu și Cezar. Ceea ce a contribuit mai mult la înălțarea reputa-

ției de care se bucură această carte a sa, este că în ea se vede, destul de lămurit, formațiunea tactică a *batalioanelor în careu*, devenită astăzi una din cele mai puternice izvoare ale meșteșugului ostășesc.

Deși ceeace zicea Machiavelli asupra trupei naționale putea să pară o *utopie* în epoca în care toate puterile, chiar cele mai de temut, nu aveau încredere în ele, totuș, nu este mai puțin adevărat că, ele sunt cu desăvârșire neapărat trebuincioase unei țări, care voește să-și alcătuiască unitatea și să-și apere neătarnarea; elementele pentru întocmirea unei astfel de puteri nu lipseau Italiei pe acea vreme și, pentru a ne convinge de aceasta, n'avem decât să cităm capitolul XII și cel din urmă din scrierea *Principele*. Fericită țară dacă asculta mai de timpuriu acest sfat și dacă, întrunind într'un singur mănunchi, pe acești viteji fii, cari se duceau să sprijine cu sângele lor ambiția și gelozia principilor și a republicelor, ar fi urmat pilda puternicilor săi vecini!

V

Lucru ciudat! „*Principele*“, care a stârnit atâta supărare, abia a fost observat la apariție. Dedicată lui Laurențiu de Medicis, pore-

clit Magnificul, această scriere a fost publicată cu învoirea Papii ¹⁾).

Numai după despărțirea Engliterei de religia catolică, cardinalul Paulo la 1555, invocând fulgerele Vaticanului contra religiei anglicane, ca un ultim blestem contra lui Henric al VIII-lea, i-a aruncat — în bătae de joc — numele de Machiavelli; numai atunci inchiziția s'a agățat de cărțile secretarului florentin, supunându-le cenzurii congregației *Index*. Paulo al IV-a rosti proscrierea „*Principelui*”; Ossorio îl atacă, ne spune onorabilul omonim d. J. Ferarri, pentru a apăra nobleța creștină; Bossio, pentru a face apologia restaurației pontificale; Possevino se indignază pentru că se încearcă a-l explica pe *Moise* prin politică, apoi explică el pe *Moise*, biserica și chiar pe Carol cel mare, cum și pe Carol Quintus, prin miracole. Ribaneira opune lui Machiavelli apologia prințului catolic; el vo-

1) După cinci ani dela moartea lui Machiavelli, tipograful Bernardo Giunta, dedicând scrierea *Principele* Monseniorului Giovanni Gardini, îl roagă să apere această carte, contra acelor care o distrug fără încetare din cauza subiectului său, uitând că profesorii, cari ne învață cunoașterea ierburilor și a medicamentelor, ne învață în acelaș timp să cunoaștem otrăvurile, cu singurul scop de a ne feri de ele arătându-ni-le, și ei nu se ocupă nici de cum de oamenii răi cari pot abuza și de artă și de știință. Tot în acest sens se exprimă Blagio Bonacorssi, adresând un exemplar editat al „*Principelui*” d-lui Pandolfio Bellacio.

ește să facă pe Filip al II-a să imite pe însuși Ferdinand al II-a, care ardea pe eretici; el îi dă sfaturi stăruitoare să imite pe Ferdinand al IV-a, care extermina pe ereticii *mauri și ebrei*. Toate aceste silințe oarbe contra lui Machiavelli, n'au avut alt rezultat decât răspândirea și mai mult a acestui nume hulit; obscurantismul se revoltă contra împotrivirii crescânde a scrierilor unui mort; Jezuiții din Inglistadt ard chipul lui Machiavelli. Peste tot locul, unde protestantismul se răzvrătea contra acestei restaurații, care triumfase în Italia, arta de a se preface, de a răsvrăți, de-a sfârâma, se arată ca unic principiu de succes al reformei. Pentru unii catolici, Machiavelli înlocuia pe Luther și toată credința Germaniei ¹⁾).

În fond, se vede că acest potop de injurii pe care ultramontanii îl aruncau asupra memoriei lui Machiavelli, nu era decât expresia unei uri, cu atât mai înverșunate, cu cât ei se simțeau, pentru un moment, neputincioși. Preținzând că sămânța protestantismului era în scrierea „*Principele*“, astfel îl arătau jezuiții pe Machiavelli în ochii posterității.

Și, în sfârșit, i se mai imputa că a dat viitorului unificator al Italiei lecții de despotism, de rea credință, de tiranie și de ateism. Noi

1) Machiavelli, judecător al Revoluțiilor.

am dovedit mai sus, cu acte în mână, că în vremea când Machiavelli a scris cartea sa, Italia se găsea sub stăpânirea domnitorilor sau a republicelor, cari ridicaseră silnicia încălcării și înșelăciunea la *rațiune de stat*. Acelaș lucru era în tot restul Europei.

Cel mai prefăcut și cel mai viclean om al vremii sale a fost Ferdinand Catholicul. El singur se lăuda că a înșelat, mai mult de zece ori, pe Ludovic al XII-lea al Franței. Generalul său, vestitul Gonzalvo, a jurat pe sfânta împărtășanie, că ducele de Calabria poate să se întoarcă în Spania fără a se teme de nimic și, cu toate acestea, nenorocitul a fost aruncat în fundul unei închisori; Richard al III-lea a fost cel mai mare otrăvitor al secolului său; Hallam spunea despre Ludovic al XI-lea că, „deși el nu le-a născocit, dar e sigur că a fost cel mai bun cultivator al înșelăciunilor”. Helvețienii au trădat pe Ludovic Maurul pe câmpul de bătae. Am putea înmulți la nesfârșit aceste pilde, fiindcă, din nenorocire pentru omenire, analele crimelor politice sunt mult mai numeroase, ca acele ale virtuților de stat.

Așa dar, nu lecțiilor lui Machiavelli se pot atribui stricăciunile obștești; el n'a fost de cât un istoric aspru, cât despre dânsul, dacă, silit de trebuințe, a fost nevoit să înjghebeze idealul Principelui său, în așa fel în cât să poată lupta cu isbândă contra tuturor protiv-

nicilor săi, simpatiile sale au fost numai pentru bine.

În acelaș timp când el caută să ferească pe noul său domnitor contra pericolelor increderei și lealității, când se află în cercul unor oameni necredincioși și necinstiți, nu stă la gânduri să dea de pildă pe Marcu Aureliu, acel model de dreptate, umanitate și virtute; el zice: „Fără îndoială, este foarte lăudabil pentru un domnitor a-și ține făgăduelile date”, și adaugă: „trebuie să fii bun, când toți oamenii ar fi buni; dar, cum ei sunt toți răutăcioși și în tot momentul gata a nu-și ține cuvântul, tu nu trebuie să te silești a fi mai credincios cuvântului tău”. Așa dar nu din dorința de a însela, ci din trebuință, Machiavelli dă sfaturi rele și el o spune categoric, căci, îndată mărturisește că: „nu trebuie să te abați dela bine, când poți să te împotrivesți” și că „răutatea omenescă este singura piedică de a face binele”, și apoi că „ar fi un lucru foarte de laudă să fii bun” și că „ar trebui să năbușiți toate patimile”.

Sfaturile date de Machiavelli unui nou principe ar fi trebuit să scandalizeze cu atât mai puțin pe Jezuiți, cu cât Biblia, acea carte care în secolul al XVI-lea era un fel de cod general, le dăduse înaintea lui: niciodată trădarea, călcarea jurământului, măcelurile, viclenia, n'au primit o mai mare încurajare decât

în aceste cărți sfinte, în cari istoricul, inspirat de sus, nici nu-și dă osteneala să înfiereze crima, sau să facă cel puțin oare cari rezerve, când crima este încoronată de izbândă.

A fost, de altfel, o școală care numără prozeliti, chiar în zilele noastre, și care a stabilit o mare deosebire între individ și stat în materie de moralitate ¹⁾. Individul trebuie să iertfească totul virtutii: statul trebuie să iertfească totul, chiar și virtutea, pentru conservarea sa, când cade în pericole mari; el trebuie să scape societatea cu orice preț, și în grabă, chiar dacă ar trebui să arunce averile și o parte din oameni în mare, pentru a-și scăpa corabia. *Mântuirea popoarelor este legea supremă*, zicea înțelepciunea celor vechi: și cum trebuie să scapi pe indivizi, chiar fără voia lor, scăparea societății poate legitima câte odată chiar crima.

Machiavelli zice: „Nu se poate numi virtute, lipsa de credință sau trădarea: dar dacă este înșădruit să te slujești de rău, aceasta înseamnă că este vorba numai de acte nemăpomenite, cari pot acuza faptul, dar scuza efectul”.

Aceste cuvinte pe cari secretarul florentin

1) Montaigne, a cărui creștinătate este mai presus de orice bănuială, n'a zis că dacă gravitatea împrejurarilor și trebuințele statului cer, suveranul poate să nu-și fiină cuvântul și să considere aceasta ca un efect al voinței dumnezeiești?

le repetă în mai multe rânduri în scrierea sa „Principele”, și în discursuri, sunt strigătul unui suflet, care se răzvrătește împotriva a ceea ce a trebuit să se numească mai târziu machiavelism.

VI

Așa dar, nu numai că era departe de a face din tiranie idealul său de guvernământ, dar din contră Machiavelli admira instituțiile Franței, unde parlamentul veghea în acelaș timp asupra libertății supușilor și a siguranței statului¹⁾, pe acela ale Elveției ale cărei forme de guvernământ liberale sunt atât de înaintate²⁾, și în fine admira orașele Germaniei, cari se bucurau și ele de o libertate destul de întinsă³⁾; așa că, numai în acest scop, el sfătuiește pe prinț ca, mai înainte de ori și ce, să se îngrijească de fericirea supușilor săi, să încurajeze artele și științele, să combată sgârcenia și mândria miniștrilor. El n'a uitat nici unul din mijloacele trebuincioase demnității și propășirii statelor și, dacă el înfățișează — numai în ce privește afacerile de război — pildele regilor sau comandanților cari au învins prin

1) Cap. XI.

2) C. p. XI.

3) Cap. X.

orice mijloace, când însă vorbește de cârmuirea lăuntrică, *nu are ca model decât pe suveranii virtuoși și iubiți de popor.*

Este adevărat că, voind să dea un șef Italiei unite, și-a îndreptat privirea mai întâi către Cezar Borgia, a cărui viață era mânjită de atâtea crime. Dar în vederea înalțului scop ce își propusese, îi trebuia lui Machiavelli, înainte de toate, un om îndemânatic, puternic și brav pe câmpul de bătae. Din nenorocire, Italia nu avea atunci nici un prinț destul de ambițios, destul de norocos, și destul de îndemânatic pentru a săvârși o așa de mare întreprindere, cu oarecari sorti de izbândă. Toți întemeietorii de dinastii au fost, mai mult ori mai puțin, încălători, despoți sau desfrânați. În momentele înalte, când o națiune se recătușează, cel mai de căpetenie lucru este să găsească un om priceput. Chemarea sa odată îndeplinită, tronul odată trainic întemeiat, ordinea urmează silniciei, poate că chiar libertatea va înlocui bunul plac, și virtuțile urmașilor vor face să se uite crimele părintești. În așa chip a urmat Englitera, Franța, Spania și Germania, pentru a se reîntregi. Machiavelli nu mai putea nădăjdui ca Italia să scape din ceea ce părea pe acel timp ca o lege neschimbătoare și obștească.

De sigur, dacă vom judeca pe Machiavelli după ideile cari, de voe de nevoe, isbutesc în

secolul al XIX-lea, nu am putea avea destul desgust pentru dânsul: rațiunea de stat lasă, puțin câte puțin, pasul justiției și cauza prinților nu mai poate fi îndreptățită prin isbânzi, ci numai prin drept.

Și, cu toate acestea, în momentul în care poporul nu mai este un cuvânt deșert, în care omenia și-a cucerit precăderea și în care războiul nu se mai țace decât pentru a reîntrona dreptatea și a ocroti pe apăsăți, se găsește încă o școală de guvernământ, care, crezând că 'și face o datorie a defăima pe Machiavelli, își apropie teoriile sale și le aplică chiar și atunci când mântuirea poporului nu este în joc.

În secolul al XVI-lea, poporul era socotit ca o turmă dusă de cel mai tare, sorocită să împlinească toate toanele guvernului, și neavând nici un drept a se amesteca în afacerile lui. Cât de departe era de anii glorioși ai acelei Republice Florentine, căreia Dante îi cântase virtuțile de odinioară și puternica bună înțelegere ¹⁾. Totuși, civilizația începea să-și producă roadele: națiunea Italiană era obosită de anarhia feudală, de războaiele civile, și de aceea mulțime a despoților liliputieni, a căror existență nu se simțea decât prin neorânduială și jaf. Trebuiau dărâmate aceste republice, pentru că ele nimiciseră libertatea; tre-

---

1) Paradisul pierdut, capitolul XV.

buiiau răsturnați despoții cari stricaseră toate așezămintele înțelepte. Numai un Hercule ar fi putut curăța aceste grajduri ale lui Augias. Acest Hercule se întâișea lui Machiavelli sub însușirile lui Cezar Borgia.

Noi am înfierat patimile și nelegiuirile fiului lui Alexandru al VI-lea; dar Italia întregă n'a resimțit aceeași groază contra a estui om, pentru a-i refuza încrederea sa. El era viteaz și iscusit, am mai spus-o; avea în el, un nu știu ce, așa de uimitor și de măreț, chiar în patimi în cât mulțimea era viu mișcată. Guicardini, unul dintre vrăjmașii personali ai ducelui Valentin, zicea că, după moartea acelui Prinț, ducatele romane au rămas liniștite, cunoscând din dovezi că era mai de suferit de a se supune unui singur suveran puternic, decât de a vedea orașele supuse unor prinți particulari, cari nu știau să le apere la trebuință, nici să le facă binele. Locuitorii își aminteau, adăogă acest istoric, că prin autoritatea și mărirea lui Borgia, prin împărțirea sinceră a dreptății, țara lor rămăsese liniștită; că prin aceste mijloace, el își căpătase iubirea poporului, ca și prin binefacerile făcute din belșug la mai mulți dintre ei; așa că nici pilda celor ce se răsvrăteau, nici amintirile vechilor lor seniori, nu i-au deslipit de ducele Valentin ¹⁾.

---

1) Storia d'Italia.

Sismondi, acest înflăcărat republican, zicea despre Borgia că știa tot ce putea face fericirea supusilor săi, că el a ținut neturburată siguranța obștească: că a ocrotit numai pe cei merițoși, răsplătind pe ostasii viteii și dând mijloace bănești pentru vieteție, până la a-dânci bătrânețe. literati! 1).

Contemporanii săi au împins așa de departe admirația pentru ducele Valentin, în cât au încercat până a-i ierta și crimele: așa, ei lămurau cursele și asasinările sale prin uneltirile urzite contra lui de dusmanii săi, și D-zeu știe cât erau de numerosi.

Noi nu suntem de o așa de bună părere, și, după ce am arătat că acest Borgia a fost un monstru, un încălcător neînfrânat, ne vom mărgini a adăuga, că el n'a fost cel mai rău dintre prinții timpului său.

VII

Nu, Machiavelli n'a fost partizantul tiranilor: este de ajuns, pentru a dovedi aceasta în chip neîndoios, să cităm aci una din paginile cele mai frumoase din *Discursurile asupra lui Titus Livius*:

„Dintre aceia cari viețuesc, ca simpli particulari, într'o republică, și pe cari norocul, talentul ori curajul, îi ridică la treapta de

1) Istoria Republicelor Italiene.

domnitori, dacă ar citi istoria și ar căuta să profite de pildele ce ea înfățișează, de sigur că nu ar fi nici unul care să nu voiască, fiind om particular, să se asemene mai curând lui Scipione decât lui Cezar, mai curând lui Agesilaus, Timoleon și Dion, decât lui Nabis, Phalaris și Denys. Ei ar vedea, în adevăr, pe cei dintâi, slăviți peste fire, pe când ceilalți sunt acoperiti de rușine. Ar vedea pe Timoleon și Agesilaus bucurându-se în patria lor de aceeași autoritate ca și Phalaris și Denys, însă profitând de ea cu mai multă siguranță.

„Nimenea nu se lăsă a fi amăgit de slava lui Cezar, de care scriitorii l'au sărbătorit atâta; căci, aceia cari îl laudau, sunt indecători stricati prin dărnicia sa și speriați de o neîntreuptă putere într'o familie, care nu le dădea voie să-si arate în libertate părerile. Voiti să stiti ce-ar fi zis acești scriitori, dacă ar fi fost liberi? Cititi ce-au scris despre Catilina. Cezar este cu atât mai vrednic de ocară, cu cât cel care îndeplinește este mai vinovat decât cel care propune răul. Imitați-vă și la laudele din belsug ale lui Brutus. Neputând înfiera pe tiran din pricina atotputerniciei sale, ei sărbătoreau pe dușmanul lor. De când Roma s'a făcut monarhie, câte laude nu si-au atras împărații cari, respectând legile, au vietuit ca buni domnitori, și câte nelegiuiri nu s'au grămădit asupra celor răi.

„Titus, Nerva, Traian, Adrian, Antonin, Marcu Aureliu, n'aveau trebuința nici de pretorien, nici de legiuni numeroase pentru a-i apăra. Dulceața moravurilor lor, dragostea poporului și prietenia Senatului, le erau cea mai puternică apărare.

„De va vedea că Caligulii, Neronii, Vitellii și mulți alți împărați blestemați, n'au putut găsi în toată armata lor, de răsărit și de apus, scut de apărare contra dușmanilor, pe cari viața lor nelegiuită și moravurile desfrânate îi tăcuse să se nască. Istoria vieții lor, luată în băgare de seamă, ar putea servi de învățământ necărui domnitor, și i-ar arăta drumul slăvirii sau al ocării, al siguranței sau al fricii.

„Dar ceceace un domnitor ar putea învăța, citind aceeași istorie, ar fi mijlocul de a governa bine. Pentru ce împărații, cari au moștenit imperiile, au fost toți răi, afară de Titus? Pentru ce toți aceia, cari le-au avut prin adopțiune, au fost buni, dovadă cei cinci împărați dela Neron până la Marcu Aureliu? Pentru ce în stârșit, imperiul cade în ruină, tocmai în momentul când se întoarce iarăș la moștenitorii de sânge? Un domnitor trebuie necurmat să-și arunce privirile asupra timpurilor ce s'au strecurat între Neron și Marcu Aureliu, să le cumpănească cu cele mai dinaintea și cu cele ce i-a urmat, alegându-și apoi,

epoca în care ar fi voit să se nască și pe acei carora ar voi să le poruncească.

„Uaci, sub domnia împăraților buni, el va vedea un domnitor trăind în cea mai mare siguranță în mijlocul statorniciei cetățenilor, dreptatea și pacea domnind în lume; va vedea autoritatea Senatului cinstită, magistratura respectată, pe bogătaș bucurându-se în liniște de averile sale, noblețea și virtutea omească bine considerate și, peste tot locul, liniște și tericire; va vedea de asemenea, orice dușniănie, orice destrăbălare, orice sarcaciu-ne, orice ambiție, sinse; va vedea acea epocă de aur, în care oricine poate să aibă o părere și să o susție, și, în sfârșit, va vedea lumea isbutind, pe domnitor respectat și acoperit de slavă, iar pe supușii săi, iubindu-l în liniște.

„Dacă, din contra, el va cerceta și guvernele celorlalți împărați, le va vedea zguduite prin războaie, sfâșiate de răzvrătiri, crâncene mai mult în timp de pace, decât în timp de război; va vedea domnitori măcelăriți, război civil și război strein, Italia în disperare din cauza nenorocirilor fără sfârșit, orașele sale jefuite și dărăpănate. El va vedea Roma prefăcută în cenușe, Capitolul distrus de chiar locuitorii săi, templele vechi pângărite, riturile stricate, și adulterul murdărind toate orașele. Va vedea marea acoperită de surghiuniți, stâncile pătate de sânge. Va vedea Roma

făcându-se vinovată de tot felul de cruzimi; nobleța, bogăția, onorurile și, mai presus de toate, virtutea socotită drept crimă. Va vedea încurajându-se și plătindu-se acuzatori; sclavi stricați, jefuind pe stăpânii lor oameni liberi, ridicându-se împotriva stăpânilor lor, iar pe cei cari nu aveau dușmani, apăsați de chiar amicii lor. Numai atunci va învăța să cunoască ce datorau lui Cezar, Roma, Italia și lumea întreagă, și numai dacă el va fi om, se va depărta cu groază dela orice imitație a acestui ambițios, și se va înflăcăra de dorința de a urma pe domnitorii cei buni. Un suveran cu adevărată râvnă pentru slava sa, ar trebui să dorească a domni peste un oraș stricat, nu însă ca Cezar, pentru a-l pierde, ci ca Romulus, pentru a-l întocmi din nou¹⁾.

Acest grai este oare, al unui dascăl de despotism și tiranie?

Este oare el, scriitorul de care Bayle zicea: „maximele lui Machiavelli sunt foarte rele; publicul este oare atât de pătruns că machiavelismul și meșteșugul de a domni despotic sunt doi termeni cu acelaș înțeles?” Când te numești Bayle, să recurgi la judecata numerosului public într'un proces de asemenea natură, și să-l judeci fără a asculta tot ceace

1) Vezi Machiavelli: Discurs asupra lui Titu Liviu, cartea 1, cap. X.

spune și calomniatul, dai materie chiar acestui public, de a se îndoii de valoarea *Dicționarului istoric și critic*, și atunci nu mai poțiocări pe d. Cousin pentru că a zis: „*Bayle este mai mult paradoxal decât sceptic, după cum este mai mult învățat decât cugetător*“.

VIII

S'a desbătut mult timp chestiunea de a se ști dacă Machiavelli era favorabil puterii vremelnice, sau dacă, în ideia sa fixă de unitate a Italiei, voise să facă să piară patrimoniul sfântului Petru.

Indoiala nu este cu putință. Dacă autorul *Principelui* ar fi fost părtașul domniei pământești a Papilor, Biserica, coplesită de o ură târzie, n'ar fi acoperit cu afuriseniile sale a-mintirea acestui scriitor, în momentul în care protestantismul luase jumătate din Europa sub stăpânirea sa spirituală.

Cu toată dragostea pe care Machiavelli o simtea pentru Francezi, totuș el îi învinovăția totdeauna, că au ajutat la mărirea puterii Papilor ¹⁾; deși este adevărat că el consfintise, în *Principele*, un capitol întreg pentru lauda principatelor bisericesti, dar se vede că n'a fost de bună credință, în această împrejurare,

1) *Principele*, cap. III.

de oarece, în tot ce a scris despre papii-regi, iese la iveală o bătae de joc subțire și de duh.

Ceeace el gândea în chip temeinic despre curtea Romei și despre puterea vremelnică a papilor, se vede lămurit în *Discursurile* sale, unde zice: „Dacă la începuturile republicei creștine, religia s'ar fi ținut de principiile întemeetorului ei, statele și republicele creștinătății ar fi mult mai unite și mai fericite decât sunt. Nu putem da o dovadă mai puternică de slăbiciunea și căderea sa apropiată, decât privind popoarele cele mai vecine de Biserica romană, al căreia cap este Papa, cari sunt cu atât mai puțin religioase, cu cât sunt mai apropiate de ea. Oricine va cerceta principiile pe cari ea este întemeiată, și cât de mult este schumbată în rău întrebuintărea și aplicația ce li se face, își va da seama că momentul nu este departe, fie al căderii sale, fie al unor mari vijelii ¹⁾).

„Dar fiindcă unele persoane cred că propășirea Italiei atârnă de ființarea Bisericii romane, să-mi fie îngăduit a aduce contra acestei păreri câteva dovezi, din cari două mi se par fără răspuns. Eu susțin, mai întâi, că pildele rele ale acestei curți, au distrus, în Italia,

---

1) Ce profetie! Putini ani după moartea lui Machiavelli, Luter și Henric al VIII-lea făceau să iasă din sânul Bisericii, Germania și Englitera.

orice simțimânt de evlavie și religie. De aci au pornit nesfârșitele nereguli și turburări; căci, dacă acolo unde este o religie se presupun toate virtuțile, acolo unde ea lipsește trebuie să presupunem toate patimile. Așa dar, cel dintâi folos pe care ni l'a adus nouă, Italianilor, și Biserica și preoții, este că ne-au lipsit de religie și ne-au înzestrat cu toate patimile. Dar Biserica ne-a adus un altul și mai mare, care va pricinui ruina Italiei: *acela că ne-a ținut și ne ține despărțiți.*

O țară nu poate să fie cu adevărat unită și să propășească, decât atunci când se supune unui singur fel de cărmuire, fie monarhie, fie republică; astfel sunt Franța și Spania. Dacă nu este astfel întocmită cărmuirea Italiei întregi, fie ca republică, fie ca monarhie, numai Bisericii i-o datorăm.

Astfel, ea a chemat pe Carol cel mare pentru a gonii pe Lombarzi, cari încă erau regi ai întregii Italii; tot astfel, în timpul nostru, ea a nimicit puterea Venețienilor cu ajutorul Franței și, în urmă, tot ea, a gonit pe Francezi cu ajutorul principilor.

Biserica, neputând fi niciodată destul de puternică, pentru a pune mâna pe toată Italia, și nedând voie nici altuia să o ia în stăpânire a fost pricina că Italia nu s'a putut uni sub un singur cap cărmuitor; ea a fost împărțită între mai mulți domnitori sau boieri.

Aceasta este pricina și a neunirii și a slăbiciunii, cari au iacut-o să fie prada nu numai a puterilor streine, dar a orcui a voit să o lovească.

„Înr'adevăr, toate acestea nu le datorăm decat curții romane. Pentru ca cineva să se pătrundă cu mai multă ușurință, printr'o încercare, despie aceasta, ar trebui să tie destul umernic pentru a trimite Curtea Romei în mijlocul Elveției, să locuiască cu acel popor al Europei care, pentru religie și disciplina ostășească, a păstrat mai mult vechile lui deprinderi”¹⁾.

Depăcit de iubirea sa pentru unitatea italiană, Machiavelli nu s'ar fi dat înapoi, să reunească sub sceptrul Papilor, toată peninsula, de vreme ce adresându-se, pentru îndeplinirea visului său, la doi prinți, dintre cari unul era fiu și cel alt nepot Papii, voia, întru câtva, a lăguși curtea Romei. Politica secretarului florentin era schimbătoare după împrejurări, ceea ce ne și lămurește înflăcărarea sa pentru Cezar Borgia, atâta vreme cât acesta era puternic, și iubirea sa pentru Laurențiu Magnificul, din ziua în care, văzându-l sprijinit de biserică și temeinic așezat pe tronul Florenței, ar fi putut nădăjdui să-l vadă în capul Italiei.

Această politică, care nouă ne insuflă un a-

1) Discurs asupra lui Titu Liviu, cartea III, cap. 12.

devărat desgust, era politica timpului său: regeii Franței și împărații Germaniei linguseau și loveau, rând pe rând, pe Papi, după împrejurări, și ne-ar fi ușor să găsim pilde proaspete, pentru a dovedi că rațiunea de stat al căreia apărător se făcuse Machiavelli, a domnit și va domni încă mult timp în această Europă, cu toate acestea așa de civilizată!..

IX

Machiavelli era republican ori monarhist? Era și una și alta, după împrejurări; când nădăjduia să se statornicească la Florența o cărmuire puternică, și să gonească pe prinții pe cari Papii, dușmanii lui personali, îi așezase acolo, era republican; însă, când vedea că nu era nici de cum cu putință a se reînălța drapelul florentin și că puterea Italiei nu mai era cu putință să se țină decât prin monarhie, trecea de partea prinților. Cât privește adevăratele principii democratice, ori că nu le-a avut, ori că n'a ținut nici o socoteală de ele. Politică sa guvernamentală este de o generalitate desnădăjduitoare; el propunea principii a căror aplicație a făcut, mai în urmă, cea mai mare cinste cărmuirilor, însă nu le lămurea de loc; s'ar zice că lumina s'a făcut numai din timp în timp în el, fără voia lui.

Singurul principiu căruia el a rămas cu statornicie credincios, este cel al uniunii Italei; plin de amintirile glorioase ale Romei păgâne, el roșea când vedea Italia — aceeași *alma mater* — călcată în picioare de toți suveranii Europei, și ajunsă birnică altor națiuni, ea care le înjugase altădată la carul său de triumf. Scrierea: *Tu regere imperio populos*, răsuna necurmat la urechea sa, și în această râvnă cu totul nobile și mărinimoasă, ar fi voit să cheme din mormânt nu numai pe Cezar, dar chiar pe Neron, cu îndatorirea numai ca el să facă să piară toate dezbinările dintre principatele italiene, și să vadă reunit, sub un singur sceptru, tot acest pământ fericit.

Ca l'Apennin parte e 'l mar circonda e l'A'p: 1)

Această idee fixă lămurește rătăcirile autorului *Principelui*: Italia modernă i-a iertat greșelile, ea care a îmbrățișat steagul său.

Numai acest program al Unirii a ridicat contra lui Machiavelli pe toți dușmanii înrâuririi italiene, precum și pe toți părtașii federației, printre cari trebuie să socotim și pe strălucitul meu omonim domnul Giovanni Ferrari. Și cu toate acestea, chiar dușmanii săi nu s'au putut împiedica să nu recunoască

---

1) Ca Apenninul să înconjoare dela țărnuțul mării (Italia nouă) până la Alpi.

strălucitele însușiri ale autorului *Principelui*. Critica, zice domnul Ferrari, ne face sa descoperim în Machiavelli întregul geniu al renașterii și o mărire, mai presus de laudele date din belșug de o admirație copilărească. Luptând pentru Italia, Machiavelli a arătat drumul pe care trebuie să meargă națiunile. Revoluțiile noastre se desfășură după legile hotărâte de el; luptele noastre sunt conduse după teoriile sale; oamenii noștri sunt judecați mai dinainte, după chipul arătat de el. Renașterea politică, pe care o dorea Italiei din secolul al XVI-lea, nu este de cât renașterea lui 1789, pe care Europa întregă se silește să-o lăptuiască.

Noi lucrăm cu toții după planul ce el a înjghebat: credința noastră este silită să îndeplinească acest progres, pe care el îl visa prin reînvierea antichității greco-romane. Machiavelli este mai mult decât un om, este o minune; el arată totdeauna scopul ce-și propune, atinge totdeauna o țintă mult mai ridicată decât aceea la care se gândește. Voește să apere Italia și nu isbutește, uită Europa și pregătește fără voia lui o revoluție universală¹⁾.

Aceste mărturisiri, sub pana unui dușman, merită să fie păstrate.

---

1 Ferrari: Machiavelli judecător al revoluției timpului nostru.

Cred că nu mai este trebuință să amintim și bârfirea îndreptată contra lui Machiavelli de minți mărginite, cari pretind că în lucrarea *Principele*, el a voit, ca republican înfocat, să vestejească regalitatea și să osândească, pentru totdeauna, pe domnitorii despoți. A schimba scrierea *Principele* într'o carte de bătaie de joc învederată, este a aduce o *ocară* bunului simț: Machiavelli n'a fost decât un istoric; cu atât mai rău pentru domnitorii, pe cari el îi însemna cu ferul roșu pe frunte, dacă meritau această înfierare. Secretarul florentin n'a voit să necinstească monarhia, după cum n'a voit s'o batjocorească Delavigne în scrierea sa „Ludovic al XI-lea“. Dacă au fost tronuri mânjite cu sânge și noroi, greșala nu este a lui Tacit, care ne-a transmis icoana lor adevărată.

Machiavelli n'a voit decât să întărească principiul stăpânirii: el voia o cărmuire statornică, nemlădioasă, care să poată, prin armata sa, să se împotrivească loviturilor din afară, pe când înăuntru să impună respect și stimă: tocmai această exagerare a puterii depline, nu putem să o încuviințăm la acest scriitor, al cărui talent, înzestrat cu o măiestrie strălucită, a putut atinge cele mai deosebite subiecte, și să le trateze în chipul cel mai înalt.

Machiavelli a murit la Florența în vârstă de 58 de ani; ura curții din Roma l'a urmărit până și în mormânt; însă, când Leopold I, chemat în capul marelui ducat de Florența, începe lucrarea de renaștere politică și literară a Toscanei, rămășițele secretarului florentin, adunate cu sfințenie, au fost depuse în biserica *Santa Croce*, într'un monument al cărui plan se datorește unui englez, care a voit să se ridice, în acest chip, împotriva ocărilor cardinalului Paulo.

În jurul acestui mormânt plutește muza lui Foscolo, strașnicul poet al libertății italiene, care, respingând cu totul, după cum facem și noi din toată inima, greșelile unei politici, pe care civilizația noastră și moravurile moderne o conlămnă, o venerează cu religiozitate.

Quel grande
Che temprando lo scettro ai regnatori,
Gli allor ne s'fronda, ed alle genti svela
Di che lagrime grondi e di che sangue.¹⁾

C. Ferrari

Ce măreț este!

1) Ca scuturând sceptrul domnitorilor să'l despoaie de lauri și să arate poporului din ce șiroaie de lacrimi și din ce sânge (este alcătuit):

NICOLAE MACHIAVELLI

CĂTRE MARELE

Laurențiu de Medicis

Cei cari voesc să câștige buna voință a unui principe, au obiceiul de a se înfățișa, adesea, dându-i ceeace ei au mai prețios, sau ceeace-i place mai mult; așa, i se dau cai, arme, postavuri aurite, pietre scumpe și alte asemenea podoabe, vrednice de Mărirea Sa.

Dorind dar, a mă înfățișa Majestății-Voastru oarecare chezășie de supunere, și am găsit ceva care să-mi fi fost mai de preț decât cunoștința faptelor oamenilor mari, cunoștință câștigată printr'o lungă practică, în afacerile noi și prin studiul neîncetat al celor vechi; după ce mult timp m'am gândit și am cercetat această cunoștință, acum când am strâns'o într'un mic volum, îl adresez Măriei-Voastru.

Deși cred, că această lucrare este nevrednică de a vi se aduce ca dar, nădăjduesc totuș

că, prin bunătațe, veți binevoi a o primi; căci, nici n'aș putea să vă aduc ca dar nimic altceva mai prețios, decât a vă pune la îndemână, ca să înțeleg-eți, în puțin timp, tot ceea ce eu am învățat în atâția ani, prin atâtea osteneli și primejdii.

N'am înfrumusețat nici îmbogățit această lucrare cu fraze pompoase, cuvinte umflate și mărețe, nici cu flori de stil și forme literare plăcute, după cum multor scriitori le place a-și împodobi cărțile fiindcă am voit să înlătur ori și ce înfrumusețare și să n'o fac interesantă de cât prin adevărul dovezilor și temeinicia subiectului.

Să nu fii îndovădit de trufie dacă, fiind om de o condiție neînsemnată, îndrăznesc să vorbesc și să orânduiesc cârmuirile domnitorilor: căci, după cum aceia cari ridică planuri, se așează în vale pentru a putea privi natura muntelui și a locurilor ridicate, și se suie pe piscul munților spre a ridica forma locurilor joase, tot astfel trebuie să fii domnitor pentru a cunoaște natura popoarelor, și să fii din popor pentru a cunoaște bine pe aceia a domnitorilor.

Măria-Voastră să primească, deci, acest mic dar, cu aceeași bună voință, cu care eu i-l dau. Dacă o veți citi și veți cugeta cu luare aminte, veți găsi în ea dorința mea nemărginită, de a vă vedea ajuns la acea înălțime, pe care noro-

cul și însușirile voastre v'o făgăduesc. Și dacă, din poziția voastră înaltă, veți privi câteodată și la aceste locuri de jos, veți vedea cât de nedrept am suferit cruda și neincetata prigonire a ursitei.

PRINCIPELE

CAPITOLUL I

Câte feluri de suveranități sunt și prin ce mijloace se pot căpăta

Toate Statele și toate stăpânirile, cari au avut și au autoritate asupra oamenilor, au fost și sunt: republicele sau principatele. Principatele sunt, sau cu drept de moștenire, atunci când domnește aceeași familie de multă vreme, sau noi. Cele noi sunt, ori cu totul noi, cum era cel al lui Francisc Sforza la Milan, sau ele sunt ca mădulare alăturate Statului ereditar al prințului care le-a cucerit, după cum este regatul Neapolului față de regele Spaniei. Aceste State, astfel cucerite, au de prinderea, sau să fie cărmuite de un domnitor, sau să fie libere; și sunt cucerite prin armele altora, sau prin ale sale, prin noroc sau virtute.

CAPITOLUL II

Despre principatele ereditare

N'am să mai vorbesc despre republice, de cari am vorbit pe larg în altă parte ¹⁾. Mă voi ocupa numai de monarhi și voi vorbi de mijloacele, prin cari se pot cârmui și păstra aceste State. Am spus, așa dar, că este mult mai puțin greu d'a se păstra Statele ereditare și de prinse a trăi sub aceeași dinastie, de cât Statele cucerite de curând, pentru că este de ajuns să nu te depărtezi de sistemul urmat de strămoșii tăi și să te potrivești, în urmă, vremurilor. Așa că, chiar dacă domnitorul urmaș este de o îndemânare mijlocie, totuș el se va putea ține în Statul său, afară numai, dacă vre-o putere neprevăzută și cu totul hotăritoare nu-l face să plece; și chiar și atuncea el va putea recăpăta stăpânirea, la cea mai mică nenorocire venită încalcătorului. Avem în Italia pilda ducelui de Ferrari ²⁾, care n'a putut să se împotrivescă asalturilor date de Venețieni în anul 1484, și de papa Julius al II-lea, în anul 1510, decât numai pentru că el era statornicit în acest ducat de mult timp. Căci, cum prințul firesc are mai puține împrejurări și motive a-și supăra supușii, ur-

---

1) Dis ursul asupra lui Titu Liviu.

2) Alfonso d'Esta.

mează ca și el să fie mai iubit; și dacă patimi nemaipomenite nu-l fac să fie urât, ei îl iubesc în chip firesc, în cât amintirea și pricina schimbărilor se pierd prin vechimea neînteruptă a stăpânirii, căci schimbările lasă mai întotdeauna o dâră, pe urma căreia vin altele noi.

CAPITOLUL III

Principatele mixte

Adevăratele greutăți se întâlnesc într'un principat nou. Și dacă nu este cu totul nou, dar ase vădat unei fiinte care se poate numi aproape mixtă, schimbările sale se nasc, mai întâi dintr'o greutate ce în chip firesc se întâlnește în toate stăpânirile noi; căci oamenii schimbă bucuros un domnitor, nădăjduind a găsi altul mai bun. Această nădejde îi face să ia armele contra celui care cârmuește; lucru asupra căruia ei se înșală, căci experiența le dovedește curând, că starea lor se înrăutățește. Aceasta atârnă de o altă trebuință firească și obișnuită, care face ca domnitorul să fie totdeauna silit să supere pe noii săi supuși, fie asuprindu-i prin oamenii săi de război, fie prin mii de biruri, cari nu sunt decât urmarea tuturilor cuceririlor noi. Aceasta te face să ai

dușmani pe toți aceia pe cari i-ai jignit : ocupând acest principat, și nici nu vei putea păstra prietenia acelor care te-au adus, dacă nu-i vei putea mulțumi în toate dorințele lor, nici nu vei putea întrebuița mijloace asupritoare contra lor, din pricină că ești îndatoratul lor; căci, ori cât de puternică ar fi o armată, tot ai trebuință de buna voință a oamenilor țării, pentru a putea pătrunde într'o provincie. Iată pricina pentru care Ludovic al XII-lea regele Franței, a luat dintr'o dată Milanul, după cum l'a și pierdut, și a fost destul singura putere a lui Ludovic Sforza, pentru a-l goni la prima dată: fiindcă acel popor care i-a deschis porțile, găsindu-se înșelat în așteptările sale și în nădejdea unei prefaceri în bine, cu care se măgulea, nu mai putea suferi înșelăciunile noului domnitor. Este foarte adevărat că, o țară recucerită după o răscoală, se pierde mai cu greu pentru a doua oară, fiindcă domnitorul, folosindu-se de răsvrătire, nu mai stă la gânduri să îngrijească de siguranța sa, prin pedepsirea vinovaților, privegherea bănuților și întărirea părților slabe.

Așa că, dacă ducele Ludovic n'a avut decât să facă zgomot la hotare, pentru a o face pe Franța să piardă întâia oară Milanul, ar fi trebuit să alieze contra ei toată lumea, pentru ca să-i gonească armatele și să o scoată pentru a doua oară din Italia. Și aceasta c'a

întâmplat din pricina arătată mai sus. Totuș, ea l'a pierdut și întâia și a doua oară.

Am arătat pricina de căpetenie a acestei pierderi, acum îmi rămâne să spun ce mijloace rămăneau regelui Franței, sau ar putea să rămână unui domnitor, care s'ar găsi într'o asemenea împrejurare, pentru a-și păstra mai sigur cucerirea. Am zis că, statele alipite la statul ereditar al aceluia care le-a cucerit sunt sau de aceeași și au aceeași limbă, sau nu sunt. Când ele sunt, este foarte ușor a le păstra, mai ales dacă nu au fost libere mai înainte; căci n'ai decât să stârpești familia domnitorului care le-a stăpânit și apoi să îngrijești să se păstreze vechile așezăminte, înlăturând obiceiurile deosebite, pentru ca oamenii să poată trăi laolaltă în liniște, după cum s'a văzut în Bourgognia, în Britania, în Gasconia și în Normandia, cari sunt alipite Franței de multă vreme. Cu toate că ele au limba puțin deosebită, moravurile lor însă, se aseamănă și se pot împăca. Și ori cine ar fi cucerit aceste state, și ar fi voit să le păstreze, trebuia să săvârșească două lucruri: întâi, stingerea neamului întreg al vechiului domnitor; al doilea, să nu le schimbă legile, nici să le sporească dările: și cu acest chip, statul cucerit și cu statul hereditar vor face foarte curând unul și acelaș trup; dacă, însă, se cuceresc într'o provincie state, cari au limba, moravurile și întocmirile socia-

le deosebite, acolo se întâlnesc greutăți, și trebuie o mare îndemânare și mult noroc pentru a le păstra.

Unul din cele mai bune și nemerite mijloace este ca cuceritorul să se ducă să locuiască îndată acolo. Aceasta face păstrarea mai temeinică și mai sigură; dovada n-o are Tarzia care, cu toate mijloacele întrebuintate, n'ar fi putut niciodată păstra Grecia, dacă nu-și strămuta locuința acolo. Căci, când ești la fața locului, vezi neorânduiele dela nașterea lor, și poți lua îndată măsuri de îndreptare, pe câtă vreme, nelocuind acolo, nu le cunoști decât când ele sunt așa de mari, încâ nu le mai poți îndrepta. Afară de aceasta, provincia nu este jefuită de ofițeri, iar supușii sunt mai mulțumiți având la îndemână mijlocul de a merge curând la domitor, așa ca au și temei mai mult să-l iubească, dacă ei sunt cu deprinderi bune sau să se teamă de dânsul, dacă ei sunt cu deprinderi rele. Aceia cari dintre streini, ar voi să slăbească acest stat sunt opriți de frică; așa în-ât domitorul, locuind acolo, nu-l poate pierde, decât cu foarte mare greutate.

Celălalt leac este să trimite coloni într'una sau două localități, cari sunt ca niște chei ale acestui stat ¹⁾, ca, în caz contrariu, trebuie să

1) Manuscrisul bibliotecii Laurentine poartă: Sieno quasi compedi.

ții acolo trupe numeroase. Pe câtă vreme, coloniile nu costă prea mult pe domnitorul care le întemeiază și le întreține cu puțină cheltuială; de altfel, el nu supără decât o parte neînsemnată a poporului, adică pe aceea căreia îi ia pământurile și casele pentru a le da noilor locuitori. Dealtmintreli, cei jigniți, fiind săraci și risipiți, nu mai au putința să-i facă vreun rău; toți ceilalți, care n'au fost jigniți stau liniștiți, cu atât mai mult cu cât ei se tem ca nu cumva, făcând vre-o greșală, să îndure și ei ceace s'a petrecut cu cei despuiați de averea lor. De aci deci, închei că aceste colonii, cari nu costă aproape nimic, sunt mai credincioase și jignesc mai puțin, iar cei jigniți, războrând săraci și risipiți, n'au putința sa facă vreun rău, după cum am mai spus.

Așa dar, trebuie băgat bine de seamă, că ori trebuie să câștigi oamenii țării, ori trebuie să-i nimicești, fiindcă ei se răzbună de jignirile ușoare, ceace nu pot face pentru cele mari; astfel că, atunci când jignești un om, ar trebui să iei toate măsurile ca el să nu se poată răzbuna.

Dacă însă, în locul coloniilor s'ar întrebuința numai soldați, cheltuiala ar fi mult mai mare, în cât, toate veniturile acestui stat, ar fi înghițite de garnizoane. Și câștigul cuceririi s'ar preface în pierdere, atingând statul întreg, silit să schimbe adesea locuințele armatei sale,

turburare pe care fiecare o resimte, și care face ca fiecare să-i fie dușman, și între aceștia sunt dușmanii cari pot să-l păgubească mai mult, fiind învinși în chiar locuințele lor. Această pază este, deci, tot atât de nefolositoare, pe cât aceea a coloniilor este de folositoare.

Domnitorul, care cucerește o provincie ce are moravuri deosebite d'acelea ale statului său, trebuie încă să cârmuiască și să apere pe vecinii cei mai slabi, a se îndeletnici să slăbească pe cei mai puternici; și mai cu seamă să împiedice cu desăvârșire ca să nu intre în această provincie vreun străin tot așa de puternic ca și dânsul. Căci, mai în totdeauna se întâmplă ca un străin să fie atras de nemulțumiți, fie de ambiție, fie de frică, după cum am văzut pe Romani introduși în Grecia de Eto-lieni, și cari, peste tot pe unde au pus picio-rul, au fost chemați de locuitori. Și aceia ce se întâmplă mai de obicei este, că îndată ce un străin puternic intră într'o provincie, toți aceia cari sunt mai slabi ca dânsul, chinuiți de ciuda născută contra aceluia care a fost mai puternic ca ei, se alipesc de bună voe străinului; în cât, în fața acestor puteri slăbite, n'are mare greutate să le câștige pe toate, pentru că, din contra, ei se vor grăbi a-si întregi puterile cu acele ale aceluia care 'i stăpânește. Așa dar, despre ceea ce trebuie să-l intereseze

mai mult, este să nu-i lase să capete prea multă putere și autoritate și, în acest scop, îi este deajuns să se slujească de trupele sale, grație cărora va slăbi pe cei puternici, pentru a rămănea singur arbitrul provinciei întregi.

Și oricine nu va ști să urmeze astfel va pierde curând ceea ce a cucerit, și nu va avea liniște atât cât le va păstra. Romanii practicau minnat aceste maxime în provinciile cucerite. Trimeteau colonii, întretineau pe cei mai slabi, fără însă a-i lăsa să-și sporească puterea, slăbeau pe cei mai puternici și nu suferau de loc ca străinii temuți să capete influență. Este de ajuns a cita nilda cu Grecia. Ei au păstrat pe Achai și Etolieni, au umilit pe Macedoneni și au gonit pe Antiohus din Macedonia.

Și, cu toate serviciile făcute de Achai și Etolieni, nu i-au lăsat niciodată să-și întărească statul; cu toate rugămintile lui Filip, n'au voit nici de cum să-i primească prietenia fără a nu-l înjosi. Și Antiohus, cu toată puterea sa, n'a putut să-i facă vreodată să primească a-i lăsa cea mai mică părțică în această provincie. Așa că Romanii au făcut tot ceea ce trebuiau să facă totii domnitorii înțelepți, cari au prevederea neorânduelilor, nu numai a celor prezente, dar chiar și a celor viitoare. Căci, prevăzându-le de timpuriu, ești în stare să le îndrepti; pe câtă vreme dacă astepți ca ele să

se apropie, îndreptarea nu mai este la timp, căci boala a ajuns de nevindecat. Doctorii spun că oftica este ușor de vindecat și greu de cunoscut la începutul ei, pe câtă vreme, în urmă, după o scurgere de timp, ea este ușor de cunoscut și greu de vindecat, când n'a fost cunoscută, nici tratată dela începutul ei. Tot așa este și cu afacerile de stat. Dacă se cunosc de departe relele ce se formează (ceea ce nu este dat decât omului prevăzător), se vindecă curând. Însă, dacă din lipsa de prevedere, nu s'au cunoscut, lăsându-le a crește până la punctul d'a fi cunoscute de ori și cine, ele nu mai au vindecare. Astfel Romanii, prevăzând de departe neajunsurile, le îndreptau totdeauna în așa fel, în cât să nu aibă niciodată trebuință d'a înlătura războiul, știind că, a-l tărgăni nu este a-l înlătura, ci mai curând a da folos altora. Ei l'au declarat lui Philip și Antiohus în Grecia, pentru a nu-l face contra lor în Italia. Și cu toate că l'ar fi putut înlătura și pe unul și pe altul, n'au voit, neaprobând ceea ce repetă neîncetat înțeleptii timpului nostru: că trebuie așteptate binefacerile vremii, căci, ei credeau mult mai sigur să se folosească de prudenta și curajul lor; fiindcă timpul poate aduce binele ca și răul, și răul ca și binele.

Dar să revenim la Franța și să cercetăm dacă ea a făcut ceva din tot ce spusei. Nu voi

vorbi de Carol al VIII-lea, ci numai de Ludovic al XII-lea, ca de acela, ale căruia demersuri au fost urmărite mai cu luare aminte, pentru că el a stăpânit mai mult timp în Italia. Și veți vedea că a făcut cu totul dimpotrivă de ceea ce trebuia să facă, pentru a păstra un Stat cu forme deosebite. Ludovic a fost adus în Italia de ambiția Venețienilor, cari voiau, prin acest mijloc, să câștige jumătate din Lombardia. Nu voesc de fel să defaim hotărârea luată de acest rege; căci el, voind a începe să pună piciorul în Italia, iar, pe de altă parte, neavând de loc prieteni, avea trebuință să câștige pe aceia pe cari putea, cu atât mai mult cu cât toate ușile îi erau închise din pricina înaintașului său; și această întreprindere ar fi isbutit, dacă n'ar fi făcut greșeli. După ce-a cucerit Lombardia; el și-a recăpătat mai întâi renumele pe care Carol i-l luase. Genua s'a supus; Florența, marchizul de Mantua, ducele de Ferrara, Bentivoglio, Contesa de Forli, nobilii de Faenza, de Pesaro, de Rimini, de Camerino și de Piombino, Lucozii, Pisanii, Sienozii și toți ceilalți căutau prietenia lui; și tocmai atuncea se încredințară Venețienii de nechibzuința lor, de-a fi făcut pe Ludovic stăpân pe două din trei părți ale Italiei, pentru ca ei să cucerească numai două orașe în Lombardia.

Să vedem acum cât ar fi fost de ușor aces-

tui rege să-și păstreze renumele, dacă urma regulele ce am citat și să-și păstreze siguranța tuturor prietenilor săi, cari, ca să fie în număr mare și toți slabi, să se teamă unii de papa și alții de Veneția, ar fi fost siliți să rămână în totdeauna cu el; și prin mijlocul lor, ar fi putut cu înlesnire să se asigure de aceia cari erau mai puternici. Inșă, îndată ce a luat Milanul, făcu cu totul din contră, ajutând pe papa Alexandru să năvălească în Romagna, fără să bage de seamă că se slăbea el însuși, că își pierdea prietenii și pe aceia cari se aruncaseră în brațele sale și că marea pe papa lăsându-l să cucerească atâta temporal cu spiritual, ceace îi dădea o așa de mare atotputernicie; și după această primă greșală, a mers până acolo încât, pentru ca să taie scurt ambiția lui Alexandru și să-l împiedice să se agațe de Toscană, a trebuit să se coboare în Italia. Așa că, după ce nu s'a mulțumit că a întărit biserica și a înstrăinat prietenii, el mai făcu nebunia de a împărți regatul Neapolului cu regele Spaniei; în cât, în loc să fie el singurul stăpân al Italiei, și-a luat un tovarăș, pentru ca ambițioșii acestei provincii și cei cari ar fi nemulțumiți de el, să aibă la cine alerga; și, pe câtă vreme ar fi putut să lase la Neapole un rege tributar, el l'a gonit, punând unul care să poată să-l gonească și pe dânsul. Intr'adevăr, dorința de a cuceri este firească și foarte

obișnuită, și ori de câte ori se întâmplă oamenilor să se înalțe, ei sunt mai curând lăudați decât defăimați; însă când nu izbutesc, stăruind să ajungă pe orice cale, greșesc și merită a fi defăimați. Dacă, dar, Franța putea ataca Neapolul numai cu singurele sale puteri, trebuia să o facă, și dacă nu putea, nu trebuia să împartă acest regat. Impărțeala Lombardiei cu Venețienii era îndreptățită, pentru că-i ajuta să pună piciorul în Italia; dar aceia a Neapolului este defăimătoare, cu atât mai mult, cu cât nimic nu-l silea să facă acest lucru; Ludovic a făcut dar cinci greșeli: a ruinat pe cei slabi; a sporit mărirea unui atotputernic în Italia; a introdus un străin foarte puternic; n'a venit să locuiască acolo; și nici n'a trimis coloni. Totuș, nici aceste greșeli nu i-ar fi fost dăunătoare, dacă nu făcea o a șasea greșală, aceea de a nimici pe venețieni. Căci, dacă nu mărea puterea papii și nici nu aducea pe regele Spaniei în Italia, ar fi fost mai bine venit și chiar folositor să-i slăbească; dar el făcând aceia ce spusei, nu trebuia de fel să se învoiască să-i ruineze, căci puternici cum erau ei, ar fi împiedecat neconținut pe ceilalți, de a se apropia de Lombardia, fie că ar fi voit s'o ia ei, fie că ar fi păzită ca această provincie să nu fie răpită Franței pentru a o da altora, și nici să-i atace pe amândoi de odată. Dacă însă, mi se va spune că Ludovic

a lăsat Romagnia papii Alexandru și Neapolul Spaniei, pentru a înlătura un război, voi răspunde: niciodată nu este bine să lași să se nască o răzvrătire pentru a înlătura un război, fiindcă de fapt, nu numai că nu-l înlături ci, dimpotrivă, îl declari în propria ta pagubă. Și dacă se spune de alții că Ludovic făgăduise papii să facă această întreprindere în favoarea sa, pentru a căpăta despărțenia de soția sa, cum și cuca de cardinal pentru Episcopul de Rouen, le voi răspunde mai jos, printr'un capitol anumit, în care voi vorbi de buna credință a domnitorilor. Așa dar, Ludovic a pierdut Lombardia, fiindcă n'a păzit nimic din tot ceea ce au făcut alții, cari au cucerit provincii și au voit să le păstreze. Aceasta nu este o minune, ci un fapt chibzuit și foarte obișnuit, așa după cum l'am spus așa de bine cardinalului de Rouen la Nantes, atuncea când ducele de Valentin, (așa se numea Cezar Borgia, fiul lui papa Alexandru), a ocupat Romagnia. Căci, acest cardinal zicându-mi că italienii nu se pricepeau de loc la meseria războiului, i-am răspuns, că Francezii nu se pricepeau de loc în afaceri de stat, ei cari au lăsat pe papi să câștige o așa de mare înrâurire. Și experiența a dovedit că numai Franța a făcut pe papa și pe regele Spaniei așa de puternici în Italia, și că ei sunt cei cari au ruinat-o. De unde scot o regulă generală,

aproape de netăgăduit, că, cel care face pe altul puternic, se pierde pe el însuși, căci nu se face cineva puternic decât sau prin viclenie, sau prin putere și cel ajuns se păzește în totdeauna de aceste două mijloace.

CAPITOLUL IV

De ce regatul lui Darie, cucerit de Alexandru, nu s'a răsvrătit contra moștenitorilor săi.

Cugetând la greutatea ce se întâlnesc în păstrarea unui stat cucerit de curând, cineva se poate mira că Alexandru cel mare, ajungând în câțiva ani stăpânul Asiei, și murind îndată după ce a ocupat'o, moștenitorii săi s'au menținut fără să întâlnească alte greutăți, afară de cele date la iveală de propriile lor ambiții, cu toate că era firesc ca statul întreg să se răzvrătească. Răspund că toate statele cari ne-au lăsat oarecari amintiri sunt cârmuite în două feluri: ori de un domnitor cu puteri depline, care prin favoare întrebunțează ca miniștri pe slugile sale, pentru a-l ajuta în conducerea regatului, ori de către un domnitor, și de către boieri cari nu din favoarea domnitorului ci prin dreptul nobleții lor ocupau postul de miniștri. Aceștia din urmă au și ei state și supuși particulari, cari îi recunosc de stăpâni și au o iubire firească

pentru ei. In statele cârmuite de un domnitor, care are ca miniștrii slugile sale, în tot cuprinsul țării sale nu este nimeni altul, afară de el, care să fie recunoscut atotputernic, și dacă mai ascultă și de alții, aceasta nu se face dintr'o dragoste deosebită pentru ei, ci pentru că aceștia sunt miniștrii și ofițeri ai domnitorului. Această deosebire se vede și astăzi între Sultan și regele Franței. Turcia este cârmuită de un singur stăpân. toți ceilalți sunt robi; și el este acela care, împărțindu-și țara în județe, (sanjacuri), trimite acolo cârmuitori, pe cari îi schimbă când vrea și cum îi place. Regele Franței, din contra, este așezat în mijlocul unei mulțimi de vechi boieri, recunoscuți de către proprii lor supuși de cari sunt iubiți; ei au privilegiile lor și regele nu poate să le ridice fără primejdie. Cercetând cu luare aminte aceste două feluri de state, se vede cât este de greu a cuceri pe acela al Turcului, dar este de asemenea foarte ușor a-l păstra, odată ce a fost cucerit. Greutățile de a-l cuceri stau în aceea că cuceritorul nu poate să fie chemat de către mai marii statului, nici să se bizue că răzvrătirea acelor cari sânt în cârmuire, îi poate înlesni vreodată cucerirea, căci, fiind cu toții robii și făpturile domnitorului, nu se pot cumpăra decât cu mari greutăți și, chiar când ei s'ar lăsa să fie cumpărați, n'ar sluji la lucru mare, tocmai

pentru pricinile pe cari le spusei, adică fiindcă ei n'ar putea atrage poporul cu dâșii. Astfel că oricine ar ataca Turcia, trebuie să se aștepte să o găsească unită și rezemându-se mai mult pe propriile ei puteri decât pe răzvrătirile altora; însă, dacă vreodată Turcul va fi învins în război în așa fel în cât să nu mai poată repune o armată pe picior de luptă, atunci numai ai să te temi de nimic alt de cât de familia sultanului! Inșă, aceasta odată stinsă, nu mai rămâne nimeni de temut, căci ceilalți n'au crezământ în popor. Și precum înainte de învingere, învingătorul nu poate nădăjdui nimic dela dâșii, tot astfel n'are să se teamă de nimic în urmă.

Este însă, cu totul altfel cu statele cârmuite ca Franța, pentru că este ușor a intra în țară câștigând câțiva din mai marii regatului, de oarece în totdeauna se găsesc nemulțumiți și răzvrătitori. Aceia, zic, pentru pricinile spuse, pot foarte bine să-ți deschidă drumul și să-ți înlesnească cucerirea, însă vei găsi mii de greutateți pentru a o păstra, fie din partea celor cari te-au ajutat, fie din partea celor pe cari i-ai asuprit. Și nu este de ajuns să stingi neamul domnitorului, pentru că mai marii regatului, cari rămân, se fac șefi de partide, și cum nu poți nici să-i mulțumești, nici să-i nimicești pe toți, vei pierde acest stat la cel dintâi prilej. Așa dar, dacă vom cerceta cu

luare aminte firea cârmuirii lui Darie, o vom găsi cu totul asemănată aceleia a Turcului. De aceea, Alexandru a fost nevoit să cucerească tot statul, și să împiedice pe Darie de a urma războiul; și cum după victorie, Darie a murit, Alexandru a rămas în liniște stăpânitorul aceluia stat, tocmai pentru pricinile arătate mai sus. Și dacă urmașii săi ar fi fost strâns uniți, ei l'ar fi putut păstra fără greutate; căci, în acest regat nu s'au ivit alte răscoale decât acelea pe cari le-au făurit ei înșiși. Statele cârmuite ca Franța, este cu neputință de a le stăpâni în liniște. Iată pricina deselor răscoale ale Spaniolilor, Galilor și Greciei contra Romanilor, cari, toate, erau urmarea numeroaselor principate din aceste state; căci atât cât dăinui amintirea tuturor acestor boieri, stăpânirea Romanilor a fost schimbătoare, în loc ca ei să ajungă stăpânitori pacinici, după ce, printr'o putere îndelungată, ar fi șters amintirile acestor boeri.

Și în urmă, ajungând să se bată între ei, fiecare a putut să-și apropie câte o parte din aceste provincii, după autoritatea pe care fiecare a știut să și-o capete, însă ne mai rămânând nimeni din sângele vechiului boier, nu s'a mai recunoscut alți stăpâni decât Romanii. Ținând socoteală de toate acestea, nu se va mai mira nimenea de ușurința cu care Alexandru a păstrat Asia, nici de greutatea ce

au întâmpinat alții pentru păstrarea cuceririlor lor. Dovada este Pyrrhus și mulți alții; acestea nu s'au întâmplat din pricina unei prevederi mai mari sau mai mici a învingătorului, ci din pricina firii deosebitelor state cucerite.

CAPITOLUL V

Cum trebuie cârmuite orașele sau principatele cari, înainte de a fi cucerite, s'au cârmuit cu legile lor.

Dacă statul cucerit este deprins prin legile sale și în libertate, sunt trei mijloace pentru a-l păstra. Întâiul, este să-l ruinezi; al doilea, să te duci să locuești acolo; și al treilea, să-i lași propriile sale legiuri, cu condiția de a plăti un tribut, și de-a forma acolo o cârmuire compusă dintr'un mic număr de persoane, pe cari să le ții în prietenia ta; căci aceste persoane, fiind înduplecate a primi cârma statului de către un domnitor, știu că le-ar fi cu neputință să rămână acolo, altfel decât numai prin prietenia și puterea lui, și că trebuie să facă tot ce le este cu putință pentru a-l menține acolo. Un domnitor va păstra mai bine un oraș deprins a trăi în libertate, câr-

muindu-l prin propriii săi cetățeni, de cât făcând altfel; dovada ne-o dau Lacedemonienii și Romanii. Lacedemonienii au luat Atena și Teba întocmind acolo o cârmuire oligarhică și totuș ei au pierdut aceste două orașe. Romanii au păstrat Capua, Cartagena și Numanția, distrugându-le. Din contră, voind să păstreze Grecia, după cum o păstrase Sparta, adică liberând-o și lăsându-i legile sale, n'au reușit în această privință și au fost siliți să nimicească mai multe orașe din această provincie, pentru a o păstra; așa că, cel mai bun mijloc de a păstra orașele, pe cari cineva le cucerește, este de a le ruina.

Cel care ajunge stăpânul unui oraș deprins să trăiască în libertate și nu-l nimicește, să se aștepte a fi ruinat el însuși, căci un oraș își îngăduie totdeauna o răzvrătire în numele libertății și a vechilor sale deprinderi, pe care nici timpul, nici binefacerile nu-l fac să le uite vreodată. Și dacă nu bagi vrajba între locuitori și nu-i desbini, ei își amintesc de libertățile lor, în toate împrejurările, după cum a făcut Pisa, care era subjugată de Florența de multă vreme.

Când însă, acestea sunt orașe și provincii, obișnuite să trăiască sub un domnitor, și când n'a mai rămas nimeni din sângele său, fiindcă, pe deoparte, văzând că familia vechiului lor domnitor s'a stins; ele nu se mai pot înțelege

să aleagă un altul, nici să trăiască în libertate; încât, cu chipul acesta nu mai pot fi înduplecate la răzvrătire și prin urmare, sunt mai la îndemâna domnitorului să le păstreze. Republicele însă, au mai multă viață, mai multă ură, mai multă dorință de răz bunare, și amintirea vechii libertăți nu le lasă în pace. Așa că, cel mai bun mijloc este să le nimicești, ori să vii să locuești acolo.

CAPITOLUL VI

Despre statele noi cucerite prin arme și prin propria valoare a Domnitorului

Nimeni să nu se mire dacă, vorbind de un domnitor nou și de state noi, voi aduce pilde prea mari; căci, oamenii au deprinderea să urmeze drumul bătut și să se călăuzească de faptele altora; și cu toate că nu poate să țină întocmai pe aceleași urme, nici să ajungă în totdeauna la îndemânarea celor pe cari îi imitează, omul cu minte trebuie să urmeze vecinic pe oamenii cei mai însemnați, fiindcă dacă nu poate să se potrivească cu ei, cel puțin să se apropie de ei, măcar în ceva, după cum fac bunii trăgători cu arcul, cari găsindu-se prea departe de semn, ochiesc ceva mai sus de cen-

tru, nu însă pentru a trimite săgeata mai sus, ci pentru a atinge centrul.

„Așa dar, eu zic că principatele noi, și cari au un domn nou, sunt, mai mult sau mai puțin, greu de păstrat, după cum acest domnitor este mai mult sau mai puțin îndemânat. Și cum faptul de a ajunge să cucerești o coroană, dacă ești un simplu particular, presupune sau destoinicie, sau noroc, se pare că și una și cealaltă din aceste însușiri, întâmpină în parte, multe greutăți. Totuș, cel care s'a bizuit mai puțin pe noroc, s'a menținut mai mult timp; aceasta este ușor și celui care, neavând coroana și-a altor state, este silit să locuiască acolo.

Dintre aceia cari au ajuns domnitori prin propriul lor merit, iar nu prin noroc, cei mai însemnați sunt: Moise, Cyrus, Romulus, Teseu, etc. Și, cu toate că Moise n'a făcut decât să îndeplinească ceea ce îi poruncise Dumnezeu, totuș el merită admirația noastră, pentru harul care l'a făcut vrednic să vorbească cu Dumnezeu.

Însă, în ce privește pe Cyrus și pe ceilalți cari au cucerit sau întemeiat regate, totul este de admirat; și dacă vom lua bine aminte la faptele și înocmirile lor sociale, vom vedea că ele nu se deosebesc de acelea ale lui Moise, care a avut un așa de mare învățător. Este de ajuns să cercetăm actele și viața lor, pentru a ne încredința că norocul nu le-a adus de cât

prilejul pentru a întemeia forma de guvernământ, pe care am crezut-o mai nemerită; fără acest prilej, valoarea lor ar fi fost fără rod, după cum, fără valoarea lor, prilejul ar fi fost pierdut. Așa dar, a trebuit ca Moise să găsească pe Israeliti robi și apăsați în Egipt, pentru a-i îndupleca să-l urmeze ca să scape de robie. A trebuit ca Romulus să nu mai poată sta la Alba și să-i fi fost viața primejduită, încă dela naștere, pentru ca să ajungă regele Romei și întemeetorul unei patrii noi. A trebuit ca Cyrus să găsească pe Perși nemulțumiți de stăpânirea Mezilor, iar pe Mezi curciți și moleșiți printr'o pace prea îndelungată. Teseu nu și-ar fi putut arăta valoarea, dacă Atenienii n'ar fi fost desbinați. Aceste împrejurări făcură norocoși pe acești oameni și înțelepciunea lor n'a făcut de cât să prindă momentul, pentru a face patria foarte fericită și așa de vestită.

Aceia cari, asemănându-se cu acești oameni vechi, capătă suveranitatea pe căi nobile, întâlnesc, este adevărat, greutăți, însă o păstrează ușor. Greutățile ce le întâlnesc, pentru câștigarea unui tron, vin, în cea mai mare parte, dela noua întocmire și dela noile obiceiuri, pe cari sunt siliți să le întrebuinteze pentru întemeierea statului și a siguranței lor.

Căci, trebuie să se știe că nu este întreprinderă mai grea și mai primejdioasă ca aceea de a introduce noi legiuri într'un stat. Refor-

maiorul are în contra sa pe toți cei mulțumiți cu legiuirile vechi și apărători slabi, pe aceia cari cred că s'ar găsi mai bine sub noile legiuri. Și această îngrijorare vine, în parte, dela frica ce au de dușmanii lor, adică de aceia cari sunt mulțumiți cu vechile legiuri, și, în parte, de neîncrederea oamenilor, cari nu au încredere în reînoini, decât după ce au făcut o îndelungată încercare.

De unde urmează că, ori de câte ori aceia cari sunt dușmani au prilej să se răzvrătească, o fac cu patimă, iar ceilalți, se împotrivesc fără vlagă; așa încât domnitorul se pierde împreună cu ei.

Iată de ce este nevoie să se priceapă bine acest punct și anume, de a vedea dacă reformatorii se susțin prin ei înșiși sau atârnă de alții; cu alte cuvinte, dacă în întreprinderea lor, fac apel la rugăciune, în care caz ei cad totdeauna, sau dacă ei se pot face ascultați prin putere, și atunci cad rar.

De aceia, toți profeții înarmați au învins, iar cei dezarmați au pierit; căci, afară de dovezile arătate, popoarele, prin firea lor, sunt nedestoinice, ceiace le face să se încreadă cu mare înlesnire într'un lucru, însă este foarte greu să le întărești în această credință. În cât, pentru asta e nevoie de o mare autoritate, în virtutea căreia, când ei nu mai cred, să-i poți face cu sila să creadă.

Moise, Cyrus, Teseu și Romulus n'ar fi putut păstra mult timp așezămintele lor, dacă erau dezarmați, cum s'a întâmplat, în timpul nostru călugărului Jerom Savonarola, care a pierit chiar în revoluția sa, îndată ce mulțimea s'a clătinat în credință; el n'a avut mijloacele trebuitoare pentru a face pe cei ce crezuseră să stăruie în credință; iar pe aceia cari nu o aveau, să-i facă să creadă.

Acești reformatori trec totdeauna prin mari greutăți; toate pericolele sunt în calea lor și numai prin vitejie pot învinge. Inșă, odată învingători și începând să fie venerați, ajung, prin moartea pizmașilor lor, tari, siguri, onorați și fericiți.

La aceste mari pilde, voi adăoga una mai mică, dar care va avea oarecari legături cu cele de mai înainte, și va ține loc tuturor aceluia cu cari se aseamănă. Este vorba de Hieron care, din simplu particular, ajunge domnitor al Siracuzei, fără să datorească nimic altceva decât prilejul, căci locuitorii Siracuzei, găsindu-se apăsați, 'l-au făcut căpitanul lor și de aci a meritat să ajungă domnitorul lor. El a avut o așa de mare valoare, chiar în viața sa particulară, în cât istoricii spun despre dânsul că, pentru a governa, nu-i lipsea decât regatul. El a desființat vechea miliție, întemeind alta nouă; *a părăsit pe vecii săi prieteni făcându-și alții noi, și după*

ce s'a înconjurat de prieteni și soldați cu totul devotați, i-a fost ușor să clădească regatul. Așa că el a avut mari greutateți pentru a-l câștiga, însă foarte puține pentru a-l păstra.

CAPITOLUL VII

Despre principatele noi, cari se cuceresc prin puterile altora sau prin noroc

Aceia cari, din simpli particulari, ajung domnitori numai prin noroc, întâmpină puține greutateți pentru a ajunge, însă au multe greutateți pentru a-și păstra locul.

Ei nū întâlnesc nici o piedică în drum pentru că mai mult zboară spre tron, de cât merg; dar când s'au așezat, numai atunci încep să se ivească toate greutatețile.

Acești domnitori sunt aceia cărorora le este dat un stat, ori prin mijlocul banilor, ori ca dar, așa după cum s'a făcut cu mai mulți inși în Grecia, în orașele Ioniene și în Helespont, unde Darie a făcut domnitori pentru siguranța și gloria sa, întocmai ca și acei împărați cari, din simpli particulari, au ajuns la împărății, prin hatârul soldaților corupți. Aceștia nu se pot menține decât prin voința și soarta

(două împrejurări foarte schimbătoare) a celor care i-au ridicat. Ei nu știu și nici nu pot păstra acest rang, căci au trăit totdeauna o viață de simpli particulari, și dacă nu este un om cu mult spirit și mare merit, nu va ști să poruncească și, chiar știind, tot nu va putea, neavând o oaste supusă și credincioasă.

Mai mult, sunt state care se nasc ca din senin, ca toate lucrurile acelea care se nasc și cresc repede și care, prin urmare, nu pot să aibă rădăcini și legături temeinice, în cât cea dintâi împotrivire le ruinează, dacă aceia care au ajuns repede domnitori, în chipul arătat, nu sunt destul de îndemânatici pentru a găsi, mai întâi, mijloacele ca să păstreze ceea ce norocul le-a adus, și pentru a clădi pe temelii pe care alții le-au pregătit înainte de a fi domnitor. Vom cita două mijloace de a ajunge domnitor: prin merit, ori prin noroc.

Unul este cazul lui Francisc Sforza, care, din simplu particular, ajunge Duce al Milanului, numai prin marea sa îndemânare, păstrând, fără multă osteneală, ceea ce îl costase atât de mult, pentru a cuceri. Celalt este al lui Cezar Borgia, numit de obicei ducele de Valentin, care cucerește un stat prin norocul tatălui său și-l pierde îndată ce norocul tatălui său s'a întunecat, cu toate că el făcuse tot ce un om dibaci și înțelept trebuia să facă,

pentru a se înrădăcina în statul său, pe care îl dobândise prin norocul și armele altora. Cel care n'a pus temelii înainte de a fi domnitor, poate înlocui aceasta printr'o mare dibăcie, după ce a ajuns domnitor, după cum am mai spus-o, cu toate că atât arhitectul, cât și clădirea, întâlnesc mai în totdeauna mari primejdii.

Dacă vom lua aminte la toată propășirea ducelui de Valentin, vom vedea că el pregătise temelii sigure viitoare sale puteri; și cred că nu este de prisos de-a arăta, negăsind mai nemerite pilde pentru un domnitor nou, decât pe ale acestuia, că, dacă măsurile ce el luase n'au reușit, nu este de loc vina sa, ci urmarea unei *nemai-pomenite* și din cale afară răutăți a ursitei.

Alexandru al VI-a, voinde să înalțe pe fiul său, a întâlnit statornice greutăți prezente și viitoare.

Mai întâi, a văzut greutatea de a-i da un stat, care să nu aparțină Bisericii, și știa că, dacă ar fi desprins câteva orașe, ducele de Milan și Venețienii, cari ocroteau Faența și Rimini, nu l'ar fi lăsat.

Al doilea, el vedea că armatele Italiei, mai ales acelea de cari s'ar fi putut sluji, erau în mâinile acelora, căroră le era frică de o întindere prea mare a puterii papale, prin urmare, nu s'ar fi putut sprijini cu temei pe ele, mai

cu seamă că toate erau ale Orsinilor, Colonilor și ale altor părtași ai lor. Trebuia, așa dar, să înlătore aceste piedici și să răsvrătească statele Italiei, pentru a putea apoi, cu siguranță, să cuprindă o parte din ele. Acest prilej i l'au procurat Venețienii cari, pentru alte temeuri, au chemat pe Francezi să reintre în Italia, cecece el, nu numai că n'a împiedicat dar a și înlesnit, prin actul desfacerii întâieii căsătorii a regelui Ludovic. Acest rege venise în Italia cu ajutorul Venețienilor și cu învoirea lui Alexandru al VI-lea; el abia ajunsese la Milan și Papa a și căpătat dela dânsul soldați pentru întreprinderea din Romagna, care i-a reușit numai din pricina renumelui Regelui.

Ducele de Valentin, cucerind Romagna și bătând pe Coloni, a voit să ocrotească această provincie și să meargă înainte, însă două lucruri l'au împiedecat; unul, însuși soldații lui, cari i se părea că se codesc; celalt, voința Franței.

El se temea, așa dar, ca Orsinii, de cari se slujise, să nu-i lipsească la trebuință și nu numai să-l împiedice a face noi cuceriri, dar să nu-i ia și ceiace cucerise și, tot în acelaș timp, se mai temea și de regele Franței să nu facă acelaș lucru. Cât despre Orsinii, el recunoscuse, că după luarea Faienței, ei s'au purtat moale la asaltul Bolognei.

Cât despre rege, i-a înțeles gândul când, după luarea ducatului Urbini, regele l'a făcut să renunțe de a năvăli în Toscana, așa că numai aceasta l'a hotărât să nu mai atârne nici de noroc, nici de armile altora.

Cel dintâi lucru, pe care l'a făcut, a fost să slăbească pe Orsini și Coloni, luând în slujba sa pe aceia dintre părtașii lor, cari erau nobili, cărora le-a dat lefuri mari, slujbe și cărmuri după rangurile lor, așa că, în puține luni, ei își întoarse către dânsul toată prietenia ce aveau pentru partidul lor. După ce a risipit pe Coloni, a așteptat prilejul de a ucide pe Orsini, prilej ce i veni numai decât, și s'a folosit nu se poate mai bine, căci Orsini băgând de seamă, prea târziu, că mărirea ducelui și a pontificatului, îi ruina, ei au ținut o consfătuire la Magione, pe teritoriul Perusei.

De acolo s'a născut răsvrătirea din Urbini, turburările din Romagna și miile de primejdii pentru duce, care a biruit cu ajutorul Francezilor.

După ce însă a restatornicat treburile sale, departe de a se încrede, nici în Franța, nici în ceilalți streini, pentru ca să nu aibă într'o zi sau în alta să se măsoare cu ei, a întrebuițat viclenia, și a isbutit atât de mult a-și ascunde gândul, în cât Orsini, prin mijloci-

rea lui Paulo, pe care-l câștigase prin daruri, haine, bani și cai, s'au împăcat cu dânsul și ei au fost atât de nedibaci în cât au căzut în mâinile sale la Sinigaglia. După ce a ucis pe aceste căpetenii și a câștigat prietenia părtașilor lor, puterea sa avea temelii cu atât mai trainice, cu cât el era stăpânul întregii Romagnii și a ducatului de Urbini, și cu cât câștigase aceste popoare, cari începuseră a se bucura de o bună viațuire. Și, cum această purtare merită să fie istorisită, și chiar imitată de alții, n'am voit să o trec cu vederea.

Când ducele a luat Romagna, s'a încredințat că ea a avut stăpânitori neputincioși, cari mai mult au jefuit decât au cărmuit pe supușii lor, dându-le astfel prilejul mai mult a se pizmui decât a merge în unire; astfel, această provincie era plină de furturi, de gâlcevuri și de tot felul de ocări, în cât el a simțit că, pentru a o liniști și a o face supusă regelui, trebuia să restatornicească o bună cărmuire.

Pentru aceasta a ales pe Romiro de Arco, om crud și hotărît, căruia i-a dat deplină putere. După puțin timp, acest guvernator a liniștit provincia, introducând pacea și liniștea peste tot, fapt care i-a câștigat un mare renume. În urmă însă, ducele, văzând că nu mai este trebuință de o autoritate așa de

strașnică, de frică de a nu ajunge nesuferit, a înființat, în mijlocul provinciei, sub președinția unui minunat personaj, un tribunal cetățenesc, în care fiecare oraș avea avocatul său; și cum el știa că străjnicile de mai nainte, îi atrăsese oarecare ură, a făcut cunoscut, pentru a liniști spiritele, că va tăia în două pe Romiro, voind să dovedească cu aceasta, că, dacă oarecari cruzimi au fost săvârșite, ele nu veneau din partea lui, ci numai din firea sălbatecă a ministrului său. Găsind prilejul, într'o dimineață, el făcu să fie pus în vederea tuturor, pe piața Cesena, trupul ministrului înfipt într'o țepă, având alătura un cuțit plin de sânge: această feroasă priveliște a mișcat și totdeodată a mulțumit tot poporul.

Dar să ne întoarcem la subiectul nostru. Ducele se vedea destul de puternic și, în parte, la adăpost de toate primejdiile prezente, pentru a se putea înarma după placul său, și-a se desface de cea mai mare parte din aceia cari, fiind aproape de el, puteau să-i facă rău; voind a-și urma cuceririle, nu avea să se mai teamă decât din partea Franței, știind bine că regele Franței, care băgase de seamă prea târziu greșeala sa, nu l-ar putea îngădui. Din această pricină, a început să caute noi prieteni, și să ocolească pe Francezi, când aceștia au intrat în regatul Neapolului, pen-

tru a goni pe Spanioli, cari împresuraseră Gaeta.

Hotărîrea luată de a se întări contra lor, i-ar fi isbutit îndată, dacă Alexandru al VI-lea ar fi mai trăit măcar câtva timp.

Astfel a fost purtarea sa în trebile prezente. În ceea ce privește însă trebile viitoare, fiindcă el se temea ca noul papă să nu caute a-i relua ceea ce Alexandru îi dăduse, a încercat să se apere prin patru mijloace: 1) nimicind toată ceata boerilor, pe cari îi despuie de averea lor, în scop de a lua papii orice de a-i restatornici; 2) câștigând pentru cauza sa pe toți nobilii romani, în scop de a putea ține pe papa în frâu, cu ajutorul lor; 3) făcându-și câți mai mulți partizani cu putere în Sf. Colegiu; 4) ridicându-se în cea mai înaltă treaptă de noblețe înainte de moartea tatălui său, ca să poată să se împotrivească, prin el însuși, celui d'întâi galonat.

Din aceste patru lucruri, săvârșise numai trei până în momentul morții lui Alexandru, iar al patrulea era aproape făcut. În adevăr, dintre boerii despuiați, el omorîse pe toți aceia pe care i-a putut prinde, așa că nu i-a scăpat decât un foarte mic număr; toată nobleța romană trecuse de partea lui și avea un mare partid în sfântul Colegiu. În ceea ce privește creșterea statului său, el se gândea să se

facă stăpânul Toscanei, unde avea Perugia și Piombino, afară de Pisa, care se pusese sub ocrotirea lui și nu atârna decât de el ca să o ia, fiindcă nu mai avea nevoie să cruțe pe francezi, goniți din regatul Neapolului de Spanioli; așa că, toți ceilalți aveau trebuință de prietenia sa. Afară de aceasta, Lucia și Siena s'ar fi supus îndată, fie în ciuda florentinilor, fie de frică; iar florentinii nu l-ar fi putut împiedica. Dacă aceasta i-ar fi isbutit, după cum s'ar fi întâmplat, fără îndoială, în anul când a murit Alexandru, ar fi ajuns atât de puternic, și cu atâta vază, în cât ar fi putut să se sprijine pe el însuși, fără să atârne de loc de altul.

Dar Alexandru a murit la cinci ani după ce a tras sabia. El l'a lăsat înconjurat de armatele a doi mari regi dușmani, neavând de fapt alt stat decât Romagna, iar tot restul nesigur, și pe deasupra bolnav de moarte. Dar el era așa de iute, așa de viteaz și așa de îndemânatic, în a cunoaște când trebuie să câștige sau să piardă pe oameni, iar temeliile pe cari le pusese, în așa puțin timp, erau așa de puternice, în cât, dacă ar fi fost sănătos sau dacă nu ar fi avut două armate contra lui, ar fi înlăturat toate celelalte greutate.

Ceeace dovedește că temeliile erau bune, este faptul că Romagna l'a așteptat mai bine

de o lună; și cu toate că Baglionii, Vitelii și Orsinii se întoarseră la Roma, ei n'au putut întreprinde nimic contra lui, de și el era pe moarte. Și dacă el n'a putut face să se aleagă papă un om după voia sa, cel puțin a depărtat pe aceia cari nu-i voia. Totul i-ar fi fost ușor, dacă n'ar fi fost bolnav, tocmai când Alexandru a murit.

În ziua în care Iulius al II-lea a fost ales, el mi-a zis că se gândise la tot ce putea să se întâmple după moartea lui Alexandru și că ar fi îndreptat totul, dar că n'a prevăzut că ar putea fi în primejdie de moarte tocmai în clipa când murea tatăl său. Arătând, așa dar, pe scurt, toate actele Ducelui, n'aș putea să le iau în nume de rău, ci, din contra, cred că e o datorie a le da de model tuturor aceluia cari se urcă la tron prin noroc și armele altora, fiindcă, având un mare curaj și planuri și mai mari, n'ar fi putut cârmui altfel. În adevăr, planurile sale n'au dat greș de cât din pricina boalei sale, și a scurtimii vieții lui Alexandru. Iată pentru ce un domnitor nou, care voește să se asigure contra inamicilor, trebuie să-și facă prieteni pentru a învinge prin forță, ori prin vicleșug, să se facă iubit și temut de popor, respectat și ascultat de soldați; să se desfacă de aceia cari pot sau trebuie să-l vatăme, se reînoiască, sub o formă nouă, vechea organizație, să fie aspru și plăcut, mărinimos și liberal; să desființeze e ar-

mată necredincioasă, înființând altă nouă; să întrețină prietenia regilor și domnitorilor, pentru ca ei să-i facă binele cu mulțumire sau răul cu îndoială; acel domnitor nou, zic, nu va putea găsi pilde mai noi de cât în faptele ducelui de Valentin.

Tot ce i se poate imputa, este venirea lui Iulius al II-lea la scaunul papal, alegere la care el a luat parte; căci dacă n'a putut alege un papă după voința sa, cel puțin putea împiedica pe oricine să se aleagă papă. Deci, nu trebuia nici de cum să consimtă la înălțarea Cardinalilor, pe cari îi jignise și cari, odată ajunși papi, era firesc să se teamă de el, căci oamenii ne jignesc ori de frică, ori de răutate.

Aceia pe cari i-a jignit erau, între alții, cardinalii St. Pierre-aux Liens, Colona, St. Georges și Ascanio. Toți ceilalți, odată papi, trebuiau să se teamă de el. Trebuie să lăsăm la oparte pe cardinalul de Rouen și pe supușii spanioli; aceștia din urmă, prin interes și datorie; celalt prin putere, având în spatele lui regatul Franței. Așa că, ducele trebuia să facă neapărat a se numi papă un spaniol și, dacă nu o putea face, să primească pe cardinalul de Rouen, iar nici de cum pe St. Pierre aux Liens. Este foarte adevărat că, se înșeală cei cari cred că binefacerile noi pot face a se uita de oameni jignirile vechi. Ducele s'a înșelat, așa dar, în această alegere, care a fost pricina ruinei sale din urmă.

CAPITOLUL VIII

Despre aceia cari, prin crime, au ajuns domnitori.

Cred că nu trebuie să uit celelalte două mijloace prin cari un particular poate încă să ajungă domnitor ceeace nu poate fi dat cu totul pe seama norocului, nici a meritului. Despre unul din aceste mijloace se poate spune mai amănunțit, acolo unde se va vorbi despre republici: unul din aceste mijloace este acela când te urci la tron prin vre-o nelegiuire îngrozitoare; celalt, când un cetățean, simplu particular, ajunge domnitor în patria sa, prin bunăvoința concetățenilor săi.

În ceeace privește pe cel dintâi, fără a intra de altfel în cercetarea pricinii, am să aduc două pilde, una din vechime, alta cu totul nouă, cari, după părerea mea, vor fi de ajuns pentru cei cari se găsesc în nevoia de a le urma.

Agatocle, sicilian, plecat nu numai dela un rang mic, dar dela o stare cu totul de jos, a ajuns rege al Siracuzei.

Fiul unui olar, a fost un nelegiuit în deosebitele împrejurări ale vieții sale: cu toate acestea și-a răscumpărat crimele printr'o așa de mare vitejie de corp și de spirit, în cât, intrând în oaste, s'a ridicat din grad în grad.

până la rangul de pretor al Siracuzei. După ce s'a întărit bine în acest post, a voit să fie stăpânul oraşului şi să se ţină neatârnat de altul, ceea ce i s'a dat de bună voie.

După ce a avut o înţelegere cu cartaginezul Amilcar, care avea o armată în Sicilia, a adunat într'o dimineaţă poporul şi senatul Siracuzei, pentru a chibzui asupra trebilor republicei; la un semn dat, soldaţii s'au năpusit şi au omorît pe senatori şi pe cei mai bogaţi din popor, apoi fără nici o împotrivire se făcu stăpânul oraşului. Cu toate că Cartaginezii l'au împresurat, totuşi, nu numai că a putut să-şi apere oraşul, dar nelăsând decât o parte din oamenii săi, pentru a-l păzi, a atacat Africa cu cealaltă parte, şi în puţin timp, făcu să se ridice împresurarea Siracuzei, şi puse pe Cartaginezi în greaua nevoie de a se înţelege cu dânsul, pentru a păstra Africa, lăsându-i lui Sicilia.

Ori cine ar judeca actele şi virtuţile acestui om, nu va vedea nimic sau prea puţin lucru, care să se poată pune pe seama norocului, fiindcă el a ajuns la cârmă nu prin sprijinul altora, ci prin grade militare, câştigate prin mii de jertfe şi primejdii şi şi-a păstrat poziţia, în urmă, prin puternice şi periculoase măsuri. Este adevărat că nu se poate numi virtute faptul de a omorî pe concetăţeni, de a trăda pe prieteni, de a fi fără credinţă, fără

milă și fără religie; aceste toate sunt mijloace cari pot să te facă să cucerești puterea, nu însă adevărata glorie.

Dar dacă vom lua în băgare de seamă îndrăzneala cu care Agatocle se punea în fața pericolelor și le învingea, dacă vom lua în băgare de seamă măreția sufletului său, care înfrunta toate împotrivrile, nu se înțelege de ce el ar fi fost socotit inferior ori căruia dintre cei mai mari căpitani; totuși, el nu merită să aibă un loc printre oamenii minunați, având în vedere cruzimile grozave și nenumăratele sale răutăți. Așa dar, nu se poate pune pe seama nici a norocului, nici a virtuții, ceea ce el a făcut și fără una și fără alta.

În timpul nostru, sub pontificatul lui Alexandru al VI-lea, Oliverotto da Fermo, rămânând orfan încă din copilărie. Giovanni Fogliani, unchiul său după mamă, l'a crescut și, foarte de tânăr, l'a dat lui Paulo Vitelli, pentru a-l face să ajungă, cu ajutorul învățăturilor sale, la grade mai înalte în oaste. Paulo, murind curând, a slujit sub Vitellozzo, fratele său, și cum tânărul era înzestrat cu talent și cu o mare putere de suflet și corp, nu i-a trebuit mult timp ca să ajungă unul dintre cei dintâi oameni ai armatei sale. Însă, fiindcă i se părea necinstit să slujească la alții, hotărî, cu sprijinul Vitellilor, să coprindea Fermo, ajutat fiind și de câți-va cetățeni,

cărora le plăcea mai bine să-și vadă patria în robie, decât în libertate.

El a scris lui Giovanni Fogliani, că, după ce a stat mai mulți ani printre străini, dorește să-și revadă patria și să-și îngrijească puțin averea, și fiindcă nu se ocupa decât de renumele său, pentru a arăta compatrioților săi că n'a pierdut timpul în zadar, voia să intre cu pompă, întovărașit de o sută de călăreți, dintre prietenii sau servitorii săi. Pentru aceasta îl roagă să înduplece pe locuitori să-i facă o primire frumoasă, cinste ce se reșfrânge și asupra sa însuși, de oarece el a fost crescut de dânsul.

Giovanni a întrebuițat toată buna sa voință în favoarea nepotului său, și, după ce a făcut să fie primit în chip cinstit de către locuitorii din Fermo, l'a găzduit în oraș, unde a stat câteva zile, pregătind ceea ce îi trebuia pentru isbutirea crimei sale. El a dat un ospăț falnic, la care a invitat pe Giovanni Fogliani și pe toți mai marii orașului, și, apoi la sfârșitul ospățului și a desfătărilor obișnuite în asemenea împrejurări, a deschis, cu precauție, vorba ciudată asupra măririi papei Alexandru și a isprăvilor fiului său Cezar.

Unchiul său și ceilalți invitați, luând parte la convorbire, el se scoală de odată, zicând că ar trebui un loc mai ascuns pentru a vorbi de asemenea afaceri, și intră într'o cameră, unde Giovanni și ceilalți cetățeni îl urmăresc; dar abia

se așezară pe scaune și eșiră din ascunzători soldați cari îi gâtuiră pe toți. După aceasta, Oliverotto încălecă, strabătu orașul și se duse să împresoare palatul magistratului, așa că de frică, toată lumea a trebuit să se plece ascultându-l și lăsându-l să formeze un guvern, al cărui șef s'a proclamat el: mărire în care a știut să se păstreze așa de bine, ridicând viața tuturor aceluia cari, fiind nemulțumiți, ar fi putut să-i facă rău, făcând apoi noi legiuri civile și militare, cari îl puneau în siguranță nu numai în orașul său, dar îl făceau temut și de toți vecinii; în cât era tot așa de greu a-l răsturna ca și pe Agatocle, dacă după un an dela săvârșirea acestui paricid, el nu s'ar fi lăsat să fie înșelat de Cezar Borgia, care l-a prins împreună cu Orsinii și Vitelli, la Sinigaglia, unde îl gâtui împreună cu Vitellozzo, dascălul său de război și de nelegiuri.

Este de mirat că Agatocle și alții de aceeași teapă, după mii de trădări și cruzimi, au trăit atât de mult timp în patria lor, apărându-se de dușmanii din afară, și nefiind ținta nici unei uneltiri din năuntru, pe câtă vreme mulți alții, din pricina cruzimilor, n'au putut păstra statul lor, nici chiar în timp de pace, necum să-l poată apăra în timp de război.

Eu cred că aceasta vine dela buna sau reaua întrebuintare ce se face de cruzime. Se

poate zice că o cruzime este bine venită (dacă este îngăduit a zice că un rău este un bine) când ea nu se face decât odată, și încă de nevoia de a păstra puterea, și când în urmă se întoarce spre binele supușilor. Crimele rău întreprinse sunt acelea cari, cu toate că fiind mici la început, în loc de a înceta, sporesc în urmă.

Aceia cari se vor sluji de cel dintâi mijloc, pot, cu ajutorul lui Dumnezeu și al oamenilor, să găsească îndreptare în trebile lor așa cum a făcut Agatocle.

Pentru ceilalți, e cu neputință să se mențină. Trebuie dar să recunoaștem, că încălcătorul unui stat trebuie să pregătească și să facă toate cruzimile cu o singură lovitură, pentru a nu avea trebuință să le reînceapă în toate zilele, și să poată, ne-reînoindu-le de loc, să liniștească spiritele și să le câștige prin binefaceri. Domnitorul care lucrează altfel, fie de frică, fie că a fost rău sfătuit, este silit să țină totdeauna cuțitul în mână și nu va putea să se încreadă niciodată în supușii săi, fiindcă jignirile necurmăte și noi, pe cari el le face, îi împedică a avea încredere în el.

Așa dar, răul trebuie făcut deodată, pentru că, fiind gustat mai puțin, jignește mai puțin; binefacerile, din contra, trebuie să se reverse puțin câte puțin, pentru ca ele să se poată gusta mai bine. În sfârșit, domnitorul trebuie

să trăiască în așa fel cu supușii săi, în cât nici o întâmplare bună sau rea, să nu-l poată face schimbător. În adevăr, dacă trebuința te grăbește, tu nu mai ai vreme să te răzbuni; iar binele ce-l faci nu slujește la nimic, și nimeni nu te aprobă, cu credința că tu ai fost silit să faci ceea ce ai făcut.

CAPITOLUL IX

Despre cârmuirea civilă

Pentru a veni la a doua întrebare, și anume când un cetățean ajunge domnitor în patria sa, nu însă prin crimă sau prin silnicie, ci prin bunăvoința con-cetățenilor săi, aceasta se poate numi, cu drept cuvânt, cârmuire civilă.

Pentru a ajunge aci, nu trebuie nici vreun merit, nici vre-un noroc ne mai pomenit, ci numai o dibăcie fericită.

În adevăr, se poate ajunge la această suveranitate, fie prin dragostea poporului, fie prin bunăvoința celor mari; căci toate orașele sunt împărțite în două partide, cari se nasc din faptul că poporul se teme să nu fie asuprit de cei mari, iar aceștia voesc să-l asuprească. Această învrăjbită aduce în totdeauna sau principatul, sau libertatea, sau anarhia.

Principatul ia naștere dela popor sau dela

cei mari, după cum un partid sau celalt găsește prilejul; căci, atunci când cei mari nu mai sunt în stare a se împotrivi poporului, încep să-și arunce privirea asupra unuia din mijlocul lor, pe care îl fac domnitor spre a treburile.

Poporul, din partea sa, când vede că nu-i mai este cu putință să se împotrivească celor mari, trece puterea sa unuia singur, făcându-l domnitor, pentru a-l ocroti.

Cel care ajunge domnitor prin bunăvoința celor mari, are mai multe greutăți să se mențină, decât acela care este făcut domnitor de către popor, pentru că el este înconjurat de o multime de oameni, cari se cred de o potrivă cu el și cărora nu le poate porunci după placul său. Din contră, cel care este ridicat la principat de către popor, poruncește singur, căci se găsesc puțini oameni sau poate nici unul, care să nu fie gata să-l asculte.

Mai mult, nu se poate admite, în chip cinstit și fără a face rău altuia, să poți mulțumi pe cei mari, ci numai poporul, căci acesta este mai înțelept de cât cei mari, aceștia, voind să-l asuprească, iar el nevoind să sufere. Mai adăogați că domnitorul nu va putea niciodată să se asigure contra unui popor dușman, având de-aface cu prea multă lume, pe când,

având puțini din cei mari, este mai ușor să
o socoți la capăt.

Tot răul la care un domnitor se poate aștepta dela poporul care nu-l iubește, este de a-l părăsi; pe câtă vreme dela cei mari are a se teme cu totul de altceva, avându-i dușmani, căci ei se pot declara contra lui, cu atât mai mult, cu cât au mai multă pătrundere de spirit și se grăbesc întotdeauna să se pună în siguranță, căutând să câștige iubirea învingătorului.

În sfârșit, este o trebuință pentru domnitor de a trăi întotdeauna cu acelaș popor, însă nu cu aceiași oameni mari, pe cari poate să-i ocrotească sau să-i piardă, să-i păstreze ori să-i distrugă, după plac. Pentru a lămuri mai bine această chestiune, trebuie să cercetăm cele două puncte de vedere, din cari trebuie să observăm pe cei mari.

Aceia cari se alătură cu totul de soarta unui domnitor, trebuiesc cinștiți și prețuiți, numai să nu fie oameni hrăpitori. Aceia cari caută a nu avea nici o legătură cu domnitorul, o fac sau din netrebnicie, sau din spirit de finețe. Dacă este vorba de netrebnicie, trebuie să te slujești de ei, mai cu seamă de aceia cari îți sunt buni sfătuitori, fiindcă, în caz de prosperitate, tu primești cinstea, iar în caz de primejdie, n'ai a te teme de nimic. Dacă însă este vorba de calcul și năzuință,

atunci aceștia se gândesc mai mult la ei de cât la tine, și, prin urmare, ești dator să te ferești de ei, tot așa ca și cum ți-ar fi dușmani declarați, căci dacă ai cădea într'o încurcătură, ei vor lupta totdeauna a te doborî.

Acela care ajunge prin dragostea poporului, trebuie întotdeauna să caute a-și păstra iubirea lui, lucru de altfel ușor, căci poporul nu cere nimic altceva, decât să nu fie asuprit. Însă, acela care, cu toată împotrivirea poporului, ajunge domnitor prin bunăvoința celor mari, trebuie, mai înainte de toate, să încerce a-l câștiga, lucru lesne de îndeplinit, dacă 'l va lua sub ocrotirea sa.

Oamenii, când primesc binele dela acela dela care nu se așteaptă de cât la rău, sunt mai îndatorați față de binefăcătorul lor, și domnitorul se înfățișează mai plăcut poporului, de cât dacă el, poporul, i-ar fi dat principatul. În adevăr, bunăvoința poporului se poate câștiga prin deosebite mijloace, de cari nu vom vorbi de loc, neputând statornici regulile sigure, de oarece trebuie să le schimbi după timpuri.

Vom zice numai că domnitorul are trebuință de iubirea poporului, fără de care nu poate să aibă putere, în caz de primejdie. Când Nabis, domnitorul Spartei, fu atacat de toată Grecia și de armatele victorioase ale Romanilor, el n'a avut de cât să se asigure de câți-

va nobili, pentru a scăpa de primejdie, ceea ce nu i-ar fi fost de ajuns, dacă poporul i-ar fi fost dușman.

Să nu ni se răspundă cu obișnuitul proverb, care zice că: a te rezema pe popor înseamnă a clădi în nomol; aceasta nu este adevărat de cat cu privire la cetățeanul particular, care se așteaptă ca poporul să-l scoată din mâinile dușmanilor sau ale magistraților săi, creștință care, adesea ar putea să-l înșele, după cum s'a întâmplat Gracchilor la Roma și lui Georgio Scali, la Florența. Unui domnitor, care știe să poarte frânele guvernului și căruia nu-i lipsește de loc curajul în vremuri de grea cumpănă și nici ceea ce îi trebuie pentru a întreține spiritul poporului, nu 'i va părea rău niciodată că a pus temei pe iubirea sa.

De obicei, principatele civile merg spre ruină, când este vorba de a statornici o putere absolută, căci acest soi de domnitori cârmuesc prin ei înșiși sau prin magistrați: dacă cârmuirea se face prin alții, primejdia este mai mare, fiindcă domnitorul atârnă de voința cetățenilor cari sunt în slujbe, și cari, la cea dintâi mișcare, le este ușor să-i ia statul, fie că nu mai voesc să-l asculte, fie că răscoală poporul contra sa: și atunci domnitorul nu mai are timp să se facă stăpân absolut, neștiind de cine trebuie să se ferească, iar su-

56.563

BIBLIOTECA CENTRALĂ
REGIONALĂ

pușii cari au deprinderea de a asculta pe magistrați, nu mai voesc să-l asculte. Adăogați la aceasta și faptul că nu se poate face regulă din cea ce se întâmplă în timp de pace, când cetățenii au trebuință de stat; căci atunci, fiecare aleargă, fiecare făgăduiește, fiecare voește să moară pentru țară, fiindcă moartea este depărtată. Când însă, statul are trebuință de cetățeni, se găsesc foarte puțini cari să alerge în ajutor și experiența este cu atât mai primejdioasă, cu cât ea nu se poate face decât o singură dată.

Așa dar, un domnitor înțelept trebuie să se poarte în așa fel, în cât supușii săi să aibă pururea trebuință de el, singurul mijloc prin care îi poate face să-i fie totdeauna credincioși.

CAPITOLUL X

Cum trebuie să fie prețuită puterea cârmuirilor.

Examinând calitățile acestor principate, trebuie să vedem dacă domnitorul are un stat așa de mare în cât să-l poată apăra singur la nevoie și dacă se poate lipsi de ajutorul altuia. Pentru a lămuri acest punct, zic că numai aceia se pot susține prin ei înșiși cari au destui oameni și destui bani pentru a organiza o

bună armată și a se bate cu aceia cari vin să-i atace; pe când, din contră, au totdeauna trebuință de alții aceia, cari sunt constrânși a se închide în orașele lor și a se adăposti, neputând intra într'o campanie deschisă. Am vorbit de cel dintâi caz, și vom mai spune încă în urmă ceeace va mai trebui.

Cât despre cel de al doilea, este destul a-i înștiința pe domnitori să se întărească și să-și aprovizioneze orașul unde își au reședința, fără a-și mai da vre-o osteneală pentru rest, căci îndată ce domnitorul și-a întărit bine orașul și a știut să cultive dragostea supușilor săi, după cum am spus și am s'o mai spun mai jos, el nu va putea fi atacat niciodată cu ușurință, mai cu seamă că oamenii se tem, în totdeauna, să înceapă întreprinderi prea grele. Dar nici nu este bine a ataca pe un domnitor care își ține cetatea în stare bună de a se apăra și care nu este urât de popor.

Orașele Germaniei au o libertate foarte mare și un teritoriu destul de restrâns, și n'ascultă decât când le place și numai de împărat, de care ele nu se tem de loc, după cum nu se tem de nici un vecin ori cât de puternic ar fi el, căci, cum toate au ziduri puternice, înzestrate cu șanțuri adânci, și atâta artilerie și muniții cât le trebuie, și cum au în totdeauna în magaziile lor proviziuni de hrană și lemne pentru un an, fiecare vede că o împresurare

a acestor orașe ar fi lungă și obositoare. Adăogați pe lângă aceasta că, pentru ca hrana poporului de jos să nu fie în sarcina statului, ele au totdeauna o rezervă de lucru pentru un an, în acele ramuri de industrii cari sunt nervul de viață al unui oraș. Pe lângă acestea cinstesc foarte mult disciplina și exercițiile militare.

Așa dar, un domnitor, care își are orașul întărit și nu este urât de supuși, nu poate fi împresurat cu isbândă, și aceia cari l-ar ataca vor eși dezonorați, pentru că lucrurile în viață sunt așa de schimbătoare, în cât este aproape cu neputință de a ține împresurat, timp de un an, acelaș oraș.

Însă, se poate zice, dacă poporul are bunurile sale afară din oraș și vede pustiirea țărilor, va pierde orice răbdare, așa că lungimea împresurării și propriul său interes îl vor face să vite pe domnitor.

Răspund că un domnitor puternic și curajos va învinge totdeauna aceste greutăți, fie făcând pe popor să nădăiduiască că răul nu va dăinui mult, fie că-l va face să se teamă de cruzimea dușmanului, sau asigurându-se cu iscusință de aceia cari i s'ar părea prea îndrăsneți. Adăogând la aceasta ceea ce obiceiul dușmanul face îndată ce sosește, adică arde și pustiește țara, atunci spiritele sunt înfierbântate și mult mai hotărâte la apărare și.

deci, domnitorul trebuie cu atât mai puțin să se îndoiască; căci, cel dintâi avânt trecut, răul este fapt săvârșit și nu mai are leac, și, în această împrejurare, supușii săi se leagă mult mai strâns de el, crezându-l mai îndatorat, de oarece pentru iubirea lui, li s'au ars casele și li s'au pustiit câmpiile. Este în firea omului să iubească pe cineva, atât pentru binele ce i-l face, cât și pentru cel pe care îl primește.

După ce a cercetat bine toate acestea, nu-i va fi greu unui domnitor înțelept să hotărască pe cetățeni să susțină o îndelungată împresurare, mai cu seamă când orașul are cu ce se hrăni și mijloace de-a se apăra.

CAPITOLUL XI

Despre domniile bisericesti

Nu-mi mai rămâne să vorbesc decât de principatele ecleziastice, în privința cărora toate greutățile se ivesc înainte de a le cuceri, fiindcă ele se câștigă prin merit sau prin no-coc, dar se păstrează și fără unul și fără altul, fiind sprijinite pe așezăminte vechi religioase așa de puternice, în cât oricum ar fi ele cârmuite, domnitorul se va menține totdeauna.

Domnitorii bisericesti sunt singurii cari au un stat și nu-l apără, cari au supuși și nu-i guvernează; sunt singurii cari nu sunt des-

a acestor orașe ar fi lungă și obositoare. Adăogați pe lângă aceasta că, pentru ca hrana poporului de jos să nu fie în sarcina statului, ele au totdeauna o rezervă de lucru pentru un an, în acele ramuri de industrii cari sunt nervul de viață al unui oraș. Pe lângă asta, ele cinstesc foarte mult disciplina și exercițiile militare.

Așa dar, un domnitor, care își are orașul întărit și nu este urât de supuși, nu poate fi împresurat cu isbândă, și aceia cari l-ar ataca, vor eși dezonorați, pentru că lucrurile în viață sunt așa de schimbătoare, în cât este aproape cu neputință de a ține împresurat, timp de un an, acelaș oraș.

Însă, se poate zice, dacă poporul are bunurile sale afară din oraș și vede pustiirea țărilor, va pierde orice răbdare, așa că lungimea împresurării și propriul său interes îl vor face să vite pe domnitor.

Răspund că un domnitor puternic și curajos va învinge totdeauna aceste greutăți, fie făcând ne popor să nădăiduiască că răul nu va dăinui mult, fie că-l va face să se teamă de cruzimea dușmanului, sau asigurându-se cu iscusință de aceia cari i s'ar părea prea îndrăsneți. Adăogând la aceasta ceea ce de obicei dușmanul face îndată ce sosește, adică arde și pustiește țara, atunci spiritele sunt înfierbântate și mult mai hotărâte la apărare și.

deci, domnitorul trebuie cu atât mai puțin să se îndoiască; căci, cel dintâi avânt trecut, răul este fapt săvârșit și nu mai are leac, și, în această împrejurare, supușii săi se leagă mult mai strâns de el, crezându-l mai îndatorat, de oarece pentru iubirea lui, li s'au ars casele și li s'au pustiit câmpiile. Este în firea omului să iubească pe cineva, atât pentru binele ce i-l face, cât și pentru cel pe care îl primește.

După ce a cercetat bine toate acestea, nu-i va fi greu unui domnitor înțelept să hotărască pe cetățeni să susțină o îndelungată împresurare, mai cu seamă când orașul are cu ce să se hrăni și mijloace de-a se apăra.

CAPITOLUL XI

Despre domniile bisericesti

Nu-mi mai rămâne să vorbesc decât de principatele ecleziastice, în privința cărora toate greutățile se ivesc înainte de a le cuceri, fiindcă ele se câștigă prin merit sau prin noroc, dar se păstrează și fără unul și fără altul, fiind sprijinite pe așezăminte vechi religioase și de puternice, în cât oricum ar fi ele cârmuite, domnitorul se va menține totdeauna.

Domnitorii bisericesti sunt singurii cari au un stat și nu-l apără, cari au supuși și nu-i guvernează; sunt singurii cari nu sunt des-

puiăți de statele lor, cu toate că le lasă fără apărare și supușii n'au nici gândul, nici puterea de a se sustrage de sub stăpânirea lor. Acestea sunt, prin urmare, singurele principate trainice și fericite. Dar cum ele sunt guvernate și susținute prin mijloace supraomenești și la cari omul nu poate să se înalțe, ar fi o prea mare îngâmfare și îndrăzneală din partea mea, să le discut.

Cu toate acestea, dacă m'ar întreba cineva din ce pricină biserica a ajuns așa de puternică în cele pământești, în cât un rege al Franței să tremure de ea astăzi și să-l fi putut goni din Italia, ruinând totdeodată și pe Venețieni; pe câtă vreme, înainte de pontificatul lui Alexandru, nu numai puterile italiene, dar chiar cei mai neînsemnați baroni și nobili italieni o disprețuiau în ce privea puterea pământească; nu mi s'ar părea nefolositor a reaminti ceva din toate acestea, măcar că sunt lucruri foarte cunoscute.

Înainte de intrarea în Italia a lui Carol al VIII-lea, regele Franței, aceste provincii erau sub stăpânirea Papii, a Venețienilor, a regelui Neapolului, a ducelui de Milan și a Florentinilor. Aceste puteri aveau două griji de căpetenie: una, de a împiedica armatele streine să intre în Italia, și alta, ca nici una dintre ele să nu se mărească.

Cei cari insuflau mai multă frică erau Papa

și Venețienii. Pentru a-i putea ține în frâu, trebuia o ligă a tuturor celorlalți, după cum se mai făcuse pentru apărarea Ferarrei. Pentru a constrânge pe Papa, se făcea apel la forțele baronilor romani, cari, fiind împărțiți în două tabere — Orsinii și Colonii — aveau necurmat totdeauna armele în mâni, pentru a-și lămuri certurile dintre ei, fapt care ajungea până la pontificat, ceea ce supăra papalitatea.

Din când în când, a fost și câte un papă curajos, de pildă Sixtus al IV-lea, însă nici norocul, nici dibăcia sa, n'au putut să-l scape din încurcături, din pricina scurtei durate a pontificatului său; fiindcă în zece ani, viața mijlocie a unui papă, abia era de ajuns să slăbească una din partide. Și dacă, de pildă, un papă isbutea să stingă pe aceia a Colonilor, ea reînvia sub un alt papă, care o prefera Orsinilor și cu acest chip puterea pământească a papii era puțin temută în Italia.

Veni, în sfârșit, Alexandru al VI-lea care a dovedit mai bine ca toți predecesorii săi, aceea ce un papă este în stare să facă prin bani și arme: dovadă despre aceasta este tot ceea ce am istorisit că a făcut prin brațul ducelui de Valentin și al Francezilor. Cu toate că în gândul lui n'a fost să mărească biserica, ci numai pe duce, totuși, după moartea sa și a ducelui, biserica a moștenit toate cuceririle sale,

Iulius al II-lea, moștenitorul lui Alexandru, găsiind statul bisericesc sporit cu toată Romagna, pe baronii romani stinși prin asprimele înaintașului său, și apoi un drum deschis către mijloacele de a face bani, ceea ce niciodată nu se făcuse înainte de Alexandru, el nu numai că a mers pe urmele acestuia, dar adăogând chiar peste ceea ce strânsese înaintașul său, își propuse a cuceri Bologna, a ruina pe Venețieni și a goni pe Francezi din Italia; în toate acestea a isbutit cu atât mai mare glorie, cu cât lucra pentru mărirea bisericii, iar nici de cum pentru a îmbogăți pe ai săi.

El a lăsat pe Orsini și Coloni în acelaș punct unde i-a găsit și, cu toate că era oarecare prilej de neînțelegere între ei, totuș două lucruri i-au făcut să-și îndeplinească datoria; unul, mărirea bisericii, care-i speriasc, iar celalt, împrejurarea de a nu avea nici un cardinal din casa lor: de aci veneau toate desbinările și certurile; fiindcă numai cardinalii urzeau înăuntru ca și afară, partide pe cari nobilii, atât dintr'o partidă cât și din alta, erau siliți să le apere. În cât, atât mișcările cât și neînțelegerile baronilor veneau în totdeauna numai din ambitia vlădicilor.

Astfel dar, Papa Leon al X-lea a găsit pontificatul foarte puternic, în cât se putea nădăjdui că, precum Alexandru al VI-lea și Iulius al II-lea l'au mărit prin arme, el să-l facă

și mai mare și mai venerat, prin bunătatea și multele sale însușiri.

CAPITOLUL XII

Despre deosebitele organizații de miliții și despre soldații mercenari.

După ce am tratat amănunțit despre tot ce se leagă cu principatele cele mai puternice pe cari mi-am propus a le face cunoscut, după ce am arătat pricinile măririi sau decăderii lor, precum și mijloacele prin cari cei mai mulți le-au cucerit și păstrat, nu-mi rămâne acum, decât să vorbesc în general despre ceea ce privește atacul sau apărarea, de care poate avea trebuință fiecare dintre aceste state.

Am mai spus că domnitorul trebuie să pună temelii bune, fiindcă altfel, va trebui să piară. În adevăr, cele mai puternice temelii ale statelor noi, vechi sau mixte, sunt legiurile bune și trupe bune; și fiindcă legiurile bune nu pot nimic acolo unde nu se află trupe bune, tot așa după cum acolo unde sunt trupe bune, trebuie neapărat să fie și legiuri bune, nu voi vorbi decât de cele dintâi.

Zic dar, că trupele cu care un domnitor poate să-și apere statul sunt: naționale sau mercenare, auxiliare sau mixte. Cele mercenare și cele auxiliare sunt nefolositoare și

primejdioase; iar domnitorul care va pune te-
mei pe soldații mercenari, niciodată nu va
fi în siguranță, fiindcă ele sunt în totdeauna
în dezbinare, ambițioase, nedisciplinate, ne-
credincioase, viteze numai față de prieteni,
mișele față de dușmani, neavând nici frică de
Dumnezeu, nici bună credință față de oameni;
în cât, ruina nu întârziează, decât atât timp,
cât a întârziat ciocnirea. Ei te despoaie în
timp de pace, tot așa cum te despoaie dușma-
nul în timp de război, fiindcă nu au altă iu-
bire, nici altă pricină, care să-i lege de dato-
ria către țară de cât numai leafa, care de alt-
fel nu este de ajuns, pentru a-i face să în-
frunte moartea pentru tine. Ei primesc să fie
soldații tăi, atât timp cât n'ai trebuință să
faci război, îndată însă ce războiul s'a decla-
rat, fug sau voesc să fugă.

Nu-mi voi da multă osteneală să dovedesc
aceasta, pentru că decăderea de azi a Italiei
nu vine de cât din încrederea atât de înde-
lung dată soldaților mercenari, cari la înce-
put au avut oarecare izbândă și părea a fi oa-
meni bravi și printre dâșii, însă ei dădură
măsura prețului lor adevărat, îndată ce duș-
manul se ivi; în cât Carol al VIII-lea, regele
Franței, a cucerit Italia numai cu creta ¹⁾. Și

1) Cuvânt întrebuintat de Alexandru al VI-lea pentru
a dovedi că marșul triumfal al lui Carol în Italia, n'a
fost de cât o plimbare a mareșalului cuartiruirii tru-
pelor, care n'a făcut decât să însemneze cu creta pe
ușile locuințelor.

acea cari au zis că păcatele noastre au fost de pricină, aveau dreptate, cu toate că nu erau numai păcatele acelea pe cari le credeau ei, dar acelea pe cari le-am arătat mai sus, adică ambiția și lăcomia domnitorilor, cari la rândul lor au adus toate neajunsurile.

Pentru a intra în subiect, voi zice că șefii mercenarilor sunt sau nu sunt oameni capabili; dacă sunt capabili nu trebuie să te încrezi în ei, fiindcă ei lucrează pentru propria lor mărire, fie apăsându-te pe tine, care ești stăpânul lor, fie apăsând pe ceilalți contra gândurilor tale; iar dacă, de obicei, nu sunt merițoși, vor grăbi pierderea ta.

Dacă mi se va zice că oricare comandant șef al armatei va face la fel, răspund că numai domnitorul sau capul republicei trebuie să comande armata. Numai domnitorul singur trebuie să îndeplinească însărcinarea de comandant, iar republica trebuie să dea comanda unuia dintre cetățeni; și dacă se întâmplă ca acesta să nu fie destoinic în ale armatei, trebuie să-l schimbe; dacă însă este bun pentru aceasta, trebuie să-l țină în așa condiții de supunere, în cât el să nu poată călca legile.

Experiența dovedește că numai domnitorii singuri și republicele armate pot face lucruri mari, pe câtă vreme armatele de mercenari, nu fac de cât rău. O republică, ce se slujește

de propriile ei arme, este mult mai sigură contra apăsării generalului său, de cât o republică ce se slujește de armate străine. Roma și Sparta și-au păstrat libertatea mai multe veacuri, numai cu armatele lor proprii și Elvețienii de asemenea tot cu armatele lor sunt și azi foarte liberi ¹⁾.

Ca pildă a vechilor trupe de mercenari se poate cita Cartaginezii, cari, cu toate că aveau de comandanți oameni dintre cetățenii lor, totuș au trebuit să fie subjuogați de trupele lor mercenare, la sfârșitul primului război cu Romanii.

Filip al Macedoniei, ajuns și comandant al Tebanilor după moartea lui Epaminonda, i-a subjugat de îndată ce a învins pe dușmanii lor.

Milanezii, după moartea ducelui Filip, au angajat cu plată în serviciul lor pe Francisc Sforza, care după ce a învins pe inamic la Caravaggio, s'a întovărășit cu el pentru a subjuoga pe Milanezi, stăpânii lui. Tatăl său, Sforza, aflându-se în slujba reginei Ioana de Neapole, o părăsește de-odată, fără nici o apărare, în cât pentru a nu-și pierde regatul, a fost

---

1) Ediția Blado zice *foarte liberali*, ceea ce dovedește că Machiavelli cunoștea încă de mult deosebirea ce se făcea între un popor liber și un popor cu instituții liberale.

slită să se pună sub poruncile regelui de
Alagon.

Au se poate zice că Venețienii și Florentinii au și-au mărit stăpânirea de cât prin aceste miliții și că comandantii lor n'au ajuns niciodată domnitori, ci din contră i-au apărut bine; răspund că Florentinii au avut un mare noroc, fiindcă comandantii de cari ei s'ar fi putut teme, unii n'au trăit, iar alții au întâmpinat greutăți, sau și-au îndreptat ambiția în altă parte. Singur Giovanni Acuto n'a învins niciodată și buna lui credință nu o putem pune la încercare; este însă foarte ușor de văzut că, dacă și el ar fi învins, Florentinii ar fi rămas la dispoziția lui.

Sforza a avut totdeauna pe Braccio în contra sa, și s'au supravegheat unul pe altul. Francisc Sforza și-a îndreptat ambiția contra Lombardiei, Braccio contra Bisericii și a regatului de Neapole. Dar să ne întoarcem la ceea ce petrece în zilele noastre.

Florentinii au numit comandant pe Paulo Vitelio, om foarte înțelept, care dela o situație particulară foarte modestă, a ajuns la un foarte mare renume. Dacă ei ar fi luat Pisa, Florentinii ar fi fost siliți să rămână cu el, căci ei ar fi fost pierduți, dacă el ar fi trecut în slujba dușmanilor lor, pe câtă vreme păstrându-l erau datori să-l asculte.

Dacă vom lua bine în seamă propășirile Ve-

neșienilor, vom vedea că ei au lucrat pentru siguranța și gloria lor, atunci când au purtat singuri războiul; cu alte cuvinte mai înainte ca ei să fi dat vre-o bătălie, au luptat vitejește, numai cu nobilimea lor și cu poporul armat; însă îndată ce au început să lupte pe uscat și să adopte moravurile restului Italiei, și-au uitat vitejia.

La începutul așezării lor pe uscat, n'aveau cuvânt să se teamă mult de comandanții lor, fie din pricina micimii statului, fie din aceia a renumelui lor; însă îndată și-au văzut greșeala, când s'a făcut vădită mărirea lor, sub conducerea lui Carmagnola; căci văzându-l prea viteaz și după ce au bătut sub ordinele lui pe ducele de Milan, și, pe de altă parte, văzând că el trăgănează războiul, au înțeles îndată că nu se mai pot aștepta să învingă prin ei și cu nu voiau nici nu puteau să-i dea drumul, fără a pierde ceea ce el le cucerise; pentru siguranța lor, au fost nevoiți să-l omoare.

Ei avură în urmă de comandanți pe Bartolemi de Bergamo, Roberto de Santo-Severino, contele de Pitilano și alții dela cari nu'aveau să se aștepte la victorii, ci numai la pierderi, după cum s'a întâmplat în urmă la Vaila, unde au pierdut, într'o singură bătălie, tot ce se cucerise cu atâta osteneală în 800 de ani, fiindcă acest soi de oameni nu fac de cât sla-

be și încetinele cuceriri, însă rezezi și mari pierderi.

Fiindcă aceste pilde m'au adus să vorbesc de Italia, care s'a servit multă vreme de armate de mercenari, e bine să iau lucrurile mai dela început, pentru a putea cunoaște origina acestor miliții și a le vedea progresele. Trebuie să se știe că, îndată ce în aceste din urmă vremuri despotismul a început să fie gonit din Italia și că Papa a început să aibă o autoritate mai mare în cârmuirea pământescă, Italia s'a despărțit în mai multe state, fiindcă cea mai mare parte din orașele mari luaseră armele contra nobilimii, care, reze-mată mai înainte pe bunavoința împăratului, le ținea subjugate, iar biserica le ajuta pentru a ajunge ea puternică în politică; celelalte orașe căzură sub stăpânirea cetățenilor lor, în cât Italia a trecut mai toată sub puterea Bisericii și a câtorva republice; așa în cât, unii fiind preoți și alții cetățenii cari nu știau să mânuiască armele, au început să plătească streini.

Cel dintâi care a pus aceste miliții în vază fu Alberico da Conio, care a instruit pe Braccio și Sforza, cari, pe timpul lor, au fost arbitrii Italiei. Acestora le-au urmat toți ceilalți, cari au condus armatele în Italia, până în zilele noastre.

Numai din pricina lor Italia a fost încăl-

cată de Carol, pustiită de Ludovic, apăsată de Ferdinand și necinstită de Elvețieni. Tactica lor a fost să lovească mai întâi în cinstea infanteriei, pentru a se pune ei în vază; căci, neavând de loc state și neputând trăi de cât din această meserie, nu puteau să câștige autoritate cu un număr mic de infanteriști, nici să hrănească mai mulți infanteriști în cât n'au putut face o bună afacere de cât cu cavaleria al căreia mic număr îi făcea să trăiască în mod cinstit.

Lucrurile ajunseră până într'atâta, în cât dintr'o armată de 20 mii de oameni, n'aveau infanteriști decât 2 mii. Afară de aceasta, ei găsiseră secretul de a se scuti pe ei și pe soldați de osteneală și de frică, ferindu-se de a se pierde în luptă, dar făcându-se prizonieri fără răscumpărare.

Ei nu trăgeau niciodată noaptea asupra pământurilor, și tot așa și locuitorii acestor pământuri nu trăgeau asupra corturilor lor; ei nu făceau niciodată întăriri, nici șanțuri la gărelor lor și nici nu făceau vreodată tabere iarna. Toate lucrurile acestea le erau îngăduite de disciplina lor militară și ei le născociră, după cum spusei, pentru a înlătura munca și primejdia. Așa dar, ei sunt aceia cari au adus Italia în sclavie și dispreț.

CAPITOLUL XIII

Despre trupele auxiliare, mixte și naționale

Alte trupe nefolositoare sunt cele auxiliare, adică acelea pe cari un domnitor le chiamă să-l ajute și să-l apere, după cum s'a întâmplat, acum câțiva ani, cu papa Iulius, care, după ce a făcut o nenorocită încercare cu armatele de mercenari, în afacerea Ferarrei, a alergat la trupe auxiliare, și a tratat cu Ferdinand, regele Spaniei, ca să vie să-i ajute cu armatele sale.

Această miliție poate fi trebuincioasă și bună aceluia care o trimete, însă ea este întotdeauna aducătoare de nenorociri domnitorului, care este nevoit să se slujească de ea, căci dacă ea este învinsă, el este pierdut, iar dacă ea învinge, el rămâne la bunul ei plac. Cu toate că istoria veche este plină de pilde de felul acesta, totus am să mă opresc la aceea a lui Iulius al II-lea, care voind a cuceri Ferrara, nu putea să facă o mai mare nesocotintă, de cât aceea de a se fi dat în mâinile unui strein.

Dar norocul a făcut să se nască o a treia pricină, multumită căreia n'a suferit urmările planului său primejdios. Această pricină a fost că, după ce soldatii săi auxiliari fură învinși la Ravenna, veniră Elvețienii, cari, contra așteptării tuturor, au pus pe fugă pe în-

vingător, așa în cât n'a rămas nici prizonierul dușmanilor săi, de oarece ei fugiseră, nici al soldaților auxiliari, de oarece, ei nu învinsese de cât prin armele altuia.

Florentinii, fiind cu totul desarmați, au chemat zece mii de francezi contra orașului Pisa, greșeală care le-a adus mai multe primejdii ca niciodată. Împăratul Constantinopolului, pentru a se împotrivi vecinilor săi, a aruncat în Grecia zece mii de turci, cari apoi n'au mai voit să plece după terminarea războiului, fapt care a adus începutul subjugației Greciei de către păgâni.

Acela dar, care este hotărît să nu învingă niciodată, n'are de cât să se sluiească de aceste trupe, cari sunt mai primejdioase de cât cele mercenare, de oarece ele sunt cu totul unite și supuse ascultării altuia; pe câtă vreme trupele de mercenari au trebuință de mai mult timp, de mai multă autoritate ca să poată să te jignească după ce-au învins, de oarece ele nu formează un singur corp, și apoi tu ești acela care le-ai adus și le-ai plătit; și, în fine, dacă numești un general pentru a le comanda, el nu poate deodată să aibă asupra lor destulă autoritate, pentru a le întoarce contra ta. Într'un cuvânt, ai a te teme atât de lașitatea și moliciunea mercenarilor, cât și de valoarea auxiliarilor.

Așa dar, un domnitor înțelept se va lipsi

totdeauna și de unele și de altele, servindu-se numai de soldații lui proprii, plăcându-i mai bine să fie învins luptând cu propria sa armată, decât să învingă cu armata altora, căci nu este o adevărată isbândă, de cât când câștigi cu propriile tale trupe.

Nu voi trece cu vederea nici de astă dată să citez pe Cezar Borgia și isprăvile sale. El a cucerit Imola și Forli cu trupe auxiliare, numai franceze, însă negăsind siguranță în ele, s'a întors către mercenari pe cari îi credea puțin primejdioși, luând pe Orsini și Viteli cu plată, dar în urmă recunoscându-i îndoelnici, necredincioși și primejdioși, le-a dat drumul, nemai servindu-se de cât de proprii săi soldați.

Este ușor de văzut deosebirea dintre o miliție și alta, dacă vom judeca cât era de deosebită reputația ducelui, în timpul când avea sub ordinele sale numai pe francezi sau când avea pe Orsini și Viteli, de aceea pe care o avea atunci când se lupta numai cu soldații săi, neîncrezându-se decât în ei înșiși.

În adevăr, nu s'a știut niciodată ce prețuia el, decât numai atunci când fu cu totul stăpânul armatei sale.

Voiam să mă slujesc numai de pilde luate din istoria modernă a Italiei; totuș nu voi trece cu vederea și pe aceea a lui Hieron, al Siracuzei, de care am mai vorbit. După ce a

primit, cum am spus, comandamentul armatei din Siracuza, el a recunoscut îndată că armata mercenară nu era de nici un folos, pentru că șetii se conduceau întocmai după cum fac azi italienii noștri; și văzând că nu-i poate ține, nici congedia, i-a tăiat în bucăți pe toți, și în urmă a făcut războiul numai cu propriile sale trupe, iar nu cu ale altora.

Voi aminti încă o figură a vechiului Testament, care se aseamănă perfect cu subiectul meu. David, oferindu-se lui Saul pentru a se lupta cu Goliat, acel provocator Filistian, Saul pentru a-l încuraja, îl armă cu propriile sale arme; însă David, după ce le-a încercat, le-a refuzat, zicând că nu-i dau destulă îndemânare în mișcări și că voința lui este să lupte cu dușmanul, cu praștia și cu cuțitul său.

În fine, mai totdeauna se întâmplă că armele altuia, ori îți cad după corp, ori sunt prea grele, ori te fac neîndemânatic. Carol al VII-lea, tatăl lui Ludovic al XI-lea, după ce a liberat Franța de Englezi, prin meritul și norocul său, a recunoscut imediat nevoia unei armate naționale, înființând în tot regatul companiile de ordonanță¹⁾, de cavalerie și infanterie.

În urmă, Ludovic al XI-lea, fiul său, desființează companiile de infanterie și începe

---

1) *Armată teritorială.*

să ia cu plată, în serviciul său, pe Elvețieni. Această greșală reinnoită și de către urmașii săi, este, după cum se dovedește astăzi, izvorul tuturor nenorocirilor acestui regat, căci dând credit Elvețienilor, înjosea pe supușii săi, cari deprinși a lupta alătura de Elvețieni, se obicinuiră a crede că nu vor putea învinge fără ei, ceea ce făcea ca Francezii să nu fie destul de tari față de Elvețieni, iar, fără ei, să nu poată face nimic, care să pretuiască ceva, contra altora.

Armatele Franței sunt, așa dar, parte mercenare, parte naționale, și aceste armate astfel amestecate, sunt mult mai bune decât simplii mercenari, sau simplii auxiliari și mult inferioare trupelor naționale; încât cred de ajuns pilda reamintită, pentru a arăta că Franța ar fi fost neînvingă, dacă și-ar fi păstrat și apărat reforma lui Carol al VIII-lea; însă lipsa de înțelepciune a oamenilor face ca să înceapă un lucru care, părând bun la început, nu lasă a se vedea veninul ce el ascunde, după cum am spus mai sus, că se petrece la oamenii cu frigurile ofticei. Astfel dar domnitorul care nu vede relele de cât atunci când ele au sosit, nu este cu adevărat înțelept, pentru că această înțelepciune nu este dată tuturor oamenilor.

Dacă vom cerceta pricina de cănetenie a căderii imperiului roman, vom vedea că a-

ceasta se datorește luării Goților în slujba lor, fapt care a făcut pe aceștia din urmă viteji în paguba trupelor romane.

Voi încheia, așa dar, că fără armată națională, nici un domnitor nu poate să fie în siguranță, neavând mijloace de a se apăra în caz de împotrivire și, după o maximă și un sentiment al înțelepților, nimic nu este așa de șubred și de nestatornic ca puterea care nu se rezimă pe temelii sănătoase. Trupele naționale sunt acelea cari se compun din supușii tăi și din credincioșii tăi; toate celelalte armate sunt mercenare sau auxiliare, și se găsește foarte lesne mijlocul de a pune pe picior de război o armată națională, dacă cineva se va sluji de norma ce am arătat, și dacă își va aminti felul cum s'a armat și organizat Filip, tatăl lui Alexandru cel mare, precum și mai multe alte republice și domnitori, la care mă refer cu totul.

CAPITOLUL XIV

Despre datoriile unui domnitor către armată

Un domnitor nu trebuie să aibă altă preocupare, nici alt gând și nici să-și îndrepteze studiile în altă parte, de cât numai către război. Aceasta este îndeletnicirea cea mai potrivită

pentru acela care comandă și folosul unei asemenea științe este de așa fel, în cât, nu numai că păstrează statele acelor cari sunt născuți pe tron, dar încă, adesea, ea aduce la tron pe aceia cari sunt născuți simpli particulari. Și din contră, se dovedește că, atunci când domnitorii s'au gândit mai mult la petreceri de cât la arme, ei și-au pierdut statul. Cea d'întâi condiție care te face să-l pierzi este nesocotirea acestei arte, tot așa după cum hărnicia în arta războiului este mijlocul de a cuceri un stat.

Francisc Sforza, din simplu particular, a ajuns duce de Milano, fiindcă a fost armat; iar copiii săi, fiindcă s'au dat înapoi de la ostelile și munca armelor, din duci au ajuns simplii particulari. Așa dar, printre relele ce vin, când ești dezarmat, este și acela că ajungi să fii disprețuit, fapt ce constituie una din jignirile de cari un domnitor trebuie să se ferească, după cum am să explic mai jos.

Neputând statornici nici o asemănare între un om armat și altul nearmat, dreapta judecată nu admite ca cel armat să se supue de bună voie celui dezarmat, nici ca cel nearmat să fie în siguranță în mijlocul slujbașilor săi armați; căci, unul neavând de cât dispreț, iar celalt bănuială, nu este cu putință să poată merge în bună înțelegere și, prin urmare, domnitorul, care nu știe de loc arta militară,

nu poate fi niciodată prețuit de soldați și nici el nu se poate încrede în ei.

Domnitorul trebuie, așa dar, să se dedea cu totul la exerciții militare, ocupându-se cu ele chiar în timp de pace, mai mult de cât în timp de război, lucru ce se poate face prin două mijloace: unul prin fapte și altul prin exercițiul spiritului.

În ce privește faptele, domnitorul trebuie, afară de grija de a-și ține bine organizați soldații și totdeauna în acțiune, să se exercite la vânătoare pentru a-și deprinde corpul cu osteneala și a cunoaște natura terenurilor, înălțimile munților, gurile văilor, întinderile și dispozițiile câmpiilor, să cerceteze cursul fluviilor, mlăștinilor și toate acestea cu cea mai mare îngrijire. Aceste cunoștințe aduc două foloase: 1) înveți să cunoști țara și poți înțelege bine mijloacele de-a o apăra; și 2) plimbându-te și cunoscând aceste localități, înțelegi cu înlesnire cum sunt și celelalte locuri pe cari trebuie să le cunoști; de oarece înălțimile, vâlcelele și câmpiile, râurile și mlăștinele cari, de exemplu, sunt în Toscana, au oarecare asemănare cu cele din celelalte provincii, în cât, de la cunoștința topografică a unei provincii, poți să ajungi cu ușurință și la cunoașterea altora. Domnitorul căruia îi lipsește această experiență, îi lipsește cea dintr-însușire, pe care trebuie să o aibă un co-

mandant, căci ea îl învață a întâlni pe dușman, a-i găsi culcușul, a conduce armatele, a forma planurile de bătae, a împresura, în chip îndemânatic, orașele. Filopomen, domnitorul Ahaei, este laudat de istorici tocmai pentru că, în timp de pace, nu se gândea de cât la război, și pentru că, fiind la țară cu prietenii săi, adesea se oprea întrebându-i: dacă dușmanul s'ar găsi pe acea înălțime, iar noi ne-am găsi aci cu armata noastră, cine ar avea cea mai bună poziție? Cum am putea merge la el fără primejdie și în sfârșit, în ce formă l-am putea ataca? Dacă am voi să ne retragem, cum ar trebui să urmăm? Și dacă el s'ar retrage, cum l-am putea urmări? El le propunea toate planurile cari puteau să se aplice în acest război; asculta părerile lor, le spunea pe a sa, sprijinind-o pe raționament; așa că, prin aceste desbateri necurmate, nu putea niciodată, când se găsea în capul armatei, să i se întâmple vre-un pericol, pentru care să nu aibă la îndemână mijloace de scăpare.

În ceea ce privește însă exercițiile spiritului, domnitorul trebuie să citească istoria, pentru a cugeta asupra faptelor oamenilor mari, a vedea cum ei se conduceau în războaie, a cerceta pricinile victoriilor sau a învingerilor suferite și, mai cu seamă, el trebuie să facă, ceea ce s'a făcut în trecut de câțiva oa-

meni minunați, cari, luându-și câte un model, au reflectat asupra purtărilor și faptelor glorioase, după cum se spune de Alexandru cel mare, care a imitat pe Ahile, de Cesar pe Alexandru și de Scipione pe Cyrus. Ori cine va citi *Viața lui Cyrus*, scrisă de Xenofon, va vedea în viața lui Scipione, cât a fost pentru acesta din urmă de glorios faptul de a-l fi luat ca model și cât, în ce privește curățenie, bunătatea, omenia și dărnicia, Scipione s'a conformat în tot ce Xenofon istorisise despre Cyrus.

Numai așa trebuie să lucreze un domnitor înțelept, să nu stea niciodată în trândăvie în timp de pace, ci să profite cu dibăcie de toate, pentru a putea, în caz de împotrivire a soartei, să fie gata a-i preîntâmpina loviturile.

CAPITOLUL XV

Despre lucrurile pentru cari oamenii și mai cu seamă domnitorii sunt lăudați sau defăimați

Rămâne acum să vedem cum trebuie să se poarte un domnitor față de supușii și de prietenii săi.

Și fiindcă eu știu că un mare număr de scriitori au tratat această materie, mă tem să nu trec de trufaș, dacă studiind-o la rândul meu, voi împărți-o altfel de cât ceilalți. Dar pentru că scopul meu este de-a face o lucrare folositoare pentru toți aceia cari se pricep, mi s'a părut mai nimerit a vorbi despre ceea ce există în realitate iar nu în închipuire.

Multă lume și-a închipuit republice sau principate cari nu s'au văzut nici auzit vreodată. Căci este așa de departe felul cum trăim, până la acela cum ar trebui să trăim, în cât acela care ar lăsa ceea ce se face, pentru ceea ce ar trebui să se facă, s'ar prăpădi mai curând decât s'ar păzi, fiindcă este firesc ca omul care caută să fie bun în mijlocul altora cari nu sunt, mai curând ori mai târziu, să se piardă. Este așa dar trebuitor ca domnitorul, care voește să se menție, să caute să învețe a-și putea pune frâu bunătății sale, pentru ca să se poată servi sau nu de ea, după cum trebuința va cere.

Deci, lăsând la o parte ideile închipuite la un domnitor oarecare și oprindu-ne la cele adevărate, zic că toți oamenii și cu deosebire domnitorii de cari se vorbește mai mult pentru că starea lor înaltă îi pun mai mult în vază, se deosibesc prin însușiri, cari îi fac lăudați ori ocărăți.

Unul este numit galantom, altul zgârcit,

pentru a mă sluji de un cuvânt toscan (căci avar în limba noastră italiană este acela care se îmbogățește din furțișag, după cum numim sgârcit — mizero — pe acela care nu se slujește de avutul său); unul este darnic, altul mare hoț; unul crud, altul milos; unul om de cuvânt, altul fără bună credință; unul a-femeiat și laș, altul crud și curagios; unul o-menos, altul fudul; unul desfrânat, altul moral; unul, om în toată firea, altul viclean; unul aspru, altul indulgent, unul vrednic, altul lenș, unul religios, altul necredincios, etc.

Oricine îmi va putea zice, că ar fi o adevărată comoară, un domnitor care ar însuși, din toate calitățile ce am citat, numai pe cele bune.

Insă fiindcă nu se poate să le aibă pe toate, nici să se servească de toate, de oarece natura omenească se împotrivește, el ar trebui să aibă o înțelepciune prea mare pentru a ști să înlăture infamia viciilor, care l'ar face să piardă puterea, și a se apăra de altele dacă este cu putință; dar, dacă aceasta este peste puterile sale, el nu trebuie să se turbure prea mult, ci să-și stăpânească în totul defectele, cari ar putea să-l piardă. El nu trebuie să se îngrijească că se expune la infamie, pentru viciile cari sunt necesare păstrării statului, căci, chibzuind bine, un lucru care pare o virtute, dacă l'ar pune în practică l'ar ruina, iar un

lucru care s'ar părea un viciu, se poate găsi că este pricina siguranței și a norocului său.

CAPITOLUL XVI

Despre dărnicie și sgârcenie

Incepând cu cele două însușiri arătate mai sus, zic că este bine a părea mărinimos, însă dacă ești darnic, dărnicia, fără a fi temut, poate să-ți fie dăunătoare. Căci dacă ești cu adevărat mărinimos, după cum trebuie de altfel să fii, această mărinimie a ta nu va fi cunoscută, și tu poți trece de sgârcit.

Dacă voești să treci printre oameni ca om darnic, nu trebuie să faci nici o economie, dar prin aceasta domnitorul poate seca tot tezaurul și până în sfârșit se poate vedea silit, dacă voește să-și păstreze acest renume, să încarce pe supuși cu dări grele, să recurgă la confiscări și la tot felul de mijloace pentru a avea bani; din această pricină începe apoi să fie urât de supușii săi și să-și piardă creditul din pricina sărăciei, căci prin dărnicie se jignesc mulți, și se răsplătesc puțini și el poate fi lovit la cea mai mică nenorocire și poate pieri la cea mai neînsemnată primejdie, și dacă, din întâmplare, văzând primejdia, ar voi să schimbe sistemul, el va trece îndată drept sgârcit.

Dacă dar un domnitor nu poate face fapte de dărnicie, fără a avea neajunsuri și fără a le face cunoscute, nu trebuie, dacă este înțelept, să-i pese de numele de sgârcit, căci în urmă, văzând că veniturile sale îi sunt de ajuns, că poate să se apere contra aceluia cari îi declară război, și că poate face întreprinderi fără a încărca poporul cu dări, el va fi socotit ca om mărinimos, cu toate că, în fond, el nu este darnic, decât cu aceia căroră nu le ia nimic, și sgârcit cu un mic număr căroră nu le dă nimic.

În timpul nostru, n'am văzut făcându-se fapte mari de cât de aceia cari au trecut drept sgârșiți, pe când toți ceilalți s'au pierdut.

Iulius al II-lea, după ce s'a servit de renumele de darnic, pentru a ajunge la pontificat, mai târziu n'a mai ținut seamă de el, pentru ca să poată face războiul cu regele Franței; și el a făcut multe războaie, fără să fi pus vre-o dare extraordinară, pentru că economiile sale îi erau îndestulătoare spre a face față cheltuelilor, și actualul rege al Spaniei n'ar fi repurtat atâtea victorii, dacă ar fi fost darnic.

Prin urmare, un domnitor nu trebuie să se îngrijească prea mult că va fi numit sgârcit, însă cu condiția să nu-și jefuiască supușii pentru a se apăra și pentru ca să nu ajungă sărac și desprețuit, căci aceasta este un viciu, care îl ține pe tron.

Dacă mi s'ar spune că Cezar numai prin dărnicie a ajuns la tron, și că, de asemenea, mulți alții au ajuns la cele mai înalte demnități, voi răspunde: sau ești domnitor sau vrei să ajungi; în primul caz, dărnicia este vătămătoare; în al doilea, nu e rău să treci de om darnic; și Cezar a fost unul dintre aceia cari au voit să ajungă la domnie prin dărniciē. Dar după ce a ajuns, dacă ar fi trăit mult timp, fără să-și fi moderat cheltuelile, cu siguranță și-ar fi sărăcit imperiul.

Dacă mi se va răspunde că mulți domnitori foarte darnici au făcut lucruri mari cu armatele lor, răspund: sau domnitorul cheltuște avutul său și al supușilor săi, sau al altuia; când este vorba de avutul său, el trebuie să-l economisească; dar, când e al altuia, nu trebuie să treacă cu vederea nici o dărnicie, căci domnitorul care pleacă cu armata sa, hrănindu-se din hrăpiri, jafuri și dări de război și cheltuind banul altora, trebuie să fie risipitor, căci fără aceasta nu poate fi urmat de soldații săi. Prin urmare, din ceace nu-ți aparține, sau din ceace nu aparține supușilor tăi, poți să fii darnic, după cum a fost Cyrus, Cezar și Alexandru, fiindcă, cheltuind avutul altora, câștigi renume, pe câtă vreme cheltuind de la tine, îți pierzi renumele.

Nimic nu se uită ca dărnicia, căci pe măsură ce faci acte de dărnicie, pierzi puțința de

a le face la vreme potrivită, și ajungi sărac și desprețuit și, voind să înlături sărăcia, ești silit să fii hoț și nesuferit; în adevăr, domnitorul trebuie să evite mai cu seamă fapte cari îl fac să fie desprețuit sau urât, căci, dărnicia sfârșește totdeauna cu unul din aceste două lucruri.

E mai bine, așa dar, să ai renumele de sgârcit, defect care nu te face nesuferit, de cât să cazi, prin patima dărniciiei, în nevoia de a merita numele de hoț, ceace te face să fii urât și blestemat.

CAPITOLUL XVII

Despre cruzime și ertare, și dacă este mai bine să fii iubit, de cât temut.

Venind acum la celelalte însușiri, pe cari le-am arătat, zic că, toți domnitorii trebuie să dorească a trece drept oameni iertători și nici de cum drept oameni cruzi, sau cel puțin să facă acte de ertare. Cezar Borgia era considerat ca om crud, și cu toate acestea, cruzimea sa împăcase, reunise și însuflețise încrederea întregii Romagniei. Și dacă cineva ar judeca bine, ar vedea că el a fost mult mai uman de cât poporul florentin, care, pentru a nu trece drept crud, a lăsat să se distrugă orașul Pistoza.

Un domnitor care voește să-și țină supușii în unire și credință, nu trebuie să se îngrijească de învinuirea cruzimii, căci el va fi mult mai uman, dând un mic număr de pilde, decât aceia cari, printr'o prea mare îngăduință, lasă să se ivească turburări, din cari se nasc măceluri și jafuri, cari turbură de obicei tot statul, pe câtă vreme omorurile, poruncite de domnitor, nu jignesc de cât pe un particular.

Printre toți ceilalți, este cu neputință ca un domnitor nou să se poată păzi de a fi crud, fiindcă orce domnie nouă e plină de primejdii. Numai așa se explică de ce Virgiliu i-a atribuit Didonei, pentru a-și scuza neomeniile, că regatul său era nou.

*Res dura, et regni novitas, me talia cogunt Moliri, et late fines custode tueri*¹⁾.

Cu toate acestea, el trebuie să nu se grăbească a crede și a lucra, să nu aibă frică de umbra sa, și, astfel să treacă dela prudență la blândețe, pentru ca prea multa încredere să nu-l facă prea nechibzuit, nici prea multa neîncredere să nu-l facă nesuferit.

Aci însă se naște întrebarea: este mai bine să fii iubit de cât temut, sau mai bine să fii temut de cât iubit? Răspund că, ar trebui să

1) Forța lucrurilor și noutatea regatului mă constrâng să fortific astfel și să păzesc hotarele prin paznici până în depărtare.

fie și una și alta, dar cum este greu a întruni aceste două condiții, trebuie să te lipsești ori de una, ori de alta; însă, mai sigur este să fii temut, de cât iubit. În adevăr, se poate zice că toți oamenii în genere sunt nerecunoscători, nestatornici, prefăcuți, mișei la vreme de primejdie, și lacomi la câștig. Numai atât cât le faci binele sunt ai tăi, oferindu-ți sângele, viața, copiii și averea lor, după cum am mai zis, când n'ai nevoie de ele, îndată ce te văd în primejdie, ei se răzvrătesc. Și domnitorul care se va fi încrezut în făgăduelile lor, fără ca să fi luat măsurile trebuincioase, va pieri; pentru că prietenii, cari se cumpără cu greutatea aurului iar nu cu mărirea și nobleța sufletului, de și îi meriți, dar nu poți să-i ai, și la trebuință nu poți să te razimi pe ei. Oamenii se tem mai puțin de a jigni pe acela ce se face iubit, de cât pe acela care se face temut; fiindcă iubirea este o legătură pe care oamenii răi nu o păstrează, rupând-o îndată ce găsesc că este întreținută de grija pedepsei care nu i se părăsește niciodată. Cu toate acestea, domnitorul trebuie să se facă temut așa fel, în cât, dacă n'a putut fi iubit, cel puțin să nu-și atragă nici ură; pentru că nu este greu să fii temut, fără să fii urât, ceea ce se va întâmpla ori de câte ori domnitorul se va mărgini a nu atinge averea și femeile concetățenilor și supușilor săi. Apoi, chiar când ești silit să

verși sângele cuiva, aceasta nu trebuie să se facă decât atunci când poți să dovedești deplina dreptate, aducând probe temeinice; și, mai cu seamă, să te ferești să atingi averea condamnaților, pentru că oamenii uită mai lesne moartea părinților, de cât pierderea averii lor. De altfel, motivul de a le atinge avutul nu lipsește niciodată, și, odată ce ai început a trăi din hrăpiri, mai totdeauna găsești destule pricini pentru a lua avutul altuia; pe câtă vreme motivele de a vărsa sânge, se găsesc mai rar sau lipsesc cu totul.

Când însă domnitorul se găsește în capul armatei și comandă o mare mulțime de soldați, atunci nu trebuie să fie îngrijorat că va fi numit crud, de oarece, fără aceasta, armata sa nu va fi strâns unită, nici în stare de a face ceva folositor.

Între minunatele fapte ale lui Anibal, se citează și aceea că, conducând într'o țară streină, o foarte mare armată, compusă din mii de oameni deosebiți, niciodată nu s'a ivit nici cea mai mică neînțelegere, nici între ei, nici contra lui, nici la rău, nici la bine, ceea ce nu se poate atribui de cât nemărginitei sale cruzimi, care, adăugată la nenumăratele sale însușiri bune, l'au făcut venerat, și temut în ochii soldaților, așa că, dacă această însușire i-ar fi lipsit, toate celelalte nu i-ar fi fost îndestulătoare, ca să ajungă la acest rezultat.

Scritorii cu mai puțină judecată admiră, pe de o parte, faptele sale, iar pe de alta, osândesc tocmai pricina lor de căpetenie. În adevăr, ceea ce ne dovedește că toate celelalte însușiri nu i -ar fi fost de ajuns, este tocmai ceea ce s'a întâmplat cu Scipione (căpitan foarte distins, nu numai în timpul său, ci și în memoria veacurilor) a cărui armată s'a revoltat în Spania, tocmai din pricina nemăsuratei sale îngăduințe, care dedea soldaților săi o libertate mai mare de cât îngăduia disciplina militară. De această greșală l'a învinuit Fabius Maximus, numindu-l, în plin Senat, corupător al armatei romane. Locrienii, fiind exterminați de un locotenent al lui Scipione, n'au fost răzbunați, și prea marea îndrăzneală a locotenentului a rămas nepedepsită, din pricina nemăsuratei lui îngăduințe, în cât, pentru a-l apăra în Senat, un senator a zis că, sunt mulți oameni cari știu mai bine să se păzească pe ei de greșeli, de cât să îndrepte greșelile altora. Fără îndoială că, cu timpul, Scipione și-ar fi întunecat renumele și gloria, dacă ar fi urmat tot aceeași cale ca general șef; însă, cum el lucra sub ordinele Senatului, această însușire primejdioasă, nu numai că a fost părăsită, dar i-a slujit chiar gloria.

Așa dar, revenind la teza mea, închei: oamenii iubind după placul lor și urmând a se

teme după voința domnitorului, un domnitor înțelept, trebuie să se sprijinească numai pe aceea ce este al lui, iar nu pe aceea ce este al altora; trebuie să facă numai așa, după cum am zis, adică să înlăture ura.

CAPITOLUL XVIII

Cum trebuie să-și țină domnitorii făgăduelile

Fiecare înțelege cât este de lăudabil din partea unui domnitor, să-și păzească cuvântul, să lucreze cu curățenie și fără viclesug; însă experiența timpului nostru ne arată că faptele mari nu s'au săvârșit de cât de domnitorii aceia cari au făcut puțin caz de făgăduelile lor, cari au știut să însele cu îndemănare pe alții și cari, până în sfârșit, au învins pe aceia cari s'au încrezut în cinstea lor.

Așa dar, să se știe că, sunt două mijloace de luptă: unul cu legile, altul cu forța. Întâiul este al oamenilor; al doilea este al dobitoacelor.

Cum însă, întâiul nu este adesea îndestulător, trebuie să alergăm la al doilea. Domnitorul trebuie, așa dar, neapărat, să știe a-si însuși bine și rolul omului și al bestiei. Ceeace vechii scriitori ne istorisesc, ca pildă, când spun că Achile și mulți alți prinți au fost dați să se hrănească la centaurul *Chiron*, care

trebuia să-i crească sub disciplina sa, aceasta însemnează, că precum dascălul lor era jumătate om și jumătate animal, domnitorii trebuiau să-și aproprie aceste două naturi, de oarece una nu poate să trăiască mult timp fără cealaltă.

Domnitorul având, așa dar, trebuință să joace bine rolul de fiară sălbatică, trebuie să caute a-și apropria însușirile vulpii și ale leului, pentru că leul nu se ferește de cursă, nici vulpea de lupi. Trebuie dar să fii vulpe pentru a cunoaște cursele și leu pentru a nu te teme de lupi. Toți aceia cari urmează numai pe leu, nu-și cunosc meseria; prin urmare, un domnitor înțelept nu trebuie să-și țină cuvântul, când aceasta poate să-i facă rău, și când împrejurările cari l'au făcut să-și dea cuvântul, nu mai sunt aceleași.

Intr'adevăr, aceste învățăminte ar fi rele dacă oamenii ar fi buni, cum însă ei sunt răi și departe de a-și ține cuvântul, nici domnitorul nu trebuie să-l mai țină pe al său, căci motivele nu -i vor lipsi niciodată pentru a preîntâmpina abaterea dela cuvântul dat. Aș putea să dau mii de pilde din vremea noastră și să arăt câte tratate de pace și câte făgădueli au fost călcate, din cauza relei credințe a domnitorilor, dintre cari aceia au adus mai mult succes, cari au știut să imiteze mai bine vulpea. Inșă domnitorul trebuie să știe bine

a-și juca rolul; trebuie să fie îndemânatăc în a se ascunde și a se preface, căci oamenii sunt așa de simpli și așa de deprinși să asculte de împrejurări, în cât cel dispus a înșela, va găsi totdeauna pe cineva de înșelat.

Dintre toate pildele noi, n'am să trec cu vederea, mai cu seamă una. Alexandru al VI-lea n'a făcut decât să înșele oamenii; niciodată nu s'a gândit la altceva, și în totdeauna a găsit prilej; nici un om n'a știut să făgăduiască, cu mai multă încredințare, nici să facă mai multe jurăminte ca el, fără însă să țină vreunul și, cu toate acestea, această șiretenie l'a dus în totdeauna la bun sfârșit, pentru că își cunoștea bine oamenii.

Așa dar, un domnitor n'are trebuință să aibă toate însușirile ce am arătat, dar trebuie să pară că le are pe toate. Voi adăoga chiar că, a avea și a te sluji de toate aceste însușiri este primejdios și că este folositor în totdeauna să te prefaci că le ai; așa că domnitorul trebuie să pară îndurător, credincios, omenos, religios și cinstit, dar trebuie să fie stăpân pe el, pentru că, la trebuință, să poată și să știe să facă și cu totul dimpotrivă.

Trebuie să se înțeleagă că, un domnitor și mai cu seamă un domnitor nou, nu poate să întrunească toate însușirile cari fac pe oameni să treacă drept buni, fiindcă, trebuind să păstreze Statul, este silit adesea să lucre-

ze împotriva bunei credințe, carității, umanității și religiei. Trebuie, așa dar, ca el să aibă un spirit în stare să nu se miadieze, după cum spusei mai sus, să nu se depărteze de bine cât este cu putință, însă să șue să treacă și la rău, când este trebuitor.

Domnitorul trebuie, așa dar, să aibă mare grijă să nu spună niciodată nimic, care să nu facă a se vedea cele cinci însușiri, pe cari le-am arătat mai sus: așa în caș, vazându-l și auzindu-l vorbind, să pară că este expresia bunei credințe, îndurării, cinsiei, omeniei și chiar a religiei. Această din urmă însușire trebuie să tacă să se vadă că o are mai mult decât pe celelalte, fiindcă oamenii în general judecă mai mult cu ochii, decât cu inima; fiecare putând să vadă, dar foarte puține persoane știind să pipăe. Fiecare vede ce tu pari a fi, dar foarte puțină lume cunoaște ceea ce ești în realitate, și minoritatea nu îndrăznește să meargă contra opiniei publice, care totdeauna e ocrotită de maiestatea Statului. Și în faptele tuturor oamenilor și mai ales ale domnitorilor, împotriva cărora nu este recurs în justiție¹⁾ nu se are în vedere de cât rezultatele.

Un domnitor nu are decât să trăiască și să-și păstreze Statul; mijloacele de cari el se va

1) Ediția Baldo nu are cuvântul *recurs*.

sluji vor fi socotite totdeauna cinstite și lăudabile, căci poporul mai întotdeauna, se ia după aparență și nu judecă pe oameni decât după succes; lumea este proastă, și opinia minorității, nu se pune în vază decât numai atunci, când mulțimea nu știe pe ce să se mai razime.

Un domnitor din vremea noastră ¹⁾, pe care nu trebuie să-l numesc, nu predică decât pacea și bunacredință; însă el este dușman și al uneia și al alteia, și, dacă ar fi ținut seamă de amândouă, de mult și-ar fi pierdut statele și renumele.

CAPITOLUL XIX

Domnitorii trebuie să se ferească de a fi disprețuiți și urâți.

Dintre însușirile ce am citat, n'am vorbit de cât de cele de căpetenie; acum, sub acest titlu general, voi cerceta, în chip sumar, și pe celelalte și anume că, un domnitor trebuie să se ferească de tot ce-l poate face nesuferit sau disprețuit, chiar când și-ar face datoria, pentru a nu întâmpina nici un pericol în celelalte infamii.

---

1) Ferdinand de Castilia.

De ceeace trebuie să se ferească un domnitor, căci aceasta îl poate face mârşav, este, după cum am mai spus, hrăpirea averii şi a femeilor supuşilor săi, fiindcă, în genere, mai toţi oamenii, când nu li se atinge averea şi cinstea casei lor, sunt mulţumiţi de el, şi atunci nu mai are să lupte, de cât cu ambiţia unui mic număr, care se poate îmblânzi cu uşurinţă, prin mai multe mijloace. Ceea ce-l face a fi dispreţuit, este a trece de nestatornic, uşurel, afemeiat, mic la suflet, nehotărât, cusururi de cari trebuie a se păzi ca o corabie de stânci, silindu-se a arăta, prin faptele sale, mărire, curaj, temeinicie şi putere, iar în ceeace priveşte trebile particulare ale supuşilor săi trebuie ca hotărârile sale să rămână nestrămutate şi nimeni, nici măcar să se gândească să-l înşele sau să-l facă să-şi schimbe părerea. Domnitorul care insuflă o astfel de părere despre el, este în totdeauna stimat şi nici nu se complotează cu înlesnire, contra aceluia care este foarte preţuit; duşmanii îl atacă cu greutate, când ştiu că este capabil, şi supuşii se închină înaintea lui; căci un domnitor trebuie să se teamă de două lucruri: unul din partea supuşilor săi şi altul din partea puterilor streine; de aceasta el se apără cu trupe bune şi cu prieteni buni, şi va avea totdeauna prieteni buni, atâta timp cât va avea trupe bune, şi afacerile sale

lăuntrice vor fi totdeauna temeinic organizate, afară numai dacă vreun complot nu-i aduce vreo turburare, pe când el n'ar avea a se teme de nimic din afară, și chiar dacă raporturile sale din afară vor fi turburate, dacă el este organizat, dacă va trăi, după cum am spus și dacă lucrează cum i-am spus, va putea rezista, tot așa cum a făcut Nabis al Spartei, de care am vorbit mai sus.

În ce privește pe supușii săi, el trebuie să se teamă, dacă străinii nu-l amenință de loc, ca nu cumva ei să comploteze în taină, lucru de care domnitorul poate în deajuns să se ferească, înlăturând tot ceace poate să-l facă nesuferit și disprețuit și căutând a mulțumi poporul, lucru cu deosebire trebuitor, după cum am mai spus-o pe larg.

Unul din cele mai puternice leacuri pe care un domnitor îl are contra comploturilor, este acela de a nu fi nici urât, nici disprețuit de mulțime, căci aceia cari complotează cred, de obicei, că poporul va fi mulțumit de moartea domnitorului, căci dacă ar crede că poporul ar putea să fie supărat, ei n'ar îndrăzni nici odată să ia o hotărîre, care ar atrage contra complotanților, primejdii nesfârșite.

Experiența ne arată că se urzesc multe comploturi, dar foarte puține isbutesc, căci cel care complotează nu poate să rămână

singur și nu poate să se întovărășească de cât cu oameni cu desăvârșire nemulțumiți: în adevăr, îndată ce-ți deschizi inima unui nemulțumit, îi dai tocmai ceea ce-l poate mulțumi; pentru că, cunoscându-ți taina, el poate să nădăjduiască mari foloase, în cât, văzând câștigul de o parte, iar de cealaltă parte îndoieli și pericole, trebuie ca el să-ți fie un prieten rar, sau să fie un dușman înverșunat al domnitorului, pentru a-ți păstra taina.

Reducând lucrul la termenii cei mai simpli, zic, că din partea complotanților nu este de cât frica, pizma și bănuiala, care-i oprește, pe când din partea domnitorului este majestatea tronului, legile, apărările prietenilor și statul care îl proteje, în cât, ori cât de puțin s'ar bucura de iubirea poporului, este cu neputință să se găsească o persoană așa de îndrăzneată până la punctul de a complota contra lui. Căci dacă de obicei conspiratorul are mare frică, mai înainte de a ajunge la fapt, el are a se teme mult mai mult după fapt, pentru că poporul fiind contra lui, odată crima săvârșită, complotantul rămâne fără scăpare.

As putea cita nenumărate pilde, însă mă mulțumesc cu una singură, netrecută de timpul părinților noștri. Anibal Bentivoglio, buciul celui care domnește astăzi, domnitor al Boloniei, fiind ucis de familia Canneschi,

lor, care a complotat contra lui și nerămâind din familia lui de cât fiul său Ioan, care era copil încă în fașă, poporul s'a răvrătit îndată și a nimicit pe toți Canneschi, și aceasta s'a petrecut pentru că Bentivoglierii erau iubiți de Bolonezi; această iubire a fost așa de mare, încât îndată ce Anibal a murit, și nu rămăsese nimeni în stare de a governa statul, Bolonezii, aflând că există la Florența o ramură a acestei familii, care trăește în taină sub numele de fiu al unui lăcătuș, s'au dus la Florența și i-au încredințat guvernământul orașului, până ce fiul lui Anibal va ajunge la vârsta de a putea governa.

De unde închei, că domnitorul trebuie să se îngrijească puțin de comploturi, când este iubit de popor; dar trebuie să se teamă de cel mai mic lucru, dacă poporul este contra lui și-l dispretuește.

Statele bine întocmite și domnitorii înțelepti s'au luptat întotdeauna să aducă la des-nădeide pe cei mari și să mulțumească poporul.

Printre regatele cu bune întocmiri sociale, trebuie să citez Franța, unde sunt așezăminte minunate pentru siguranța regelui și a libertății supușilor; cea mai bună dintre toate aceste întocmiri este, fără îndoială, autoritatea parlamentului; fiindcă cel care a întocmit acest regat, cunoștea îndeajuns, pe deo-

parte ambiția și îndrăzneala celor mari și, prin urmare, trebuința de a-i ține în frâu; dar pe de altă parte dorind, de asemenea, să-i pună la adăpost de ura poporului, care se teme de ei, a voit să depărteze mijlocirea regelui, de frică de a nu-l expune urii celor mari, în cazul când ar părtini poporul, sau urii poporului, în cazul când ar părtini pe cei mari. În acest scop, s'a stabilit o a treia putere, în afară de rege, pentru a înfrâna pe cei mari și a apăra pe cei mici. Nimic nu este mai înțelept și mai potrivit pentru a sprijini siguranța regelui și a regatului, de cât acest așezământ.

De aci se poate scoate cu temei regula că domnitorul trebuie să lase altora dreptul de a pedepsi, păstrându-și pentru sine numai iertarea. Inchei, de asemenea, că domnitorul trebuie să stimeze pe cei mari, fără însă a se face disprețuit de popor.

Se va zice, poate, că viața și moartea mai multor împărați romani sunt o dovadă contrarie, pentru că au fost unii cari, cu toată purtarea minunată și mărirea sufletului lor, totuș au pierdut sceptrul, și câte odată și viața, prin comploturi; pentru a răspunde acestei obiecții, punând tot deodată în vază și tot ce este mai de căpetenie în istoria lor, voi arăta amănunțit însușirile câtorva împărați, precum și pricina pieirii lor, pricină care nu contrazice de loc ceea ce am spus mai sus,

E destul să cităm pe toți împărații cari au domnit de la Marcu filosoful, până la Maximin, adică Marcu, Comod fiul său, Pertinax, Iulian, Sever, Antonin, Caracala, fiul său, Macrin, Eliogabal, Alexandru și Maximin.

Trebue, mai întâi, să luăm aminte, că dacă în celelalte state nu era de luptat de cât cu ambiția celor mari și semeția poporului, împărații romani mai aveau și o a treia greutate de învins și anume cruzimea și lăcomia soldaților, cari au fost pricina ruinei celor mai mulți, pentru că e foarte greu a mulțumi deodată armata și popoarele, căci acestora le place liniștea și, prin urmare, și domnitori cumpătați; soldaților însă, le place un domnitor războinic, semeț, crud și jefuitor și aceea în scopul de-a avea leafă îndoită, și din ce să-și sature lăcomia și cruzimea: de unde urmează, că împărații, cari n'au primit de la natură sau n'au dobândit prin artă destulă încredere, pentru a împăca și pe unii și pe alții, întotdeauna s'au pierdut; și fiindcă cea mai mare parte din acești domnitori și mai cu seamă aceia cari, de la o situație de simpli particulari, s'au ridicat la tron, erau încredințați de greutatea de a mulțumi ambele părți, se dedeau de partea soldaților, fără a se îngiji că jignesc poporul.

Aceasta le era trebuitor, căci cum domnitorii mai totdeauna nu se poate să nu fie u-

râți de cineva, trebuie să caute, cu orice preț, să nu fie urâți de mulțime, iar când aceasta nu se poate, ei trebuie să înlăture, prin toate mijloacele neputincioase, ura părții care este mai puternică.

În adevăr, împărații din nou aleși, având trebuință de hotărîri foarte mari, înclină mai bine către soldați de cât către popor, lucru care le folosește, ori le aduce pagubă, după cum ei știu să-și păstreze încrederea față de ei.

De aci rezultă că Marcus, Pertinax și Alexandru, fiind cumpătați, iubitori de dreptate și dușmani ai silniciei, omenoși și blânzi, au avut, afară de Marcus, un trist sfârșit. Marcus singur a trăit și a murit în cinste, pentru că, venind la tron prin dreptul de moștenire, nu datora recunoștință, nici soldaților, nici poporului; având, afară de aceasta, și virtuți cari îl făceau venerat, a știut să țină pe amândouă părțile la îndeplinirea datoriei, și n'a fost nici odată urât, nici disprețuit de nimeni; pe câtă vreme Pertinax s'a făcut împărat în ciuda soldaților, cari, deprinși a trăi în desfrâu sub Comod, n'au putut îngădui viața cinstită pe care Pertinax voia să o introducă, ceea ce i-a atras ura și împreună cu ura și disprețul pentru că el era bătrân, și pieri chiar la începutul domniei sale.

Trebue, așa dar, să băgăm de seamă că ura

se câștigă atât făcând binele, cât și răul. Iată pentru ce un domnitor, care voește să-și păstreze statul, este adesea constrans să nu fie bun, căci atunci cand partida de care crezi că ai trebuință, fie popor, fie soldați, fie cei mari, este stricată și dacă tu îi urmezi înclinațiile pentru ca să o mulțumești, nu mai poți avea libertatea de a face binele.

Să trecem însă, la Alexandru, a cărui bunătate a fost așa de mare, în cât, între alte multe laude, ce i s'a adus, se asigură că în patrusprezece ani ai domniei sale, n'a condamnat pe nimeni la moarte fără judecată; totuși, fiindcă era socotit ca afemeiat și ca om care se lasă să fie cârmuit de mamă-sa, din această pricină a fost disprețuit și armata a complotat împotriva lui l'a omorât.

Din contra, dacă vom vorbi de Comod, de Sever, de Caracala și Maximin, îi vom găsi foarte crunți și foarte lacomi; și pentru a mulțumi pe soldați, ei nu cruțau nici c necinste adusă poporului, așa că toți, afară de Sever, au sfârșit rău; Sever, de și asupra poporul, totuși a domnit fericit, mulțumită prieteniei soldaților și însușirilor sale minunate, cari îl făceau să fie admirat de popoarele uimite, cinstit și iubit de soldații săi mulțumiți.

În adevăr, fiindcă actele sale, ca domnitor nou, au fost mari, voi spune, în puține cuvinte, cum a știut să imiteze așa de bine și pe vulpe

și pe leu, cele două naturi pe care le-am citat mai sus, și pe care zic și acum, că domnitorii trebuie să le urmeze.

Sever, incredințându-se de mișeliile împăratului Iulian, înduplecă armata, pe care o comanda în Slavonia, că trebuie să meargă la Roma pentru a răzbuna moartea lui Pertinax, omorât de garda sa imperială și sub acest cuvânt, fără a lăsa cea mai mică bănuială că s'ar gândi la tron, a plecat la Roma, și a ajuns în Italia, mai înainte chiar de a se ști de plecarea sa.

Ajuns la Roma, omorî pe Iulian și fu ales împărat de către Senat; după aceasta, avea încă două piedici, pentru a putea pune stăpânire pe tot imperiul: una în Asia, unde Niger, care comanda armatele asiatice, luase titlul de împărat; alta în apus, unde Albinus nădăjduia și el la imperiu.

Văzând că ar fi primejdios să se declare dușman al amândurora de odată, hotărî să lupte contra lui Niger și să înșele pe Albinus. Scrise acestuia din urmă, că Senatul proclamându-l împărat, voeste să împartă această demnitate cu dânsul, și-i trimese titlul de Cezar; iar prin deliberarea Senatului, și-l alătură ca coleg, lucru pe care Albinus îl primi fără multă gândire.

Însă, după ce Sever învinse și omorî pe Niger, după ce împacă răsăritul, întorcându-

se la Roma, se plânse Senatului contra lui Albinus de nerecunoștință, zicând că atentase la viața sa; lucru care îl silea să meargă în Galia pentru a-l pedepsi, ceea ce și făcu în urmă, luându-i statul și viața.

Dacă se vor cerceta cu luare aminte faptele acestui om, se va găsi în ele sălbăticia leului și viclenia vulpii; se va vedea că el a fost temut și cinstit de popor, fără să fi fost urât de soldați și nu este de mirare a vedea un om nou păstrând un așa de mare imperiu, dacă ne gândim că marea sa vază l-a păzit în totdeauna contra urii, pe care popoarele sale puteau să i-o păstreze, din cauza jafurilor ce le făcea.

Antonin, fiul său, avea de asemenea însușiri minunate, cari îl făceau să fie admirat de popor și prețuit de soldați.

Era un om războinic, neobosit, protivnic bunului trai, și al ori cărei moliciuni, însușiri cari îl făceau iubit de armata sa. Însă, sălbăticia și cruzimile sale au fost atât de mari, în cât, după ce a nimicit o mare parte a populației romane și toată populația din Alexandria, a ajuns să fie nesuferit de toată lumea și temut de aceia cari îl înconjurau, așa că a fost omorât de către un sutaș¹⁾ în mijlocul armatei sale.

---

1) Ofițer care comandă 100 soldați.

Este de notat că aceste atentate, cari vin de la o îndrăsneală fără margini, nu se pot înlătura de domnitorii aceia cari nu se îngrijesc de viața lor, crezându-se stăpânii vieții altora. Dar fiindcă aceste atentate sunt foarte rare, domnitorul nu trebuie să se neliniștească de ele, ferindu-se de a jigni adânc pe acei cari se slujește și pe cari și-i alătură la serviciul statului. Aceasta a fost greșeala săvârșită de Antonin, care a păstrat, printre paznicii corpului său de siguranță, un sutaș al cărui frate a fost omorât cu mare necinste, și căruia, în toate zilele, îi adresa amenințări, lucru care l'a costat viața.

În ce privește pe Comod, lui i-a fost ușor să conducă imperiul, mulțumind poporul și pe soldați, având tronul moștenit și fiind fiul lui Marcus, pe care n'a avut de cât să-l urmeze în toate faptele; însă, fiindcă era crunt și grosolan și voia să trăiască din iafuri, a dat tot felul de libertăți soldaților săi. Pe de altă parte, uitându-și gradul până într'atâta în cât se cobora în arene și făcea mii de alte înjosiri, nedemne de înălțimea tronului, acestea îl făcură să ajungă disprețuit de soldați, așa în cât, disprețuit pe de o parte și urât pe de alta, un complot a izbucnit contra lui, și el a fost ucis.

Ne rămâne acum să vorbim de Maximin.

Acesta a fost războinic, și armata fiind o-

bosită de moliciunea lui Alexandru, de care am vorbit, odată acesta mort, l'a ridicat la imperiu. Insa, el nu l'a putut păstra mult timp din pricina a două lucruri, cari îl făceau nesuferit și disprețuit: unul, joshicia nașterii sale, fiindcă toată lumea știa că a fost cioban în Tracia, ceea ce i-a pricinuit pretutindenea desgust; celalt, renumele de crunt, pe care l'a câștigat prin întârzierea de a veni la Roma ca să-și ia în stăpânire imperiul, de oarece în acest răstimp, perfecții, la Roma și în tot imperiul, au săvârșit numeroase cruzimi. Așa că, toată lumea fiind mișcată de joshicia originii sale, de ura și de frica ce deștepta sălbăticia sa, un întins complot s'a urzit contra lui, mai întâi în Africa, apoi în Senat, și în poporul roman. Armata a luat parte, la rândul ei, la acest complot; ea, fiind ostentă de cruzimile sale, văzând că nu poate reuși să cucerească Aquileia și că toată lumea se ridicase contra lui, l'a omorât. Nu voi mai vorbi de Heliogabal, de Macrin, nici de Iulian, cari fiind cu desăvârșire disprețuiți, au fost foarte curând nimiciți.

Ca încheere, voi zice că domnitorii timpului nostru nu mai au așa mare trebuință să mulțumească atât de mult pe soldați căci, de și ei trebuiesc măguliți puțin, greutatea nu e mare, bine înțeles că nici un domnitor să nu aibă armata înrădăcinată în guvernământul

sau administrațiile provinciilor, după cum a fost la Romani, la cari trebuia mulțumită mai mult armata de cât popoarele, pentru că popoarele nu aveau atâta putere ca soldații; astăzi, din contră, toți domnitorii, afară de cei din Turcia și Sudan, au mai multă trebuință să mulțumească popoarele, decât armata, pentru că popoarele sunt mai puternice. Las la o parte Turcia, din pricină că ea întreține totdeauna aproape douăsprezece mii de oameni de infanterie și cincisprezece mii de cavalerie, de la cari atârnă siguranța și puterea statului, și a căror iubire, prin urmare, trebuie să o aibă totdeauna. Acelaș lucru se petrece în Sudan, de oarece și acest stat, găsindu-se cu totul în puterea soldaților, trebuie, în mod necesar, ca, fără să se îngrijească de popor, să păstreze prietenia soldaților.

Trebuie să avem în vedere că Statul Sudan se deosibește cu totul de celelalte principate, asemănându-se mai mult cu pontificatul roman, care nu este considerat nici ca principat ereditar, nici ca principat nou, de oarece nu moștenesc copiii domnitorului mort, ci îi urmează acela care este ales de cei cari au acest drept. Acest așezământ, fiind cu totul vechi, un asemenea principat nu poate să fie numit nou, de oarece nu se întâmplă nici una din greutățile cari se întâlnesc la statele noi. Căci, cu toate că domnitorul este nou, el este

primit cu aceeași mulțumire, ca și cum ar fi urmat la tron prin moștenire, deoarece forma guvernului este veche.

Pentru a reveni însă la subiectul meu, zic că, dacă vom lua bine în seamă ceea ce am spus, vom vedea că ruina împăraților citați, n'a venit de cât din ură și dispreț, și se va vedea pentru ce unii, procedând într'un fel, iar alții într'alt fel, deoparte și de alta, unul a sfârșit fericit și altul nenorocit.

În adevăr, a fost nefolositor și chiar primejdios, pentru Pertinax și Alexandru, cari erau domnitori noi și au voit să imiteze pe Marcus, care avea tronul prin moștenire; și tot așa Caracala, Comod și Maximin au voit să imiteze pe Sever, neavând însă destule însușiri pentru a merge pe urmele lui.

Așa dar, un domnitor, statornicit de curând într'un stat, nu trebuie să imiteze faptele lui Marcus și nici n'are trebuință să imiteze pe acelea ale lui Sever, ci trebuie să împrumute de la acesta numai însușirile trebuincioase unei glorioase păstrări a unui stat, care este de mult puternic constituit.

CAPITOLUL XX

Dacă întăririle și alte multe lucrări, de cari se folosesc domnitorii adesea, sunt folositoare sau vătămătoare.

Unii domnitori, pentru ași păstra statul în

toată siguranța, au dezarmat pe supușii lor; alții au căutat să întrețină continue desbinări în sânul partidelor din provincii; unii și-au făcut dușmani într'adins; alții au voit să câștige în partea lor pe cei bănuți de la începutul domniei lor; unii au clădit cetăți; alții le-au dărâmat pentru a le nimici: și fiindcă nu se poate spune încă cel din urmă cuvânt asupra acestor lucruri, de cât numai dacă am face un examen amănunțit al fiecărui stat, în care s'ar putea lua asemenea hotărâri, eu nu voi vorbi de cât în mod general despre toate acestea, atât cât această materie îmi poate da voie.

Mai niciodată nu s'a întâmplat ca un domnitor nou să-și fi dezarmat supușii; din contră, când i-a găsit dezarmați, mai în totdeauna i-a armat; căci dându-le arme, aceste arme sunt ale tale, bănuții devin credincioși de aci înainte, iar cei cari au fost credincioși vor continua să fie și de aci înainte, în cât toți supușii se fac părtașii tăi.

Însă, fiindcă nu se poate arma în chip desăvârșit toți supușii, când faci bine celor pe cari îi armezi, poti fi în siguranță dinspre partea celorlalti: deosebirea în a lucra, pe care o păstrezi față de aceștia, face din ei oameni îndatorați; ceilalti te iartă, constatând că aceia au meritat mai mult cari au întâmpinat mai multe pericole și, au și mai

grele datorii. Când îi dezarmezi însă, începi prin a-i jigni, căci este o dovadă că nu te încrezi în ei, socotindu-i ori mișei, ori necredincioși, și aceste două păreri, zămislesc ura în contra ta. Și fiindcă nu poți rămâne dezarmat, trebuie neapărat să recurgi la milițiile de mercenari, pe cari le-am apreciat mai sus. Chiar dacă ele ar fi bune, tot nu vor putea să fie de ajuns, pentru a putea să te apere contra unor dușmani puternici sau contra unor supuși bănuiți.

De aceia, un domnitor nou, într'un principat nou, a organizat totdeauna armata în felul după cum spusei: istoria ne arată din belșug pilde de felul acestora. Însă, când un domnitor cucerește un stat nou, pe care îl alătură statului său vechi, trebuie să-i dezarmeze pe noii săi supuși, afară de aceia, cari în timpul cuceririi s'au arătat că sunt părtașii lui. Va trebui încă să-i atâte și în urmă să-i slăbească, făcând așa în cât toată armata statului să fie compusă numai din vechii săi soldați, cari erau în jurul său în vechiul stat.

Strămosii noștri, și în deosebi acei cari treceau de înțelepți, ziceau că trebuie păstrată Pistoza prin partide și Pisa prin fortărețe; așa că, după acest sistem, ei căutau să întrețină dezbinări în oarecari provincii, cu scopul de a le păstra cu înlesnire; acest lucru putea fi bun într'o epocă în care Italia se găsea într'o

câtva în primejdie; dar astăzi nu cred că s'ar putea da sfaturi pentru acest sistem, căci nu socotesc că întreținerea de dezbinări poate produce vreodată ceva bun; din contră, trebuie ca dezbinările să înceteze la apropierea de oraș a dușmanului, pentru că totdeauna partea cea mai slabă se alătură puterii streine, iar cealaltă nu se va putea împotrivi singură. Venețienii inspirați, cred, de aceste păreri, ațâțau sectele Ghelfilor și Gibelinilor din orașele supuse stăpânirii lor și cu toate că nu-i lăsau niciodată să ajungă la încăerare, totuși întrețineau certurile dintre ei, pentru ca supușii lor, fiind ocupați cu aceste dezbinări, să nu poată să se gândească la răsvrătire: acest fapt, așa cum l'am văzut, s'a întors în urmă contra lor, căci fiind învinși la Viala, una din aceste partide a prins curaj și le-a luat statul întreg.

Aceste mijloace sfârșesc, așa dar, prin a slăbi pe domnitor: de aceia, într'un stat puternic nu se îngăduie asemenea înjghebări, cari cel mult pot fi întrebuințate în timp de pace, căci ele slujesc a conduce mai cu înlesnire pe supuși, dar îndată ce sosește războiul, se va pricepe imediat pericolul.

Fără îndoială, domnitorii ajung a fi mari ori de câte ori înving greutatea și împotrivirile ce li se fac. De aceea norocul, mai cu seamă atunci când vrea să înalțe pe un dom-

nitor nou, care are mai multă trebuință de renume decât un domn ereditar, îi aduce dușmani și războaie pentru a avea prilejul de a le învinge și de a se sluji de ele, ca de o scară, pentru a se înălța cât se poate mai sus.

Astfel se crede, în deobște, că un domnitor înțelept trebuie, când poate, să întrețină cu iscusință câteva dușmăanii, pentru a cuceri, sfărâmându-le, o mărire mai considerabilă.

Domnitorii, mai cu seamă cei noi, au găsit mai multă credință și folos la oamenii cari, la începutul domniei lor, li se păreau bănușiți, decât la aceia cari li se păreau mai vrednici de încredere.

Pondolfio Petrucci, domnitor al Siennei, cârmuia statul său mai cu mulțumire cu aceia cari i se păreau îndoelnici, decât cu ceilalți; însă cum și aceasta se schimbă după împrejurări, nu pot să vorbesc mai pe larg; mă mărginesc a zice că oamenii, cari, la început, erau dușmani, dacă de la natură au nevoie de sprijin pentru a-și păstra poziția lor, domnitorul va putea totdeauna să-i câștige cu înlesnire, iar ei vor fi cu atâta mai mult siliți să-l servească cu credință, cu cât au trebuință să șteargă, printr'o bună purtare, părerea rea pe care o avea despre ei, și astfel domnitorul va fi mai cu folos servit de aceștia, de cât de aceia cari, servindu-l cu prea mare credință, îi neglijează adesea afacerile.

Și fiindcă subiectul o cere, nu pot să nu amintesc domnitorului, care a luat un stat nou, cu ajutorul celor dinăuntru, că trebuie să aibă în vedere pricinile pe cari ei le-au avut în vedere pentru a-l ajuta, și dacă aceasta n'a fost o dragoste firească față de el, ci mai mult o urmare a unei nemulțumiri față de starea lor trecută, îi va fi foarte greu de a-i păstra ca prieteni, pentru că este cu neputință să-i mulțumească.

Cugetând asupra pildelor vechi și noi, el va descoperi pricina tuturor acestora; va vedea că este mult mai ușor să capete prietenia acelor cari erau mulțumiți cu administrația veche, și cari, prin urmare, îi erau dușmani, de cât de aceia cari, din pricină că au fost mulțumiți, s'au făcut prietenii săi și l'au ajutat să ocupe statul.

Domnitorii au obiceiul de a clădi întăriri, ca să țină în frâu și să împedece pe aceia cari complotează contra lor și a găsi în ele o scăpare contra celei dintâi silnicii. Laud acest obicei, pentru că el se găsea și la cei vechi; cu toate acestea, în timpul nostru, am văzut pe Nicolaus Vitelli dărâmand două întăriri ale orașului *Citta di Castello*, pentru a-l putea păstra. Guidobaldo, duce de Urbini, la întoarcerea în statele sale, de unde îl gonise Cezar Borgia, a dărâmat toate fortărețele din această provincie, fiind convins, că fără ele,

ar fi putut mai cu greutate să-și piardă statul. Bentivoglii, reîntorși în Bologna, s'au servit de acelaș mijloc.

Fortărețele sunt, așa dar, folositoare sau nu, după împrejurări, căci dacă ele, pe de o parte, te ajută, pe de alta însă îți strică, și iată cum trebuie judecat lucrul. Domnitorul care are mai multă frică de popoarele sale de cât de străini, trebuie să clădească întăriri, însă cel care are multă frică de străini de cât de supușii săi, trebuie să le nesocotească. Castelul pe care Francisco Sforza l'a clădit la Milano, a făcut și va face mai mult rău casei Sforza, de cât ori și care altă neorânduială a statului.

Cea mai bună fortăreață este, așa dar, iubirea poporului, căci, fiind d'sprețuit, ori câte fortărețe vei avea, tot nu vei fi la adăpost, fiindcă poporul, îndată ce va pune mâna pe arme, nu va fi lipsit de ajutorul streinilor.

Astăzi nu mai vedem de loc fortărețe cari să servească vreunui domnitor, afară de aceea a comitesei de Forli, care, după moartea comitelui Jérôme, soțul ei, 'i-a putut servi să scape de furia poporului și să aștepte ajutorul Milanezilor pentru a-i scăpa statul: însă atunci împrejurările erau de așa fel, în cât poporul nu putea să fie ajutat de străini. Mai târziu însă, fortăreața n'a mai servit la mare lucru, când Cezar a împresurat'o și când po-

porul, întorcându-se contra ei, s'a unit cu streinul. Atunci și chiar mai înainte, i-ar fi servit mult mai bine să nu fi fost urâtă de popor, de cât să aibă fortărețe. Acestea zise, voi lăuda pe aceia cari construiesc fortărețe, ca și pe cei cari nu construiesc; și voi dezaproba pe ori cine, care, încrezându-se prea mult în ele, va șocoti de puțin lucru ura supușilor săi.

CAPITOLUL XXI

Cum trebuie să se poarte un domnitor pentru a se face prețuit.

Nimic nu face atât de prețuit pe un domnitor ca marile lui întreprinderi și rarile lui însușiri. Avem astăzi pe Ferdinand regele Aragonului; putem să-l numim domnitor nou, pentru că, dintr'un rege mic, a ajuns, prin renumele și faptele sale glorioase, cel dintâi rege al creștinătății și dacă veți lua bine seama la faptele sale, veți vedea că ele au fost totdeauna mari și unele chiar extraordinare. La începutul domniei sale, el luă cu asalt Grenada și această întreprindere a fost fundamentul măririi sale.

Mai întâi, el a făcut acest război în glumă și, știind că nimeni n'are să-l împedice în această afacere, a ținut ocupate spiritele baro-

nilor Castiliei, cari, cugetând la acest război, nu s'au mai gândit la răzvrătire, și, prin acest mijloc, el a câștigat onoare și autoritate asupra lor, cari nu se mai îndoiau de loc de dânsul. El putu să-și hrănească armatele cu banii Bisericii și ai poporului și să-și exercite, prin acest lung război, miliția sa, care l'a onorat atât de mult în urmă.

Afară de aceasta, pentru a putea întreprinde lucruri și mai mari, slujindu-se în totdeauna de pretextul religiei, s'a aplicat la o pietate crudă, și goni pe Marani din statele lui, despuindu-i de averile lor. Nu poate fi o pildă mai rară ca aceasta.

Sub acelaș cuvânt, el atacă Africa, apoi Italia și, în sfârșit, Franța, cugetând totdeauna la lucruri mari, cari țineau spiritele supușilor săi coprinse de admirație și totdeauna preocupate de isbânda întreprinderilor sale. Și războaiele sale au urmat astfel unele după altele, în cât ele n'au lăsat oamenilor timpul de a unelti contra lui.

Este iarăș foarte folositor unui domnitor de a da pilde rari de cârmuire lăuntrică a țării, pilde asemănate cu acelea ale lui Barnabe din Milano; când însă se întâmplă ca vreunul să facă o faptă extraordinară, fie în bine, fie în rău, în viața civilă, trebuie să găsească atunci mijlocul de a răsplăti sau pedepsi pe făptuitor, pentru a face să se vorbească mult de el.

Un domnitor trebuie mai cu seamă să se îngrijească să apară minunat și mare în toate faptele sale. El se face încă stimat când este adevărat prieten și dușman adevărat, adică atunci când, fără nici o părtinire, se declară pe față pentru cineva și în contra altuia; această poziție este totdeauna mai bună de cât aceia de a rămâne neutru. În adevăr, dacă două puteri, vecine statului tău, își declară război, se întâmplă totdeauna din două lucruri unul: sau că ele sunt de așa fel în cât trebuie să te temi de învingător, sau să nu te temi de el. În amândouă cazurile, dacă nu te dai pe față, vei fi prada învingătorului, spre marea mulțumire a celui care a pierdut: tu nu vei avea de partea ta nici dreptatea, nici mijloacele de a te apăra, nici nu poți nădăjdui vre-o scăpare, căci învingătorul nu voește de loc prieteni îndoelnici, pe cari să nu se poată sprijini la nevoie; și cel care pierde nu vrea să știe de tine, după ce tu n'ai voit să iei parte la soarta armelor sale.

Antiohus a trecut în Grecia, fiind chemat de Etolieni, ca să gonească pe Romani. El a trimis ambasadori la Aheeni, cari erau prieteni ai Romanilor, pentru a-i ruga să rămână neutri; și, de altăparte, Romanii le cereau să se declare pentru ei; despre acestea s'a deliberat în consiliul dela Ahaia, unde ambasadorul lui Antiohus i-a îndemnat la neutralita-

te. La acest îndemn ambasadorul roman a răspuns: „vi se spune că partea bună și folositoare, pe care ați putea să o luați, ar fi să nu vă amestecați în războiul nostru; iar eu vă sfătuesc contrariul, fiindcă, neamestecându-vă, veți rămâne fără nădejde și fără onoare, la bunul plac al celui ce va învinge”.

Și se va întâmpla totdeauna ca, acela care nu este prietenul tău, să ceară din parte-ți neutralitatea, iar celalt să ceară intervenția ta armată. Domnitorii nehotărâți primesc, de obicei, neutralitatea, ca să poată scăpa de încercăturile prezente, și de cele mai multe ori se pierd.

Când însă, te declari pe față în favoarea uneia dintre părți, dacă aceea pentru care te ai declarat învinge, ea-ți este îndatorată și chiar cu sentimente bune față de tine, ori cât ai fi la bunul ei plac, căci oamenii nu sunt niciodată așa de necinstiți, ca să voiască a te asupra, cu atâta lipsă de recunoștință.

Afară de acestea, biruințele nu sunt niciodată așa de întregi, în cât învingătorul să nu aibă încă trebuință de a ține seamă de tine, mai ales în ce privește dreptatea. Dacă acela pe care l-ai ajutat este învins, tu ești primit de el, te ajută cât poate, și devii partașul unui noroc care se poate întoarce.

În cazul când aceia cari își declară război, sunt de așa fel în cât n'ai să te temi de loc

de învingător, vei proceda cu înțelepciune dându-te pe față, fiindcă iei parte la ruina unui vecin, cu acela care ar trebui să-l scape, dacă ar fi cu putință, și câștigând, el ramane la bunul tău plac, fiind cu neputință să nu iasă învingător, cel ajutat de tine.

Aci trebuie băgat de seamă că domnitorul nu trebuie să se întovărășească niciodată cu unul mai puternic decât el, pentru ca să atace pe alții, afară numai dacă nevoia îl împinge să o facă, după cum am mai spus-o; fiindcă rămâne la bunul lui plac, când este învingător și domnitorii trebuie să se ferească, pe cât e cu putință, să nu rămâie la bunul plac al altora. Venețienii s'au aliat cu Francezii, atunci când nimic nu-i silea la aceasta, contra ducelui de Milano și de aci s'a tras ruina lor.

Când însă, nu se poate înlătura asemenea alianțe, după cum s'a petrecut cu Florentinii, atunci când Papa și Spania au năvălit cu armatele lor în Lisabona, domnitorul trebuie să se învoiască la aceasta, astfel după cum am dovedit mai sus.

Să nu se creadă că un stat poate fi mai dinainte sigur de rezultat; orice hotărîre ar lua, trebuie socotită, în această privință, ca îndoiioasă, pentru că este în firea lucrurilor ca înlăturând un neajuns, să întâlnești altul; dar înțelepciunea constă în a cunoaște felul acestor neajunsuri, primind ca bună numai partea care este mai puțin rea.

Domnitorul trebuie de asemenea să iubească virtutea și să cinstească pe toți aceia cari se deosebesc în arte.

Apoi, trebuie să-și încurajeze supușii ca să-și exercite în liniște meseriile, fie în comerț, fie în agricultură sau în ori care altă îndeletnicire omenească, pentru ca nici unul să nu se oprească de a-și înfrumuseța proprietățile, de frică să nu-i fie luate, și altul să se oprească de a-și face negoțul, de frica biruitorilor; domnitorul trebuie să decreteze răsplătiri pentru orice industrie, care tinde să îmbogățească orașul sau statul său.

În sfârșit, el este dator, ca, la anumite epoci ale anului, să desfăteze poporul cu serbări și petreceri. Și fiindcă fiecare oraș este împărțit în diferite corporații de meseriași sau bresle, el trebuie să fie socoteală de ele, să ia parte la întrunirile lor și să se arate binevoitor și mărinimos, păstrând însă înălțimea demnității sale, care trebuie să strălucească în toate ocaziile.

CAPITOLUL XXII

Despre miniștri

Nu este lucru ușor a ști să-ți alegi miniștri, cari sunt buni sau răi, după înțelepciunea suveranilor cari îi aleg. Numai după oamenii

cari'l înconjoară, se poate prețui puterea de judecată și înțelepciunea unui domnitor.

Când miniștrii sunt pricepuți și credincioși trebuie să-l credem înțelept pe domnitorul care a știut să le prețuiască priceperea și să le câștige buna credință. Inșă, dacă ei nu îndeplinesc aceste însușiri, nu-l poți judeca pe domnitor mai niciodată favorabil, fiindcă o alegere rea, este una din cele mai mari greșeli. Toți aceia cari cunoșteau pe Antonio da Venafro, ministrul lui Pandolfio Petrucci, domnitorul Sienei, știu că Pandolfio era un om prea înțelept, pentru a-și fi luat pe lângă el un astfel de ministru.

Intr'adevăr, sunt trei feluri de spirite: unele cari înțeleg prin ele înșile, altele cari înțeleg tot ceea ce li se arată, și, în sfârșit, sunt unele cari nu înțeleg nici prin ele, nici prin alții. Cele dintâi sunt foarte minunate, cele de al doilea sunt minunate, iar cele din urmă sunt nefolositoare.

Este sigur că dacă Pandolfio nu făcea parte din primul rang, aparținea celui de al doilea, căci ori de câte ori un domnitor este în stare să cunoască binele și răul pe care cineva îl face sau îl spune, de și el nu este un om de geniu, totuș cunoaște faptele bune sau rele ale miniștrilor săi, aprobă pe unele și dezaproabă pe altele, în cât ministrul său, neputând să nădăjduiască vre-odată a-l înșela, el rămâne om de bine.

Pentru a cunoaște bine un ministru, este un mijloc foarte sigur. Când vezi că el se gândește mai mult la dânsul de cât la tine, și că toate faptele sale se îndreaptă mai mult spre folosul personal, el nu va fi niciodată un bun ministru și nici nu trebuie să te încrezi vreodată în el. Acela care conduce trebile unui stat, nu trebuie să se gândească niciodată la sine, ci totdeauna numai la domnitor, și niciodată să nu se îngrijească de alte lucruri, de cât de cele cari privesc statul.

Din partea sa, domnitorul, pentru a-l păstra bun, trebuie să se gândească la ministrul său, trebuie să-l cinstească, să-l îmbogățească și să-i cucerească recunoștința, dându-i măririi și însărcinări, pentru ca belșugul onorurilor și al bogăției să-l împiedice de a râvni la altele noi și belșugul marilor să-l facă să se teamă de schimbări și să înțeleagă neputința de a rămâne în ele, fără ocrotirea lui.

Când domnitorii și miniștrii vor lucra astfel, se pot încrede unii în alții; dacă însă vor face altfel, vor fi în primejdie și unii și alții.

CAPITOLUL XXIII

Cum trebuie să te ferești de lingușitori.

Nu trebuie să uit un articol de căpetenie și o greșală de care domnitorii se apără cu greutate, când nu sunt destul de înțelepți pentru a face bune alegeri. Voesc să vorbesc despre

lingușitori, de cari curțile sunt pline, fiindcă toți oamenii au amor propriu, și se înșală în așa fel, în cât cu greu poți înlătura o asemenea molipsire, și, voind să o înlături, riști să ajungi disprețuit.

În adevăr, nu este al mijloc să te păzești de lingușitori de cât încredințând pe oameni că nu te jigneșc dacă-ți spun adevărul; însă, când toată lumea poate să-ți spue adevărul în față, te lipsește de respectul ce ți se cuvine. Iată pentru ce un domnitor înțelept trebuie să țină mijlocia, alegând oameni înțelepți cari, singuri, pot să-i spună adevărul asupra lucrurilor de cari îi întreabă, fără să se amestece în ceiace urmează.

Însă, el trebuie să-i întrebe asupra tot ce-l interesează, să le asculte părerile, și, în urmă chibzuind după planul său, să lucreze, față de ei așa fel, în cât fiecare să înțeleagă și să creadă că, cu cât îi vorbește mai liber, cu atât îi place mai mult; afară de aceștia domnitorul nu trebuie să mai asculte de alții, ci să rămână neștirnut în hotărârile sale. Lucrând altfel, sau se pierde prin lingușitori, sau se va schimba mereu după părerea unuia sau altuia, lucru care îl va face să fie puțin prețuit.

Cu privire la aceasta, voi povesti un fapt modern. Preotul Luc zicea, într'o zi, despre împăratul Maximilian, stăpânul său, care domnește și azi, că el nu lua sfat de la nimeni

și, cu toate acestea, nu făcea niciodată nimic din capul său, și aceasta pentru că el urma un sistem contrar celui arătat de mine; în adevăr, era un om cumpănit, care nu comunica nimănui planurile sale, și nu cerea sfaturi de la nimeni, însă fiindcă, în clipa în care trebuia să și le pună în lucrare, planurile lui începeau a fi cunoscute, atunci ele erau criticate de cei ce-l înconjurau, și el renunța cu ușurință la ele. De aci urma, că desfăcea astăzi ceiace făcuse în ajun, și că niciodată nu se știa ceiace voia să facă și nu se punea temei pe hotărârile sale.

Trebue, așa dar, ca un domnitor să ia sfaturi în tot ce privește statul, însă când voește el, iar nu după voia altora; el trebuie să-și arate neplăcerea către aceia cari își dau părerea fără a fi întrebați. Trebuie să fie un mare ascoditor, să asculte cu răbdare adevărul, și să-și arate nemulțumirea față de aceia cari, din respect pentru el, nu-i spun tot adevărul.

Fără îndoială, se înșeală aceia cari cred că un domnitor înțelept, judecat după înțelepciunea sa, nu este stimat prin el însuși, și prin faturile bune cari i se dau, căci este o regulă generală și netăgăduită că domnitorul care nu este el însuși înțelept, nu poate fi bine sfătuit, afară dacă norocul nu-l face să se lase a fi cârmuit de un om foarte înțelept. În acest caz, ar putea să fie bine condus, însă aceasta

va dăinui puțin, fiindcă un asemenea ministru îi va răpi curând sfatul său. Pe câtă vreme, luând sfaturi de la mai mulți, domnitorul, care nu este înțelept, nu va căpăta niciodată sfaturi asemănătoare și nici nu va fi în stare să împace deosebitele păreri. În ce privește pe sfătuitoari, ei nu se vor gândi de cât la interesele lor, fără ca el să poată băga de seamă sau să-i poată îndrepta. Și fiindcă, de obicei, oamenii sunt răi, dacă nu-i poate face să simtă nevoia de a fi buni, domnitorul nu va putea avea alții.

Inchei, așa dar, că înțelepciunea domnitorului produce sfaturi bune, iar nu sfaturile bine zămislesc înțelepciunea domnitorului.

CAPITOLUL XXIV

Pentru ce domnitorii Italiei au pierdut statele lor.

Regulele ce am arătat mai sus, urmate cu înțelepciune, vor face să pară vechi, un domn nou, și chiar îl vor întări și întemeia în statul său, ca și cum el ar fi fost un domnitor ereditar, pentru că oamenii se cuceresc mai lesne prin lucrurile prezente, de cât prin cele trecute, și când ei se găsesc bine, sunt mulțumiți fără să se mai gândească la rest, și chiar iau apărarea domnitorului, atunci când el nu se mai îngrijește, nici de el nici de ceilalți.

Aşa, domnitorul va avea o îndoită glorie; de a fi dat naştere unui principat nou, de a-l fi înfrumuseţat şi întărit cu o bună armată, cu buni prieteni şi cu pilde frumoase, pe câtă vreme va fi îndoit de defăimat, acela care, fiind născut domnitor, va fi pierdut statul prin lipsă de înţelepciune.

Dacă vom lua în băgare de seamă pe regele Neapolului, pe ducele de Milano şi pe alţii, cari şi-au pierdut statele în timpul nostru, se va vedea, mai întâi, la ei o vină comună, în cece priveşte armatele, după cum am arătat mai sus; afară de aceasta, se va vedea că mulţi dintre dânşii s'au făcut urâţi de popor, sau făcându-se iubiţi de supuşii lor, n'au ştiut să-şi asigure pe cei mari, căci trebuie să ai aceste cusururi pentru a pierde state destul de puternice ca să poată pune o armată pe picior de război. Filip al Macedoniei, nu însă tatăl lui Alexandru cel mare ci acela care a fost învins de către Titus Quintus, n'a avut un stat mare în comparaţie cu Romanii şi Grecii cari îl atacau; totuşi, fiindcă el era un om războinic şi ştia să întreţină dragostea poporului şi să se asigure şi de cei mari, a tinut, timp de mai mulţi ani, războiul contra lor şi dacă, până în sfârşit, a pierdut câteva oraşe, totuşi regatul i-a rămas. Domnitorii noştri nu trebuie, aşa dar, să învinovăţască soarta de pierderea statelor lor, când ei au domnit mai

mulți ani dearându-l, ci trândăvia în care au rămas în timp de pace, negândindu-se că lucrurile se pot schimba, oamenii având acest cusur de a nu se gândi la furtună în timp de liniște, iar când împotrivirea se ivește, în loc ca ei să se apere, se gândesc la fugă, sperând că poporul, desgustat de neomenia învingătorului, se va grăbi a-i rechema. Această purtare este bine să o ai când nu ai altă cale de luat, dar ceeace este cu totul rău, este de a fi nesocotit toate celelalte leacuri și a se ține de aceasta, căci nu trebuie să cazi măgulindu-te cu nădejdea că alții te vor ridica, ceeace nu se întâmplă niciodată și chiar dacă s'ar întâmpla, ea nu va fi în favoarea siguranței tale, pentru că te-ai apărat în chip mișelesc și fără voia ta. În adevăr, o bună, sigură și temeinică apărare, nu poate să fie de cât aceea care vine de la tine însuși și din chiar bărbăția ta.

CAPITOLUL XXV

Câtă putere are norocul în lucrurile omenești și cum am putea să ne împotrivim lui.

Știu că mulți au crezut, și cred încă, cum că treburile omenești sunt cârmuite în așa fel, de noroc sau de providență, în cât oamenii, cu toată dibăcia lor, nu pot de loc să le schimbe, și că sunt fără leac; prin urmare, s'ar pu-

tea crede, că nu mai este nevoie să ne căsnim a le cârmui, ci trebuie să ne supunem ursitei. Această părere a predominat în timpurile din urmă, din pricina răsvrătirilor ciudate ce s'au văzut și se văd în fiecare zi și cari întrec toate închipuirile noastre; și câte odată, cugetând la ele, înclin și eu puțin spre această părere.

Cu toate acestea, după cum nu trebuie să admitem că liberul nostru arbitru poate fi vecinic, cred că se poate recunoaște că norocul este arbitrul a jumătate din faptele noastre și ne lasă nouă să cârmuim abia cealaltă jumătate. Eu îl asemăn cu un fluviu repede: răstoarnă copacii și casele, rupe malurile, dintr'o parte ca să le arunce în cealaltă parte; toată lumea fuge, toată lumea se supune furiei lui, fără să încerce a se împotrivi, și cu toate acestea, îndată ce liniștea s'a restabilit, oamenii încep totdeauna să-și pregătească apărarea, construind zăgazuri și șosele, pentru cazul când el s'ar mai umfla, ca să-l silească să curgă numai în albia lui, în cât furia lui să nu mai fie așa de neînfrănată și așa de periculoasă.

Lot așa e și cu norocul; el se arată în toată puterea sa acolo unde nu găsește împotrivire temeinică; și furia i se întoarce în partea unde știe că nu găsește nici șosele, nici zăgazuri pentru a-l abate.

Dacă vom privi Italia, care este miezul a-

cestor răsvrătiri și care le-a pus în mișcare, vom vedea că este ca o campie deschisă, fără bariere și fără zăgazuri: pe câtă vreme dacă ea ar fi fost pusă, cum trebuie, în stare de apărare, așa cum e Germania, Spania și Franța, navalirile n'ar fi dat naștere la atatea răzvrătiri sau aceste navaliri nu s'ar fi întâmplat de loc.

Cred că am vorbit destul în ceea ce privește împotrivirea ce trebuie făcută norocului în general. Pentru a intra însă în amănunte, mă întreb cum se face că un domnitor pe care îl vedem prosperând azi, se pierde mâine, fără ca el să-și fi schimbat caracterul sau purtarea? Aceasta se întâmplă, cred, din pricina de care am vorbit pe larg mai sus, adică pentru că domnitorul care se rezimă numai pe noroc, se pierde îndată ce norocul se schimbă.

Cred de asemenea că acela este fericit care își regulează purtarea după împrejurări, și că acela este nenorocit care nu știe să se potrivească vremurilor, căci se văd oameni cari, pentru a ajunge la ținta ce-și propun, adică la glorie și bogăție, urmează o cale deosebită: unul cu băgare de seamă, altul cu prea multă îndrăzneală; unul prin silnicie, altul prin viclenie; unul prin răbdare, altul știind să aștepte; și fiecare poate să ajungă la scop prin aceste mijloace deosebite. Se întâmplă cu toate acestea, că doi inși cari au mers pe aceea

cale, unul să ajungă la scop, iar celalt nu; și că doi aliați au fost deopotrivă de fericiți, întrebunțând mijloace deosebite, unul fiind îngăduitor și altul nerăbdător; aceasta se întâmplă din pricina împotrivirii vremurilor, cari sunt sau nu potrivite chipului lor de a lucra.

De aci vine ceea ce am spus, că doi cari lucrează cu totul deosebit, ajung la același scop, iar doi cari merg deopotrivă pe aceiași cale, unul isbutește, iar celalt nu.

Lot de aci atârnă binele sau răul; căci dacă un domnitor care se conduce cu răbdare și cumpănire, are timpuri și treburi așa de potrivite în cât cârmuirea sa este bună, el propășește; însă dacă timpurile și afacerile se schimbă, el se pierde, pentru că nu-și schimbă purtarea.

Nu există om atât de înțelept, în cât să știe totdeauna să se potrivească vremurilor, pentru că nimeni nu se poate împotrivi pornirii sale firești și pentru că nu poate părăsi nimeni cu înlesnire drumul pe care totdeauna a propășit, și în sfârșit, pentru că omul răbdător, nu știe să fie aprig când trebuie să fie, ceea ce-l pierde; din contra, dacă el și-ar fi schimbat firea după împrejurări, norocul nu s'ar fi schimbat.

Papa Iulius al II-lea lucra cu îndrăzneală în toate întreprinderile sale și el a găsit vre-

murile și lucrurile așa de potrivite felului său de a lucra, în cât a isbutit totdeauna. Priviți la cea dintâi întreprindere făcută împotriva Bologniei, pe când trăia încă Giovanni Bentivoglio. Venețienii erau departe de a fi mulțumiți; regele Spaniei atrăsese asupra acestui fapt, luarea aminte a Franței, și cu toate acestea, cu sălbătăcia și nerăbdarea sa, a condus el însuși această întreprindere: această mișcare a sa a dat de gândit Spaniei și Veneției, cari n'au făcut nici o mișcare, una de frică, iar cealaltă de dorință de a cuprinde tot regatul Neapolului; de aceia regele Franței, care voia să se împace cu Iulius și să umilească pe Venețieni, n'a cutezat să-i refuze ajutorul, de frică să nu-l supere.

Așa dar, Iulius, prin mișcărilor sale îndrăznețe a făcut ceiace nici un alt papă n'ar fi făcut niciodată, cu toată înțelepciunea omenescă; căci dacă, înainte de a pleca la Roma, ar fi așteptat până să fi făcut toate formalitățile și pregătirile trebuitoare, după cum ar fi făcut orice alt papă, n'ar fi reușit, pentru că regele Franței ar fi găsit mii de pricini, iar ceilalți l'ar fi speriat în mii de chipuri.

Nu voi mai vorbi de celelalte fapte ale sale, cari toate se aseamănă și toate au fost deopotrivă de fericite; scurtimea vieții sale nu i-a permis să încerce contrariul, căci, dacă ar fi sosit vremea când el trebuia să meargă cu bă-

gare de seamă, și-ar fi găsit ruina, de oarece nu și-ar fi putut schimba mijloacele, pentru cari natura îl creiase.

Îrebuie să închei, că, dacă norocul se schimbă, și oamenii se încapățânează a se servi totdeauna de aceleași mijloace, ei sunt fericiți atât timp, cât sunt în drumul norocului, dar ei sunt nefericiți, îndată ce rătăcesc drumul lui.

Gândesc așa dar, că este mult mai bine să tii îndrăzneț de cât cumpătat, pentru că norocul este ca femeia, care pentru a o subju-ga, trebuie să o bați și să o îmbrâncești, căci ea se lasă să fie învinsă mai curând de aceștia, de cât de acela care se poartă cu răceală. De aceia ca femeie, ea este amică a oamenilor tineri, pentru că ei sunt mai puțin cumpătați, mai îndrăzneți și poruncesc cu mai multă cu-tezare.

CAPITOLUL XXVI

Indemnul de a libera Italia de barbari

Având în vedere tot ce-am spus, cugetând dacă împrejurările actuale sunt favorabile ridicării unui domnitor nou la tron și dacă ar fi vorba de un om înțelept și în stare să introducă în Italia o nouă formă de cârmuire, care să facă cinste persoanei sale și folos întregii națiuni, mi se pare că sunt atâtea îm-

prejurări în sprijinul acestei întreprinderi, încât nu știu dacă vre-odată ar mai veni un moment mai potrivit pentru a-l săvârși.

Dacă a trebuit, după cum am mai spus, ca poporul israelit să cadă în sclavia Egiptului, pentru a pune în vază virtuțile lui Moise, ca Perșii să fie subjugați de Mezi, pentru a prețui mărirea și geniul lui Cyrus, și ca Atenienii să fie împrăștiați pentru a cunoaște însușirile lui Teseu; tot astfel, pentru a cunoaște valoarea unui italian, trebuia ca Italia să cadă într'o așa de mare nenorocire, pentru a se găsi mai sclavă ca Ebreii, mai subjugată ca Perșii, mai risiptă ca Atenienii, pentru a se găsi fără căpetenie și fără legi, lovită, despuțată, îmbucătățită și copleșită și îndurând tot felul de stricăciuni.

Cu toate că până azi s'a zărit, din când în când, câte un fulger de geniu în oarecari indivizi, ceiace ne face să credem că D-zeu i-a trimis pentru a ne scăpa, însă, în urmă s'a văzut că norocul i-a părăsit mai în totdeauna în cea mai frumoasă clipă din drumul lor; așa în cât Italia, ne mai având de cât o singură suflare de viață, așteaptă pe acela care să-i vindece rănille, să pue capăt jafurilor și pustiirilor Lombardiei, puterilor și asupririlor regatului Neapolului și Toscanei, și care să lege rănille, pe cari timpurile le-au făcut aproape de nevindecat. Priviți cum ea se roagă lui

Dumnezeu să-i trimită pe vreunul, care să o scape din această subjugare și de îndrăzneala barbarilor; priviți-o cât este de pregătită și hotărâtă să urmeze un asemenea steag, numai ca cineva să-l ia în mână.

Este vădit că ea nu mai poate nădăjdui acum altceva, de cât să vadă ilustra voastră familie în capul acestei mișcări de redeşeptare, familie care prin noroc și prin virtuțile sale a știut să se ridice așa de mult, și pe care, Dumnezeu și Biserica de la care ține suveranitatea, au ajutat-o. Și să nu vi se pară greu aceasta dacă vă veți aminti faptele și viața acelor de cari am vorbit. Căci, fiind cu totul rari și minunați, acești oameni nu erau de cât oameni, și nimeni n'a avut o ocazie mai priincioasă ca a voastră; întreprinderile lor n'au fost nici mai drepte, nici mai ușoare ca ale voastre și Dumnezeu n'a fost mai îngăduitor pentru ei, de cât pentru voi.

Aci este o înaltă dreptate, căci orice război trebuincios este drept, și armele sunt binefăcătoare, acolo unde nădejdea de scăpare nu este de cât în ele. Aci, este o foarte mare înclinare către aceste lucruri, și acolo unde înclinările sunt mari, greutatele se micșorează, numai ca să se însuflească cineva de pildele ce v'am propus să imitați.

Mai mult, sunt fapte minunate săvârșite de Dumnezeu. Marea s'a despărțit în două, un

nor a arătat călea, apa a țâșnit din stâncă, a plouat mană; totul a ajutat la înălțarea voastră. Este rândul vostru să faceți restul. Dumnezeu nu voește să facă totul, pentru a nu înlătura liberul nostru arbitru, nici partea de glorie ce ni se cuvine.

Nu trebuie să ne mirăm dacă nici unul dintre Italianii, pe cari i-am numit, n'au putut face ceiace nădăjduesc că va face ilustra voastră familie, nici dacă, în mijlocul atâtor răzvrătiri italiene și a altor războaie, pare că virtuțile militare s'au stins, căci aceasta se explică numai prin aceea că vechea organizație militară n'a fost bună și că nimenea n'a știut să găsească alta nouă.

Nimic nu cinstește atât de mult pe un om care se urcă pe tronul unei țări, ca noile legiuri și noile întocmiri pe cari are să le facă. Aceste lucruri, când sunt bine întocmite și când sunt înălțătoare, îl fac slăvit și respectat, și în Italia nu lipsește materialul care să poată fi cioplit după voință.

Vitejia supușilor ar fi foarte mare aci, dacă ea n'ar lipsi conducătorilor, și dovada o găsim în duelurile și multe alte lupte particulare, din cari se vede că Italianii întrec pe ceilalți, prin putere, îndemânare și șiretenie, pe câtă vreme nimic din toate acestea nu se vede în armată; aceasta vine din slăbiciunea șefilor cari, de și 'și pricep meseria, totuș nu vo-

esc a o îndeplini. În adevăr, fiecare se măgulește că o cunoaște pentru el, dar nu s'a văzut încă nimenea care prin meritul sau norocul său, să fi putut să se ridice, în așa fel, în cât, să-i silească pe ceilalți să i se supună.

De aceia, în atâtea războaie făcute în acești douăzeci de ani în urmă, or ce armată alcătuită numai din Italiani, n'a făcut niciodată nimic, care să prețuiască; dovada o găsim în luptele de la Tar, Alexandria, Capua, Genova, Vaila, Bologna și Mestri. Dacă dar, familia voastră voește să meargă pe urma acestor oameni minunați, cari au eliberat țara lor de sub jugul străin, trebuie mai 'nainte de orice să aibă o armată națională, care este temelia adevărată a ori cărei întreprinderi, fiindcă nu pot să existe mai credincioși, mai adevărați și mai buni soldați, de cât ai acestei armate. Și cu toate că fiecare dintre dânșii este bun, toți la un loc vor deveni și mai buni, când ei vor vedea pe domnitorul lor conducându-i, cinstindu-i și îngrijind de nevoile lor.

Este, așa dar, neapărat trebuincios tronului să-și înființeze o armată națională, pentru a fi în stare să se împotrivescă streinilor prin vitejia italiană, și cu toate că infanteria elvețiană, ca și cea spaniolă, sunt socotite ca grozave, au și una și alta cusururile lor, și prin urmare, o altă armată ar putea, nu numai a l

se împotrivi, ci chiar a le învinge. Spaniolii nu pot rezista cavaleriei, și Elvețienii au frică de infanterie, când întâlnesc una, tot așa de strașnică în bătălie, ca și a lor.

Intr'adevăr, s'a văzut și încă se va vedea, că Spaniolii nu se pot împotrivi cavaleriei franceze și Elvețienii au fost bătuti de infanteria spaniolă, și cu toate că, în ceiace privește pe aceștia din urmă, experiența nu este încă complectă, am avut o probă în bătălia de la Ravenna, când infanteria spaniolă a venit în luptă cu germanii, cari păstrau aceeași ordine de bătălie ca și Elvețienii și când Spaniolii, mulțumită îndemânării și pavezelor lor, s'au aruncat în luptă contra pichetelor germanilor, și i-au rănit fără pericol și fără ca acești din urmă să poată să se apere, și i-ar fi învins cu totul, dacă nu sosea cavaleria pentru a-i scăpa. Se poate, deci, cunoscând cusururile uneia și alteia din infanterii, să se întocmească una nouă, care să poată ține piept cavaleriei, și să nu se teamă de infanterie; aceasta s'ar putea dobândi nu prin orânduirea armelor, ci prin schimbarea întocmirii, și numai aceste noi întocmiri fac vaza și puterea unui domnitor.

Așa dar, nu trebuie lăsat să treacă acest prilej; este timpul ca Italia, după așa de îndelungate suferințe, să vadă în sfârșit ivindu-se mântuitorul său. Nu pot să arăt cu câtă

dragoste, cu cât foc de răzbunare, cu câtă însuflețire, cu câte lacrimi ar fi el primit în toate provinciile, cari au suferit atât de cumplit din pricina năvălirilor streine! Cari să fie orașele ce i-ar închide porțile și popoarele cari să-i refuze ascultarea? Ce invidie i s'ar putea împotrivi? Care italian i-ar refuza respectul? *Fiecare este desgustat de această stăpânire barbară!* Ilustra voastră familie să ia dar în mână această înălțătoare întreprindere, cu nădejdea ce întovărășește toate pricinile drepte, pentru ca patria noastră să se inobileze sub drapelul său, și pentru ca sub ocrotirea sa, să ajungă a fi un adevăr, aceste versuri ale lui Petrarca:

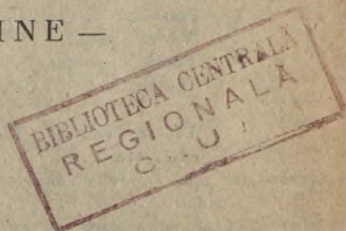
Virtù contra 'l furore

Prenderà l'arme, e fla'l combatter corto;

Ché l'antico valore

Negl'italici cuor nou è ancor morto ¹⁾.

— FINE —

1) Virtutea va lua armele contra groazei. Lupta va fi scurtă, căci vitejia străbună nu este încă stinsă în inima Italianilor.

Catalogul Bibliotecii pentru toți

Adam E. Teatru școlar.....	489—90
Adam Ion. Glume țărănești	809
Adamescu Gh. Istoria literaturii române 846—849 bis—850—850 bis.	
.. Elocvența Rom.	48—49
.. Biografiile scriitorilor români	85—85 bis
Agârbiceanu I. Datoria	860
Aguletti. Din istoria patriei	551—551 bis
Aisinman Iulian Dr. Filmul și arta	1110
Alarcon, Bret-Hart, Mark Twain, Nuvele, traducere de Titu Maiorescu și Livia M.	10
Alexandrescu Gr. Poezii: Epistole, Satire, Fabule, Epigrame	295—8
Alexandri V. Doine	182—182 bis
.. Dumbrava roșie	192
.. Despot Vodă, legendă istorică	
.. în versuri	322—23
.. Fântâna Blanduziei, piesă în versuri 283—283 bis	
.. Legende	193—4 bis
.. Lăcrămioare	183
.. Mărgăritărele	185—6
.. Ovidiu, dramă	180—181
.. Ostașii noștri	191
.. Pasteluri	187
.. Varva, poezii	188
.. Poezii populare	443—5
.. Teatru, vol. I. Cetatea Neamțului, Cinel, etc.	
	199—199 bis
.. Teatru, vol. II., Florin și Florica, Piatra din casă, etc.	200—200 bis
Alexandria sau isprăvile marelui Impărat Alexandru Macedon	467—8
Alina G. Arta de a vorbi în societate	865—66
.. Buna cuviință. Cum să se poarte omul în societate	385—7
.. Secretul stilului	1123—1126

Amicis Edm. (Cuore). Inimă de copil. Ed. ilustrată	426—29
Anderson. Povești alese	1
.. Carte de chipuri fără chipuri	100
.. Grădina raiului, povestiri cu ilustrații, trad. de B. Nemțeanu	657—8
Andrew. Anatema, Piesă	684—5
.. Gândirea, nuvelă	454
.. Râsul roșu. Povestire de război	571
.. Spionul, Viziuni	350
Anghel D. Steluța, fantezii și paradoxe	870
Annunzio. Martirul, nuvele	570
.. Pământ virgin, nuvele și schițe	873
Antemireanu Al. Povești (inedit). Cu o prefață de d-l Pamfil Șeicaru	
Arcas N. Ocașul, roman, partea I	1027—29
.. Ocașul, roman, partea II	1070—72
.. Ocașul, roman, sfârșit	1092—94
Aslan G. Educația prin sine însuși	787—8 bis
Bacalbașa A. Moș Teacă	554—5
Bălcescu Nicolae. Mișcarea Românilor din Ardeal la 1848 ; Puterea armată la Români	393—393 bis
Bălănescu Nicolae. Lumină și naționalism	995—966
Balzac. Eugenia Grandet, Roman	527—29 bis
.. Femeia la 30 de ani (roman)	881—83
.. Moș Goriot (roman). Traducere de H. Lecca	832—34 bis
.. In căutarea absolutului (La recherche de l'absolu) .. trad. de Matei Gheorghiu	1136—1139
Bănățeanu Popovici. Din viața meseriașilor, nuvele	23—4
Basarabescu I. A. Norocul (nuvele)	300—300 bis
Basme (culegere) trad. de Lia Hârsu (nou)	
Beaude și Pecaut. Convorbiri despre artă I	50
Beaude și Pecaut. Convorbiri despre artă II	56
Bazin René. Povești duioase	508 bis
Beaumarchais. Bărbierul din Sevilla, Teatru	492—2 bis
Beidiceanu N. N. Povestiri mărunte	536
Sender H. Istoria literaturii Române, trad. de I. Cuțul	945—46

Benjamin Constant. Adolf, roman	767—7 bis
Benoît Pierre. Atlantida, Roman, trad. de C. Zamfirescu.	1106—1109
B. de St. Pierre. Paul și Virginia (roman)	96—7
Block M. Mamele celebre	123
Bolintineanu D. Elena, roman	243—5
" Manoil, roman	202—3
Bourget. André Cornelis, roman cu ilustrații în text.	789—91
Bousсенard. Zece mii de ani într'un bloc de gheață.	619—619 bis
Brătescu-Voinești. Neamul Udreștilor	668
" Vlahuță și Caragiale: nuvele	1000
Brett Harte. Povești din țara aurului	695
Brett Harte, Alarcon, Marc Twain. Nuvele, trad. de Titu Maiorescu și D-na Livia M.	10
Buna cuvîntă	385—7 bis
Burnet Fr. Micul Lord, traducere de Iosif Nădejde, povestire pentru copii, cu ilustrații	747—8 bis
Caillavet și Des Fiers. Amorul veghează (comedie) trad. de D. Anghel	463—463 bis
Caragiale I. L. Schițe ușoare	58
" Notițe și fragmente literare	121—2
" Păcat. O făclie de paști și alte nuvele	1119—1120
Carlyle. Muncă, Sinceritate, Tăcere, din englezește de Const. Antoniadă	660—660 bis
Carmen Sylva. De prin veacuri (nuvele)	7
Cazaban Al. Oameni cum se cade. Nuvele și schițe.	709
Cehov A. Farmacista	895
" Nuvele	434
Cervantes. Don Quijotte	218
Chateaubriand. Atala, René, traducere de N. Dașcovică	548—9
" Ultimul Abencerage	550
Cicerone. Cuyântarea despre M. Marcellus, trad. de Vasile Grecu prof. universitar	962
" Despre bătrânețe, din latinește de C. R. Stoicescu.	

Cicerone. Pro Miltone, din latinește de Vasile Grecu prof.	
.. universitar	967—8
.. Despre prietenie, din latinește de N. Dima.	107
.. Catilinarele	803—4
Collodă. Pătanile lui Vasilache. Volum cu peste 200 figuri	
	857—839
Colomb. Istorioare pentru copii	17
Conan Doyle. Aventurile lui Scherlock Holmes	311
.. Alte aventuri	360
Constant Benjamin. Adolf	767—767 bis
Conta Vasile. Teoria fatalismului	888—89 bis
Coppée Fr. Poveste tristă	103—4
.. Prietene	52
.. Vinovatul, roman	781—4
.. O tinerețe întreagă, roman	1082—84
.. Lăutarul din Cremona (teatru în versuri).	419
Corneille. Cidul, traducere în versuri de Șt. O. Iosif.	651
Coșbuc G. Antologia sanscrită	285
Courteline George. Liniștea casei, Taia familiei, comedii, trad. de I. Basarabescu	1105
Creangă I. Povestiri I	28
.. Moș Nichifor II.	29
.. Stan Pățitul III	30
.. Harap Alb IV	31
.. Amintiri din copilărie V. VI.	32—3
Cum se ghicește în palmă	511—512
Daudet Alphonse. Aventurile lui Tartarin din Tarascon.	
	894—395
.. Regii în exil, roman	1112—1116
.. Fromont și Risler, roman de moravuri pariziene	851—4
.. Jack	634—9
.. Piciful (Petit-chose), roman	971—73
Demetrescu Tr. Cum iubim, roman	290—1
.. Intime, poemă în proză	603
.. Iubita	263
Demetrius V. Puterea vrăjilor. Nuvele	825—825 bis

Densușeanu Ovid. Cum și ce povestesc cronicarii	452—453 bis
Dickens Ch. Noaptea de Crăciun. Povestire	312—v12 bis
Dicționare : Francez-Român de Dr. Urechia	166—75
.. Italian-Român de E. Porn și Alexandrescu-	
.. Dorna	720—31
.. Pentru explicarea cuvintelor radicale și a zice-	
rilor străine din limba Română de S. & N.	927—31
.. Germane-Român de Em. Grigorovitza	810—821
Dimitriu E. Manual de fotografie	740—742
Dostoiewski F. Nuvele	629
.. Povestiri	421
.. Precocii, Roman	460—1
.. Suflet de copil, roman trad. de N. Dașcoviță	509—510 bis
.. Spovedania lui Stavroghin	1117—1118
Doyle Conan. Sherlock Holmes	311
.. .. Alte aventuri	360
Dufresne J. Jocul de Șah	596—599
Dulfu P. Legenda Țiganilor	70
Dumas A. Fiul. Dama cu Camelii, roman	280—2
Eminescu. Poezii, noua ediție a poeziilor lui Eminescu, re-	
vizuită definitiv de I. Scurtu	195—96
.. Povești și nuvele	278—9 bis
Euripide. Ecuba, tragedie	302
.. Ifigenia în Aulida, trad. de P. Dulfu în versuri	408—409
.. Ifigenia în Taurida trad. de P. Dulfu în versuri	102—102 bis
Fenelen. Educația fetelor	948—949
Ferrière. Darwinismul	340
Filimon N. Ciocoi vechi și noi, partea I, roman	30—1
.. Idem partea II	82—3
.. Idem partea III	84
Flamarion Camille. Ce e cerul? Astronomie populară, cu	
numeroase figuri explicative	357—9
.. Ce e viața?	315
.. O călătorie în cer	266

Flaubert. Trei povestiri	441—2
Foe Daniel de. Robinson Crusoe	262—262 bis
France Anat. Albina (Nuvele)	572—572 bis
.. .. Baltazar	708
.. .. Crima lui Sylvestru Bonard. roman .	939—41
.. .. Remuşcarea (Jocasta)	1030—30 bis
.. .. Povestiri	493
Gane N. Nuvele. Vol. I. Domniţa Ruxandra, Fluierul lui Ştefan, etc.	305—6 bis
.. .. Vol. II. Petru Rareş, Duca, Bălaşa, Andrei Flo- rea Curcanul	353—4 bis
.. .. Vol. III. Stejarul din Borzeşti, Sgârcitul, Ion Urdilă, Ura din copilărie, etc.	355—356 bis
Gârleanu Em. Odată, nuvele	292—292 bis
Cautier Th. Avatar, roman	612—612 bis
.. .. Moarta înamorată, nuv.	743—4
Genevraye. Ombra, roman	21—21 bis
Geneveva de Brabant sau Triumful nevinovăţiei .	520—520 bis
Georgescu Nedelea Preotul. Despre existenţa lui Dumnezeu. 914—916	
Ghibu Onisifor. Portrete pedagogice	1111
Ghica I. Scrisori către V. Alexandri vol. I.	224—5 bis
.. .. Idem vol. II	226—7 bis
.. .. Idem vol. III	228—9 bis
.. .. Idem vol. IV	230—31
Ghicitul în palmă	511—512
Goethe. Dragoste cu toane, trad. în versuri de St. O. Iosif. 884	
.. .. Suferinţele tânărului Werther	38—38 bis
.. .. Faust, tragedie în 5 acte, trad. de I. Nădejde. 320—21 bis	
Goga Octavian. Poezii	286—7
Gogol N. Oameni vechi, nuvele	378
.. .. Portretul, însemnările unui nebun	690
.. .. O noapte de Mai, nuvele	317
.. .. Revizorul, comedie	541—541 bis
Goldsmith. Vicarul din Wackefield, roman	375—6 bis

Gerki. Azilul de noapte, piesă trad. de Iosif Nădejde.	277—277 bis
.. Conovalov, nuvelă	687
.. Nuvele	331
.. Scene din viața vagabonzilor	682—83
Grillparzer. Hero și Leandro trad. de H. G. Lecca	270—270 bis
Hașdeu. Sic Cogito. Ce e viața? Ce e omul?	389—92
.. Răzvan și Vidra, poemă dramatică în 5 acte	449—450
Hebbel Fried. Inelul lui Ghighes, tragedie	615—615 bis
Heine. Nopti florentine, nuvele	487
Heliade Rădulescu. Bucăți alese	546—7
Hugo Victor. Ernani, dramă	232—3
.. .. Regele petrece	264—5
.. .. Ultima zi a unui condamnat	313—313 bis
.. .. Poeme, trad. de Al. Iacobescu	961
Humboldt. Priveliști din natură	384
Ibsen. Nora (Casa de păpuși), dramă	515—515 bis
.. Un dușman al poporului	288
.. Stâlpii societății, dramă	253—253 bis
Ilioasa Florea. Lucru manual. Impletituri din nuce, răchită, etc. cu multe ilustrați	446—447 bis
Iosif și Anghel. Legenda Funigeilor, poem dramatic	534
Ispirescu P. Basmele Românilor	647—50
.. Idem, vol. II.	1048—51
Jocul de șah (de Dufresne)	596—599
Kamf. Seara cea grozavă, dramă	576
Kant Em. Tratat de pedagogie	770—71
Karkavîța A. Puterea mării, nuvele grecești moderne.	926
Kogălniceanu Mihail. Autobiografia	117
Korolenko. Muzicantul orb	373—373 bis
.. Nuvele siberiene	405—405 bis
Lemartine. Graziella	347—8
Lecca H. Cinel, poeme	90
Lepădatu Alex. Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul	469—470
Lessing. Miina von Barnhelm, comedie în 5 acte	135—136

